HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

4

MARULIĆ

2010.

ISSN 0350-4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Slavko Pauk
Uređuje redakcijski kolegij:
Jerko Grgec, Petar Grgec ml.,
Mladen Jurčić i Tvrtko Klarić
Godina izdavanja i tiskanja 2010.
Copyright:
HKD sv. Jeronima, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)
Rukopisi se ne vraćaju.
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Telefoni: (01) 48 29 375; tel./fax: 49 22 300
E-pošta: hkd.marulic@zg.t-com.hr
Internetske stranice: www.hkd-sv-jeronima.hr
Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.
Godišnja pretplata 210 KUNA.
Žiro-račun kod Zagrebačke banke

2360000 - 1101396418

Cijena ovoga broja: 35 KUNA
Godišnja pretplata za inozemstvo: 100 USA dolara (500 kn).
Inozemstvo Europa 65 Eura (420 kn)
Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

2500-3207374-SWIFT ZABA HR 2X

Tisak: DENONA d.o.o. Zagreb

Perica GRGEC

Oporuka i popudbina Jeana Guittona

HKD sv. Jeronima objavilo je dosad, u hrvatskom prijevodu, četiri knjige francuskog mislioca Jeana Guittona, rođenog 1901., a preminulog 1999. Sada, na početku novog broja *Marulića*, donosimo prijevod prvog poglavlja jedne od njegovih posljednjih knjiga, koju je objavio kao gotovo stogodišnjak (1997.), dvije godine prije smrti. U njoj, pod naslovom *Moja filozofska oporuka*, Guitton zamišlja svoje susrete i razgovore, na samrti, te nakon smrti, s nekima od omiljenih mu pokojnih mislilaca, poput Blaisea Pascala i Henrija Bergsona, zatim s prijateljem papom Pavlom VI., s El Grecom, Senghorom, de Gaulleom, Danteom..., a na kraju pripovijeda o nebeskome sudskom procesu protiv svoje malenkosti, gdje se za njega zauzima sv. Mala Terezija iz Lisieuxa kao članica sudskog vijeća što ga uz nju čine još sv. Petar i sv. Ivan Evanđelist, dok su u poroti, među ostalima, Justin Mučenik, Toma Akvinski, Aurelije Augustin, Blaise Pascal, Frédéric Ozanam, Paul Claudel i Maurice Blondel, a kao svjedok obrane biva pozvan – François Mitterand. Najprije međutim Guittonu u posjet dolazi neželjeni, ali očekivani, gost s kojim razgovara o autentičnosti vjere i sumnje, a knjiga završava kada sam Isus zausti da izreče presudu.

Riječ je o vjerojatno najzanimljivijem Guittonovu djelu, pravom malom "božanskom cirkusu", koji potiče na brojna pitanja pa ćemo u ovoj uvodnoj bilješci pokušati odgovoriti na jedno od njih.

U svom romanu *Pristajanje* Slobodan Novak u jednom trenutku opominje na opasnost olake uporabe velikih riječi. Ako su, kaže, takve riječi još i zloslutne, odmah se osvećuju ozbiljenjem. Ako, dodali bismo, slute na dobro, onda će se po svoj prilici osvetiti neozbiljenjem. Zato čitalac *Moje filozofske oporuke* ne može a da se ne upita čemu je Guittonu trebalo da imaginira i pretkazuje način na koji će umrijeti i biti suđen. Zar se nije bojao da smrt neće biti onakva, ipak sasma ljudska, kakvom ju on opiše?

Ili se možda upravo tome nadao? Oko nije vidjelo, uho čulo, srce osjetilo... pa tako ni Guittonovo: *Deus semper maior*, koji raspršuje naše uske mjere, može samo nadmašiti, a ne iznevjeriti, izrečena i neizrečena očekivanja onih koji ga ljube. A ljubav prema Bogu središnja je (o)poruka knjige o kojoj je riječ. Štoviše, Guitton je, napisat će Ante Vučković u *Svjetlu riječi* (ožujak 2006.), "zacijelo umro drukčije nego što je opisao svoju smrt", ali je "vodeći računa o svojoj smrti, susrećući se s njom u mislima, živio drukčije." "Zadnjih je godina dijelio najdraže što je imao. Knjige. Odvajao se od svega što ga je vezalo. Otkrivao blaženstvo siromašnih. Otkrivao istinu kako imamo samo ono čega smo se odrekli, kako nam pripada samo ono što smo ostavili iza sebe." Možda je promijenio život i kojemu od čitalaca, svojim filozofskim testamentom.

A na mogućnost da mu se krupne riječi osvete jednim drukčijim neozbiljenjem, sam je odgovorio npr. u knjizi *Što vjerujem*, prisjećajući se riječî p. Augustea Valensina koje na svoj način spajaju paskalovsku okladu i neku vrst tzv. ontološkog dokaza Božje opstojnosti, pobuđujući strepnju i nadu:

"Kada bih pred smrt vidio jasno da me očekuje ništavilo i da su sva moja vjerovanja zapravo bila iluzija, ni najmanje ne bih žalio što sam se u životu prevario te vjerovao u istinu kršćanstva, jer bila bi to krivnja neizmjerne ljubavi što nije postojala, a ne moja što sam u nju vjerovao."

1.
Moja smrt

Kako je neobični posjetilac došao posijati smutnju u moj duh

U noći moje smrti odigrali su se u mom pariškom stanu čudni događaji.

Sve je počelo dok sam spokojno ležao na samrti. Bilo mi je stotinu godina, ili gotovo toliko. Nisam patio, nisam osjećao tjeskobu i, polako gasnući, razmišljao sam. Ipak, nešto sam čekao.

Moglo je biti oko devet sati navečer. U sobi sam bio sâm. S druge strane pregradnog zida razgovarali su moj nećak i Marzena, Poljakinja koja mi je bila tajnica i njegovateljica, i koju sam stalno trebao. Ono što su govorili nije bilo zanimljivo. Čuo sam ih i ne slušajući. Nećak je bio uznemiren.

– Je li već umro?

– Još nije – odgovori Marzena.

– Mislite da će preživjeti noć?

– Nadam se da neće. Trebao je umrijeti već prije jedanaest dana, a još je živ. Sve će nas on još pokopati.

– Kakva otpornost!

– Čini se da nešto ili nekoga čeka.

– To baš nije vjerojatno. Čekanje ga užasava. Što govori?

– Ništa. Ne govori ništa. Ali svaki put kad netko uđe u sobu, on zadrhti i otvori usta. A onda opet klone.

– I tako već jedanaest dana. Slušajte, netko zvoni. Ispričavam se, idem otvoriti. Možda je liječnik.

Čujem kako se otvaraju vrata. Potom zavlada tišina, po kojoj sam znao da je upravo ušao onaj kojega sam čekao. Pred njima je stajao otmjen muškarac od kojih pedeset godina, u crnom odijelu, ufitiljenih brkova. Nisam ga još vidio, ali toliko sam već puta bio osjetio njegovu prisutnost. Baš u tom trenutku osjetio sam kako mu pogled luta po mom blaženom neredu: po starom pokućstvu u polumraku, po osamljenim slikama na zidu, po nagomilanim knjigama i papirušini. Moj nećak mu se obrati:

– Vi niste liječnik?

– Htio bih razgovarati s gospodinom Jeanom Guittonom – odgovori posjetitelj.

– Gospodin Guitton ne može Vas u svom sadašnjem stanju primiti – reče Marzena. – Tko ste Vi?

– On me očekuje.

– Gospodin Guitton ne očekuje nikoga.

– Ali prije nepunu minutu tvrdili ste suprotno.

– Odakle znate da sam to rekla?

– Zato što sam ja jedini kojega čeka. Recite mu da sam ovdje.

– Koga da najavim?

– Recite mu da je njegov posjetitelj stigao.

Prestrašena, Marzena otvori vrata moje sobe. Bio sam sklopio oči kako bih uzeo vremena da o svemu razmislim. Dok se ona na vršcima prstiju približavala mojoj bolesničkoj postelji, nećak je ostao nasamo s neznancem.

– Već dugo poznajete Jeana Guittona?

– Od njegova rođenja.

– Od njegova rođenja? Ali njemu je sto godina! Koliko je onda Vama?

– Tamo odakle dolazim, godine se ne računaju.

– O!... Ja sam njegov nećak, Teophil.

– Znam.

– Znate? Možda smo se već sreli, moguće prilikom dodjele odličja.

– Ne. Niste me još nikada vidjeli. Još ne.

– Ah. Još Vas nikad nisam susreo. Očito, jer inače bih Vas odmah prepoznao, zar ne? Pogotovo kad znate čak i da sam mu nećak, i poznajete ga još od mojega rođenja. Ili ne, od svojega rođenja. Ili od njegovog, ne znam više... Ispričajte me, molim Vas, moram ići. Doviđenja, gospodine.

– Vidimo se u petak, u Domu invalidâ. Tamo je pogreb.

– Pogreb? Koga tamo pokapaju? Guittona?

– A nego koga? Napoleona?

– Oprostite, molim Vas, već deset dana nisam se pošteno naspavao. Ali svejedno... on još nije mrtav.

– Sutra. Sutra će biti gotovo. Dotad on i ja još moramo razgovarati.

Dok je nećak smeten odlazio, priđe moja tajnica, kojoj sam dao nalog:

– Gospodin Guitton će Vas primiti.

– Zar Vam nisam rekao. Zašto me gledate tako zapanjeno?

– Tko ste Vi?

Nasmiješio se, prignuo k njoj i šapnuo joj nešto na uho. Ona se onesviještena sruši na sofu. Ne osvrćući se više na nju, neznanac stupi u moju sobu.

Bez ustručavanja sjedne na rub moga kreveta. Ležao sam, malko se podigavši i oslonivši glavu o jastuk. Oči su mi bile širom otvorene. Govorio sam uz dosta napora i promuklim glasom.

– Očekivali ste me, šefe? – upita on.

– Već jedanaest dana.

– Neću okolišati. Naslućujete zašto sam došao.

– Naravno – odgovorio sam. – Želite me navesti da izgubim vjeru. Mislite da sam dorastao raspravi?

– Šefe, Vaš je mozak dosad preživio raspadanje Vašega tijela. Bojite li se razgovora sa mnom?

– Prenaporno mi je govoriti. Ostavite me na miru.

– Ograničite se na misli. Čitat ću Vam sa dna duše.

– To je nemoguće i Vi to znate. Ja sam svetište u koje nemate pristupa.

– Dobro. Ako Vam Vaše sile ne dopuštaju, nemojte se mučiti oko razgovijetna izgovaranja. Dovoljan će biti šapat. Pročitat ću Vaše najtananije misli po najneznatnijim pokretima Vaših usana. To mogu učiniti. Onda?

– Prihvaćam. Odjednom se osjećam bolje. Možda je to euforija pred kraj. Iskoristimo to i raspravimo posljednji put o stvarima koje nas zanimaju. Dozovite, molim Vas, moju njegovateljicu, da mi namjesti jastuk.

– Neka, sam ću – reče on.

Učinio je to, a onda me pažljivo pogledao te upitao:

– Htjeli ste sa mnom razgovarati, zar ne?

– Ne. Nikada mi niste bili simpatični.

– Pa ipak, čekali ste me.

– Znao sam da ćete doći. To je sve.

– Zašto me, po Vašem mišljenju, Vaš anđeo čuvar nije spriječio da dođem?

– Ne znam. Pitajte njega.

– Možda ga jednostavno nema.

– Ako ga nema, onda nema ni Vas.

– Dobar odgovor. Ali možda me stvarno nema. Pretpostavimo da sad nestanem, i ostavim Vas nasamo sa svojim mislima. Vidjeli biste koliko su podmukle! Vjerovali biste da su Vaše i bilo bi Vam teže oduprijeti im se.

I on nesta. Prvi put u životu osjetio sam strah od samoće.

– Gdje ste? Gdje ste?

Nitko ne odgovori. Tišina. Je li to zaista bio on? Je li stvarno bio tu? Možda sam sanjao. Možda halucinirao. Možda je sve bilo samo san i utvara. Ne, ne. Prepoznajem ga. To su njegove misli. Ali što ja znam, ako... Pun sam misli koje

nisu moje vlastite, ali mi se takvima čine. Misli moje! Recite mi da sam u miru, da će se za nekoliko sati veo razdrijeti, da sam s Bogom, da mi se Bog daje, da je borba završila i da sam postigao pobjedu i život vječni. Oh! Iskrene su to i kršćanske misli! Pa čijom onda moću večeras zvučite tako prazno i šuplje? Tko vas tjera u bijeg? Guittone, glupane stari, igrao si na veliko i izgubio. Mislio si da si jednako inteligentan poput Pascalova igrača i sad su ti džepovi prazni kao i njemu. Za nekoliko sati više te neće biti. Tek lijepi voštani kip filozofa, stvrdnut u roku trajanja ceremonije. Fotografirat će ga za naslovnicu *Matcha*, s krunicom između ledenih prstiju kao upozorenjem na tvoje tlapnje, kao preostatkom tvojega straha od ništavila, kao posljednjom laži onoga što si nazivao svojom vjerom. Zahrđat će u sosu tvoje truleži. Jao, jao, jao!

Naježio sam se od grohota koji kao da je navirao iz mene, a ipak nije bio moj. Upitah:

– Tko se to smije?

– Ti sam – kao da sam odgovorio. – Smiješ se što si cijelog života sebe oblagivao. Previše si inteligentan a da to ne bi znao, ali više nemaš snage nastaviti s komedijom. Programirali su te tako, siroti prijatelju, pa si branio tu strukturu malog djeteta, maloga kršćanina, malog roba. Nisi nikada imao snage doista riskirati. Nisi naučio zagristi u život, uživati u ljepoti poganstva, začepiti usta Gospodinu i pljunuti na šutnju neba. Sve si propustio, sve izgubio; gol si, a sutra ćeš već trunuti.

– Pretjerujete, dragi prijatelju. Sada znam da ste tu, jer loše oponašate moje misli. Tisuću puta u životu pomislio sam da se možda varam, ali nikada pritom nisam padao u takav patos. Kada bih stvarno bio uvjeren u ovo što govorite, ne bih od toga pravio takvu priču, jer ne bi više bilo važno, niti bi bilo važno ikada prije. Osim toga naopako je raspravu početi pitanjem besmrtnosti duše. Ako ćemo razumno razgovarati, onda prestanite glumiti ničeanskog balavca ili burlesknog vampira i ponašajte se kao razborita osoba.

Pošto sam to izrekao, neznanac je opet postao vidljiv.

– Kako možete – upita me – biti tako nečovječno cerebralni? Zar nemate tijela?

– Vi, kao čisti duh, to me pitate?

– S te strane naime nikada Vas nisam uspio uloviti. Pokušao sam već više puta. Niste čak ni primijetili. Pravi mali ministrant.

– Možda sam se samo pravio da ne primjećujem.

– Jeste li zaista tako kreposni?

– Ne vjerujem da sam krepostan. Možda sam po naravi trezven, a kad je bilo potrebno, Bog mi je pritekao u pomoć.

On se strese, a onda iznova počne:

– Guittone, zašto uopće razgovarate sa mnom? Nisam li ja Vaš najljući neprijatelj?

– Moj najljući neprijatelj je moj najbolji prijatelj. Ništa mi nije korisnije od neprijatelja.

– Ali ja se suprotstavljam Vašim idejama. Želim Vas navesti da promijenite mišljenje. Želim Vas izbaciti iz ravnoteže. I pokušavam to u trenutku kada ste najosjetljiviji, kada vam je u interesu da se grčevito držite svojih uvjerenja, da se hvatate za svoju vjeru. Ako ste osvjedočen kršćanin, onda morate u meni vidjeti neprijatelja svojega vječnog spasa, i ne možete me slušati a da me ne mrzite.

– Oprostite, ali ja to tako ne vidim. Ne mogu se srditi na Vas. Za mene je neprijatelj uvijek saveznik. Ne znam da li me razumijete. Imati mišljenje – to me ne zanima. To može svatko. Ali imati istinite ideje, apsolutno istinite, to je istodobno teško i lijepo.

– Kakva oholost! – uzvikne.

– Nazovite to kako hoćete. Do Vašega mi suda nije stalo. Sutra sam mrtav. Ali cijelo stoljeće mislim na ovaj trenutak. Devedeset godina govorim sebi: Guittone, prije smrti moraš sa sigurnošću znati što dolazi nakon smrti. Zato sam tražio odgovor na to pitanje; cijelog života sam tražio.

– I našli ste odgovor, samo tako?

– Nemam dojam da sam odgovor zbilja našao ako ne nastavljam tražiti, i samo zato Vas nisam izbacio.

– Ako i dalje tražite, onda niste našli odgovor.

– Čim čovjek prestane tražiti, izgubi ono što je našao. Naprotiv, što više nalazimo, to više tražimo.

– To ne razumijem.

– Možda nikada niste tražili ni našli.

– 1 : 0 za Vas – reče smijući se. – Ali nema mnogo ljudi koji traže – nastavi i zagleda se u mene krajičkom oka. – Vi ste poseban slučaj.

– Što vi znate o tome? Pitajte ih.

– Uzmimo da ste tragali. Kako, k vragu, mislite naći?

– Kako, k vragu, da nađem ako ne tražim?

– Dobro, jeste li napokon pronašli odgovor, da ili ne?

– Čini se da jesam, ali još se pitam. Stalno se bojim da nisam bio dovoljno zahtjevan, da sam bio previše pristran, previše popustljiv; i zato se radujem neprijatelju. Proturječi mi, Kaliklo!, govorio je Sokrat.

– Ukratko, Vi želite da vas spriječim da umrete glupi.

– To je jače od mene – rekoh mu. – Treba mi dokaz. Dokaz neke ideje ne pribavlja se bez provjere. A provjera je vrednija ako ju nameće protivnik.

– Taj sam – reče i pogleda me ravno u oči. – Prijeđimo na bitno. Razgovarajmo o iskrenosti. Kada ste počeli istraživati istinitost kršćanstva, već ste bili kršćanin. Odgojem, tradicijom i navikama bili ste već privrženi kršćanstvu. Htjeli ste da ono bude istina. Kako možete tvrditi da ste bili objektivni? Tražili ste samo razloge koji su Vam omogućavali da vjerujete; a nastojali ste otkloniti razloge koji su vas dovodili u sumnju. Samo ste racionalizirali svoju apriornu, bez dubljeg razloga donesenu odluku.

– Vaš argument nije bez težine – mirno sam odgovorio – ali on vrijedi jednako za Vas kao i za mene. – Budući da Vam je draže da kršćanstvo ne bude istinito, Vi tražite razloge da u nj ne vjerujete.

– Što znači da ni Vi, Guittone, ni ja ne možemo nikada to pitanje sa sigurnošću razjasniti. Upravo to želim kazati.

– Brzate sa zaključkom. Predmeti našeg proučavanja često su povezani s našim interesima. To stvara teškoće pri postavljanju pitanja, ali je i poticajno. Kako možete istraživati nešto što Vas ne zanima? Mislim da ste pobrkali objektivnost i ravnodušnost. Podloga istraživanju nije ravnodušnost, nego zanimanje i ljubav za istinu...

– Ali Vi ne tražite istinu – prekine me oštrim glasom. – Samo mi želite dokazati da je Vaše kršćanstvo istina.

– Varate se. Nije mi nakana da Vam išta dokažem. Tražim u sebi i za sebe duboke razloge istine. Jedini skeptik kojega želim uvjeriti sam ja sâm. Vi, dragi prijatelju – oprostite mi što sam tako sebičan – zanimate me samo ukoliko ste mi od pomoći u mojoj osobnoj potrazi za istinom. I ukoliko mi omogućavate da budem objektivniji, da materijaliziram otpor skeptika kojeg u sebi osjećam, utoliko ste mi korisni. A jedini put da se taj unutarnji skeptik pobijedi je da ga se uvjeri.

Osmjehnuo se i procijedio sladunjavim glasom:

– Hoćete reći: nagovori.

– Stvarno nagovoriti znači bez manipulacije uvjeriti srce da je pronašlo *istinsko* dobro.

– Istinsko dobro! To je opet nešto novo. Što bi to bilo?

– Ne zanima Vas, pustite me da umrem.

– Još niste mrtvi. Recite mi jednom riječju.

– Univerzalna ljubav.

– Bah!

– Uzvišena istina.

– Istina! Siroti moj Guittone, što je istina?

– Neko vrijeme ni meni ta riječ nije ništa značila. Ipak, znao sam da bi mi trebala nešto značiti. Kad pomišljam na to vrijeme, čini mi se kao da sam živio u nekoj vrsti magle. Ali magla se prorijedila.

Počeo je hodati gore-dolje uz podnožje kreveta. Bio je bijesan.

– Neprestano pričate o istini. Ali Vi ste varalica. Jedina laž je ta istina, koja Vam je stalno na ustima. Izluđujete me. Ne znam više što bih mislio... Ah da! Guittone, izbjegli ste raspravu. Prava je srž problema u tome što Vi ne sumnjate. Kako možete biti iskreni ako ne sumnjate?

– Ali Vi, koji tvrdite da sumnjate, kako možete biti pošteni ako ne sumnjate u svoju sumnju?

– Zato što je sumnja dio racionalne metode da se dospije do istine. A sumnja stvara neispisanu ploču. Na taj način nastaje sloboda duha. A ta sloboda, Guittone, isključuje Vašu vjeru.

– Sumnjati se mora, ali sumnjati istinski. Jeste li sigurni da pravo sumnjate? Vi vjerujete da sumnjate u sve, ali u samu tu sumnju ne sumnjate. Zbiljski univerzalna sumnja sadrži u sebi i sumnju u sumnju samu. Stvarno kritički duh uključuje i kritiku kritike. To je, dragi moj prijateljski neprijatelju, način na koji ja prakticiram kritiku, ili barem to pokušavam. On mi se čini umski nadmoćnim. A takav način sumnje ne stvara neispisanu ploču. Takva sumnja vodi k višoj slobodi, koja se slaže s mojom vjerom.

– Vi se odričete uma.

– Ništa više nego što se odričemo republike kada postavljaju giljotinu.

– Na sve imate odgovor.

– Nažalost nemam. Ali drago mi je što istinu tražim stvarno kritičkim umom. Ako nikada nisam izgubio vjeru, to je zato što mi se činilo da bih napuštanjem vjere izdao kritički um. Naposljetku sam na temelju svojih kritičkih stavova čvrsto prionuo uz vjeru. Kao neka vrst racionalnog vjernika i slobodnog mislioca. Razumijete li me sada bolje?

– Guittone, Vi ste dijabolični.

– Lucifere, Vi ste anđeo.

I posjetitelja nestade.

S francuskoga preveo ***Jerko Grgec***

Pohođenje

Dugo gledam more i čekam, nepomičan
kao dijete oca moreplovca
da mi izdaleka, iz neznanoga,
napokon doputuje riječ
daleko čistija, šira, pouzdanija
od mene, da me izdaleka,
kamo nikad nisam imao sreće doprijeti,
kamo se možda nikad
ne bih ni usudio otputiti
pohodi stih, toliko vjerniji,
srčaniji putnik od mene.

Da odande mi rijetko ne prispije riječ
Kako bih je ikada mogao
sam iznjedriti?...

Nitko sam (i nakratko),
stih visoko nad vodama sve je,
neizmjerno važniji, snažniji, s obzorjem
života kakvoga nisam bio odlučno prostran,
milostivo mudar dosegnuti,
istinski mu odrediti smjerokaz,
ili mu makar samo nazrijeti širine
s neke dovoljno visoke gore.

Ostala si

Ostala si u morskomu Drugdje,
kod tajnoga ušća zauvijek *u* nikad,
tek najdublje žuđeno strujanje
svjetlosnim šumama previsoko
ponad mog života,
bila si cilj bića, koji je odveć žestoki,
besciljni lutalica Nitko u meni
tako brzo, uludo i bešćutno prokockao.

Prazne pobude

I.

"Iskoristimo trenutak,
učinimo nešto dok je vrijeme!"
Ali već odavno
više nije vrijeme ni za što,
ni za koga s krvlju
tankoćutnoga pouzdanja u žilama,
Nije nam više bijega
u smisao obzora.
Sad je mudro junaštvo
mnogo dublje, strože, neshvatljivije:
ne prihvaćati više nijedan trenutak
tek kao puki trenutak,
makar koliko nas to koštalo.

II.

"Držimo se stvarnosti!"
(koja se već odavno rastočila u praznini
dosade, gluposti, pohlepne sramote).
Sad je pobuda suprotna:
svakako budimo izvan svake "stvarnosti",
cjeloviti, postojani, svoji, nerasplinuti
za razliku od nje!

Ivan ARMANDA

Iz ratnoga dnevnika (1943. – 44.) fra Antonina Zaninovića

Antonin Zaninović[1] rođen je 27. veljače 1879. u Grablju na Hvaru. Na krštenju je dobio ime Antun. Nakon pučke škole u rodnom mjestu, 1890. primljen je kao kandidat u Dalmatinsku dominikansku provinciju. Svršivši četiri razreda gimnazije, u Dubrovniku je 1. studenoga 1894. stupio u novicijat i uzeo redovničko ime fr. Antonin. Prve redovničke zavjete položio je 2. veljače 1896. U međuvremenu je započeo filozofsko-teološki studij na dominikanskom Generalnom učilištu u Dubrovniku, a za svećenika je zaređen 8. rujna 1901. Nakon ređenja ostao je na službi u dubrovačkom samostanu do 1918., kada je premješten na Hvar, u Stari Grad, gdje je od 1919. do 1922. vršio službu priora. U travnju 1923. premješten u Split, ali je u rujnu iste godine vraćen u Stari Grad. Odatle je 1927. premješten u novoosnovani samostan na zagrebačkom Borongaju, a već 1928. u Dubrovnik, gdje ostaje do 1934., kada odlazi u Split. Iz Splita je 1940. ponovno premješten u Zagreb, i to u svojstvu priora. Podnijevši ostavku, 1941. vratio se u Split. Tu ga je 15. studenoga 1942. zateklo imenovanje priorom bolskoga samostana. Odmah je podnio ostavku na tu službu, ali ju provincijal nije uvažio, pa je Zaninović iz posluha 15. prosinca postao bolskim priorom, i ostao je to do isteka trogodišnjega mandata 1945. Upravo iz tog doba potječu njegovi dnevnički zapisi koje ovdje objavljujemo, smatrajući ih vjernim i autentičnim svjedočanstvom teških ratnih dana u Bolu na Braču. Kao svjedočanstvo iz prve ruke, oni su od neprocjenjive historiografske vrijednosti, zbog čega nam se njihovo objavljivanje čini ne samo korisnim nego i potrebnim.[2]

[1] O. dr. fr. Antoninu Zaninoviću objavljeno je više članaka i priloga, od kojih izdvajamo: ARMANDA, Ivan, *Dr. fr. Antonin Zaninović OP – otac hrvatske muzikologije*, u: *Marulić*, XXXVIII (2005) 6, str. 1099 – 1113; DEANOVIĆ, Mirko, *Popis radova Antonina Zaninovića*, u: *Filologija*, br. XVI (1973) 7, str. 61 – 67; DEMOVIĆ, Miho, *Jubilej Antonina Zaninovića*, u: *Sveta Cecilija*, XXXIX (1969) 1, str. 12 – 13; ISTI, *Nestor hrvatskih cecilijanaca odlikovan doktoratom "honoris causa"*, u: *Ibid.*, XL (1970) 2, str. 34 – 35; *O. Antonin Zaninović O.P.: svečanost proglašenja doktorom h.c.*, uredio i izdao Marin Zaninović, Dubrovnik, 1971.

[2] Zapise smo pronašli u arhivu dominikanskoga samostana u Splitu u omotnici na koju je Zaninović svojom rukom zapisao *Ratni doživljaji u Bolu g. 1943-44.* Stoga smo taj natpis izabrali kao naslov pod kojim ih ovdje objavljujemo. Autor ih je rukom zapisao na nekoliko listova papira, nejednake veličine. Nije nam poznato je li bilo još zapisa, pa su se zagubili, ali je očito da je Zaninović zbog nestašice papira morao pisati na već rabljenom papiru, pa čak i na manjim komadićima papira koje je pronašao. Pisao je nalivperom i običnom olovkom. Nije nam poznato ni kako su zapisi završili u arhivu splitskoga samostana, s još nekoliko njegovih bilješki, o povijesti Dominikanskoga reda u Hrvatskoj, dok se ostatak Zaninovićeve pisane ostavštine čuva u Arhivu Hrvatske dominikanske provincije u Zagrebu.

Doslovan prijepis zapisâ popratili smo s nekoliko bilješki, koje uglavnom osvjetljavaju ljude što ih Zaninović spominje.

Budući da Zaninovićev tekst dovoljno govori sam za sebe, nećemo ga komentirati, ali ćemo se ipak pozvati na riječi provincijala fr. Anđelka Fazinića, koji je postavio Zaninovića priorom u Bolu. Tri godine kasnije, kada je Zaninoviću istekao mandat, provincijal mu poručuje: "Kako mi javljate, Vama je danom 15. XII. završio priorat na Bolu. Zaista jedan težak i gorak priorat radi vremena, u kojem je protekao. (...) Doista trebalo je u takovim teškim i delikatnim prilikama i pameti i hladnog rasudjivanja i hrabrosti, a najviše rasvjetljenja Duha Svetoga. Mislim da ste sve ovo u dovoljnoj mjeri posjedovali, a znam da ste do kraja izvršili svoju dužnost kao Starješina, naročito onih dana borbe oko samostana."[3]

Po isteku službe priora vratio se u Split, odakle je 1946. premješten u dubrovački samostan, gdje će ostati do smrti. Kao najstariji član Hrvatske dominikanske provincije i nestor hrvatskog cecilijanskog pokreta, preminuo je 26. listopada 1973. u svojoj samostanskoj sobi, u devedeset i petoj godini života. Pokopan je u dominikanskoj grobnici na Dančama.

Osim što je u svojoj redovničkoj zajednici vršio razne odgojne, obrazovne, pastoralne, administrativne i upravne službe, Zaninović je bio zauzet znanstveni pregalac. Vrlo rano uključio se u cecilijanski pokret, te od 1911. započeo surađivati s časopisom Sveta Cecilija. Posegao je za najstarijim arhivskim glazbenim blagom u Hrvatskoj i među prvima počeo osvjetljavati najstarije stranice naše glazbene kulture, zbog čega je prozvan ocem hrvatske muzikologije. Prvi se uhvatio u koštac sa složenim neumatskim pismom sačuvanim uz hrvatsku obalu Jadranskog mora, odgonetavajući napjeve i prenoseći ih u suvremeno pismo. Također je prvi uveo u Hrvatskoj koralnu interpretaciju u duhu solesmeske škole, izvodeći koralno pjevanje s dominikanskim novacima i studentima u Dubrovniku. Dao je značajan doprinos hrvatskoj etnomuzikologiji proučavajući i zapisujući razne crkvene napjeve iz Dalmacije te folklorne napise s dubrovačkog područja. Posebno se posvetio proučavanju dalmatinskih koleda. Osim toga, objavio je više značajnih članaka iz liturgike, povijesti

[3] Fr. Anđelko Fazinić fr. Antoninu Zaninoviću, Zagreb, 18. XII. 1945. (Arhiv Hrvatske dominikanske provincije, Fond Antonin Zaninović, kutija 3, svezak 20)

književnosti i crkvene povijesti. Bavio se problematikom rodnoga mjesta Petra Hektorovića, nekim temama vezanim uz Marka Marulića te sakupljao dokumentaciju i pisao o nekim istaknutim dominikancima, poput Jurja Zebića, Inocenta Jerkovića, Luke Polovinića, Kornelija Nassija, Vinka Paletina i dr. Značajni su njegovi radovi o povijesti dominikanske ljekarne u Dubrovniku, o Trogirskom evanđelistaru i članak *Pogled na apostolsko-znanstveni rad dominikanaca u hrvatskim zemljama*, objavljen 1917. u Bogoslovskoj smotri. Članke i priloge objavljivao je u raznim publikacijama u domovini i inozemstu, a 1916. u Dubrovniku je objavio djelo *O dubrovačkom zaštitniku svetomu Vlahu (Blažu) biskupu i mučeniku*: tri govora što ih je u slavu sv. Vlaha održao u Svečevoj Crkvi u Dubrovniku dne 30., 31. siječnja i 1. veljače 1915. Njegova bogata pisana ostavština čuva se u Arhivu Hrvatske dominikanske provincije u Zagrebu.[4] Za njegov zaslužni znanstveni rad Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu nagradio ga je 1970. doktoratom iz teologije honoris causa.

Zaninovićevi ratni doživljaji

Bol, 5. VIII. 1943. Gospa od Snijega, zaštitnica župe t. j. "fiera" (jer je pravi zaštitnik sv. Ivan Krstitelj). Ovaj dan oko 8 s. uvečer, dok su se nekoji od naroda i talijanskih vojnika nalazili na onom prostoru ispred Čitaonice i uz svirku plesali, navališe nenadano partizani, koji su potajno sišli s gore i stali sakriveni u podrumima, na talijanski presidij i u borbi uhvatiše i razoružaše svu posadu zajedno s kapetanom, koji je, vele, večeravao ispred Vikaševićeva svratišta. Prasak bomba bio je tako jak, da je izgledalo, kao da topovi pucaju. Nekoji Talijani su se oprli i pucali na partizane, kojih je nekoliko bilo ranjeno (jedan, ubijen, bio je potajno u noći zakopan na nepoznatom mjestu) a i od partizana su nekoji, vele bili lakše ranjeni, dok je Josip (?)[5], pogođen bombom podlegao rani iste noći. Prije nego je izdahnuo, oko 1 ½ s. poslije ponoći došli su zvati župnika[6], kazavši mu da je jedan teško ranjen i na umoru. Rekli su mu

[4] Autor ovih redaka osobno je u Arhivu Hrvatske dominikanske provincije u Zagrebu sređivao Zaninovićevu pisanu ostavštinu, razvrstavši je u 7 kutija i 65 svezaka.

[5] U rukopisu o. Zaninović nije upisao prezime dotičnog Josipa, nego je ostavio prazninu.

[6] Bolski župnik tada je bio fr. Josip Karninčić (Bol na Braču, 1897. – Split, 1983.). U Dominikanski red stupio je 1912., a za svećenika je zaređen 1921. Filozofsko-teološki studij pohađa u Dubrovniku i u Rimu, gdje je do 1925. vršio službu odgojitelja mladih redovnika i ispovjednika. Nakon kraćeg boravka u Dubrovniku i Splitu, u Rimu je, između ostaloga, vršio službu ekonoma Papinskoga dominikanskoga sveučilišta *Angelicum* (1929. – 1942.). Nakon toga bio je župnik u rodnom mjestu (1942. – 1959.). Iz Bola odlazi u

da je zaželio vidjeti mladu svoju ženu Danicu i svećenika. O. Župnik mu je dao odriješenje *sub conditione* i sv. ulje, okružen mnogim naoružanim partizanima. Po mjestu se govori, da su ostale ranjenike partizani poveli u goru iste noći, dok su talijanske ranjenike ostavili zajedno sa ostalim zarobljenicima, s kojima su, vele, dobro postupali, ali da su jednoga odveli sobom. To će biti onaj, kojega su ubili kasnije i tajno pokopali. Sutradan su talijanske zarobljenike s kapetanom pustili. Otišli su put Šibenika, gdje su morali odgovarati pred svojim ratnim sudom i 26 njih (uključivši kapetana) bilo je strijeljano.

Bol, 6. VIII. U 10. sati prije podne krenuo je sprovod ubijenog partizana iz Čitaonice do župske crkve. Naroda je bilo dosta. Od samostanskih svećenika bilo ih je računajući i župnika osam. Pošlo ih je u tolikom broju, jer je pokojnik bio nećak jednoga našeg oca, koji je umro u oktobru g. 1942. (o. Vice Bodlović[7]), a brat dviju časnih sestara dominikankinja[8], pa i radi prijetnja sa strane nekojih.

Pri koncu sprovoda, na zadnjem odriješenju stalo se nešto u crkvi komešati. Jedan glasnik približio se počasnoj straži, koja je oboružana stajala oko mrtv. odra i svi odmah pobjegoše, a tako i narod. Ostao je sam župnik s nekoliko osoba i 2-3 redovnika. Proširio se glas, da dolaze Talijani s kamijonima, pa se svi razbjegoše.

Napadaj na svoj presidij Talijani su teško osvetili. Uvečer istog dana oko 7 sati pojavio se je sa zapada aeroplan te bacio nekoliko bomba na Podbarje, odnosno blizu križa na putu s Obale do sv. Josipa. Višeput se navraćao te je ukupno izbacio oko 30 bomba i k tome još pucao iz mitraljeza. Ranjena su dva starca, koji su bili izvedeni iz kuće. Jedan od njih (82 godine), ranjen na desnoj strani glave i lica, podlegao je ranama.

Narod prestravljen stao bježati, kuda je mogao: nekoji u crkvu, nekoji u samostanski vrt, nekoji u polje, a mnogima smo morali ustupiti donje spavalište

Split, gdje do smrti djeluje kao apostol bolesnih i umirućih. Ostavio je za sobom sliku uzorna redovnika i preminuo na glasu svetosti. Više o njemu vidi kod: ARMANDA, Ivan, *Josip Karninčić O. P. – apostol bolesnih i umirućih*, u: *Marulić*, XLI (2008) 1, str. 38 – 47; 2, str. 135 – 145.

[7] O. Vinko Bodlović (Bol na Braču, 1874. – Korčula, 1942.) bio je poznati korizmeni propovjednik i pučki misionar. U Dominikanski red stupio je 1889., a za svećenika je zaređen 1896. godine. Živio je u nekoliko dominikanskih samostana u Hrvatskoj, vršeći razne administrativne, upravne i pastoralne službe. Zadnje godine života proveo je u Korčuli.

[8] Riječ je o rođenim sestrama, dominikankama Nives (Bol na Braču, 1916. – Korčula, 1984.) i Vinki Bodlović (Bol na Braču, 1912. – Korčula, 2006.), ujedno nećakinjama fr. Vinka Bodlovića.

i dati im ondješnje pitomačke krevete. Za bolesnu ženu općinskog tajnika gosp. Joza Pešutića ustupljena je soba u prizemlju Žute zgrade, od koje je za ovu prigodu o. Provincijal, koji je prisutan, digao klauzuru.[9]

Bol, 7. VIII. Ujutro oko 7 s. pojaviše se sa zapadne strane jedan torpiljer, a za njim dva velika broda te nešto kasnije i treći, puni vojnika. Poslije malog krstarenja ispred luke torpiljer se u stanovitoj udaljenosti zaustavio, a brodovi su počeli pomalo ulaziti u luku. Pristavši uz glavni muo (digu) vojska se stala iskrcavati. U mjestu mrtva tišina; i prozori svih kuća zatvoreni. Promislivši o. Prior[10], o. župnik i g. liječnik Turketo, da bi bilo dobro, da pođe jedna deputacija od glavnih predstavnika u mjestu pred zapovjednika vojske, koja se iskrcavala, da mu se na ime čitavog mjesta izrazi žaljenje za počinjen napadaj te zaprosi milosrđe prama pučanstvu, otišli smo sva trojica i pozvali o. Rabadana[11] kao direktora škole. Došavši iza crkvice sv. Bernardina i prolazeći kroz vojnike opazismo, da je načelnik već na mulu. Dočekao ih je, veli nam, bijelom gućicom[12] u ruci. Mogao je međutim biti i nešto bolje obučen, a ne u samoj košulji sa kratkim rukavima. Opazivši nas načelnik došao nam je kazati, da gosp. major ne će s nikim govoriti, zato neka ne idemo dolje k njemu, da je general koji odlučuje, a koji bi se kasnije imao iskrcati. Čekali smo dosta dugo, skoro do 10 ½ sati pa vidjevši da se ne iskrcava išli smo put presidija, kamo je otišao major s načelnikom i nekim oficirima. Načelnik nam je rekao, da sada vijećaju, a da su njemu rekli, da čeka. Čuvši to vratismo se kući. Dok smo čekali generala, imali smo prilike govoriti s jednim kapetanom te s drugim vojnicima. Kapetanu smo kazali zašto smo došli, a on nam je kazao, da je samo jedan hitac puknuo sa strane partizana, torpiljer bi bio bombardirao čitavo mjesto, a vojska zapalila sve kuće. To bi Nijemci, rekao nam je on, a i drugi, odmah učinili ne praštajući nikomu ni ženama ni djeci ni starcima kao n. p. na Lovreću, ali da oni nisu takovi. Na partizanima je sada, da ne izazivlju vojsku, jer se je inače bojati teških posljedica.

Iza ovoga mirnog ulaska vojske, nekoji su se stali vraćati iz polja, iz crkve i samostana svojim kućama, ali su nekoji ostali i dalje te i slijedeću noć prospavali u samostanu i vrtu.

8. VIII. Oko 8 ¾ s. ujutro torpiljer stojeći ispred luke i pomičući se počeo pucati u kuće u Podbarju te ih nekoliko sasvim porušio. Prije toga nijesu vojnici dali da itko ide u Podbarje. Vidjevši da bi u ovakovim prilikama moglo biti opasno i propast za samostan i za nas redovnike, ako bismo dalje puštali stati koga god u samostanu ili vrtu, upozorili smo iza objeda one, koji su još tu bili i zamolili ih, da bi se udaljili, bojali smo se, da bi Talijani, ako bi našli ovdje koju osobu, na koju što sumnjaju, mogli pomisliti, da smo je mi htjeli sakriti. Tim oni sebe ne bi spasili, a nas bi upropastili. To isto sam ponovio i (uvečer) popodne iza službe Božje te dao zatvoriti crkvu, samostan, sakristiju i vrt tako da nitko nije bio u samostanu osim nas domaćih.

9. VIII. 43. Jutros oko 8 ½ s. idući put Zavoda susreo sam se kod križa ispred centrale s četom (oko 10 njih) talij. vojnika. Njihov vođa me upitao gdje [je] električna centrala. Pokazavši gdje je, stadoše pitati gdje je električar Roje, jer je vele, noćas spavao u samostanu. Odgovorio sam da on nije sigurno bio niti je sada u samostanu, a tako isto ni njegova žena, za koju su također tvrdili, da je spavala u samostanu. Nijesu nikako vjerovali nego uporno tvrdili, da je, kako oni vele. Pozvao sam ih, da dođu slobodno pretražiti. Ja sam sinoć dao pregledati sve samostanske prostorije, crkvu, sakristiju i zvonik te dao zatvoriti sve, pa prema našem znanju ne može biti nikoga, osim ako se je kogod mimo našeg

[9] Provincijal je tada bio fr. Anđelko Fazinić (Korčula, 1902. – Rijeka, 1983.). U Dominikanski red stupio je 1919., a za svećenika je zaređen 1927. U Italiji i Hrvatskoj studirao je filozofiju i teologiju, a potom je u Zagrebu na Filozofskom fakultetu stekao diplomu profesora književnosti. Odgojne i obrazovne službe vršio je u Bolu na Braču i u Zagrebu. U Bolu je bio prior od 1940. do 1942., a službu provincijala obavljao je tri puta (1942. – 1946. – 1950., 1963. – 1967.). Za prvoga mandata od lipnja je 1943. do siječnja 1944. zbog ratnih prilika bio blokiran u Bolu na Braču te onemogućen čak i u pismenoj komunikaciji sa samostanima, s izuzetkom samostana u Starom Gradu na Hvaru. Osim u Bolu i Zagrebu, živio je u još nekoliko dominikanskih samostana u Hrvatskoj, obavljajući razne upravne i administrativne službe, a bavio se i spisateljskim radom, te ostavio za sobom bogat skladateljski opus.

[10] Zaninović misli na sebe, jer je on tada bio prior u Bolu.

[11] Dr. fr. Andelko Rabadan (Kaštel Lukšić, 1892. – Trogir, 1968.) u Dominikanski je red stupio 1910., a za svećenika je zaređen 1916. Studirao je u domovini i inozemstvu, a najveći dio života proveo je u Bolu, baveći se odgojnim i obrazovnim radom. Od 1924. do 1950. bio je ravnatelj Dominikanske klasične gimnazije u Bolu. Zaslužan je za kvalitetnu organizaciju rada gimnazije i dominikanskoga sjemeništa, a sa rođenim bratom dr. fr. Reginaldom izgradio je novu gimnazijsku zgradu u Bolu. Dva puta je bio provincijal (1950.-1954.-1959.), a od 1961. do smrti živio je u Trogiru. Razvio je također propovjedničku, kulturnu i humanitarnu djelatnost. Više o njemu vidi kod: FAZINIĆ, Anđelko: *Dr. o. Anđelko Rabadan*. U: *Spomenica u povodu 500. obljetnice osnutka dominikanskog samostana u Bolu: 1475 – 1975*. Bol – Zagreb, 1976., str. 163 – 175; VEREŠ, Tomo: *Dr. o. Andelko Rabadan – odgojitelj i obnovitelj*, u: *Danica 2001.*, str. 89 – 95.

[12] Prema *Rječniku stranih riječi* Vladimira Anića i Ive Goldsteina (izd. Novi Liber, Zagreb 1999.): *gućica* (umanjenica od imenice *guća*) – u primorskim krajevima, ženska majica domaće izrade, nosi se ispod bluze (u seoskoj i gradskoj pučkoj nošnji). Bratoljub Klaić pak, navodeći Vjekoslava Kaleba, veli da je to pletena vunena maja ili košulja – *nap. ur.*

znanja ušuljao. Zato neka dođu, mi ćemo im sve otvoriti, da se uvjere o istinitosti onoga što govorimo. Došavši u klaustar podčasnik se je nećkao doći gore veleći da mu je neugodno vršiti nama pretragu, no na moje ponovne poticaje došao je gore. Naš gornji hodnik nije htio vidjeti već samo sobu od primanja te donje spavalište, gdje smo bili zaklonili zastrašene obitelji, te žutu zgradu. Dok je on sa mnom i s ocem Atanazijem[13] pregledao spomenute prostorije ostali su vojnici pregledali kuhinju i zapadne zgrade u vrtu. Vidjevši u sobi od rekreacije ormar zapitao je jedan vojnik, koji je i prije ovdje u Bolu bio, što je unutra. Odgovoriše mu da je radio, zato je htio, kad sam došao, da ga otvorim. Otvorio sam i on je stao pretraživati oko i ispod njega. Našao je jedan papirić s nekim brojevima i kazao da su to baš brojevi onih stanica, koje se ne smiju slušati. Izišavši iz sobe rekreacije isti vojnik je zatražio da otvorimo konobu. Otvorismo mu pa je on i još jedan stao užeženom žigicom pretraživati. Kad je svršio i ništa ne našao ponudili smo im hoće li se napiti. Uzeli su po čašu opola i nuđali podčasnika, ali on nije htio. Ispratili smo ih do izvan samostana i dalje do zavoda, i molili za Jerka, kojega su sobom vodili. Njega su vidjeli gdje napravlja električnu žicu na stupu na Blatu te pozvali i ispitivali o električaru Roji, koji da je bio jučer popodne u samostanu, što su oni uporno tvrdili, a on tvrdio, da ga on nije vidio, kao što smo to i mi kazali. Drže, da je i Jerko komunist, kad se je družio s Rojem, koji je, kako oni vele, komunist. Ja i drugi smo kazali podčasniku i drugim vojnicima, da je on odavna u samostanu i da je sasvim dobar. Rekli su, da će biti pušten, ali treba da bude preslušan. Međutim u 2 sata popodne bio je poveden s nekim drugima u Sumartin.

Kad su o. Atanazije[14] i o. Albert[15] otišli s malim Tonkom da ponesu objed Jerku i došli do Presidija, stao je jedan vojnik žestoko napadati na dva spomenuta oca veleći da su svi redovnici u samostanu komunisti i da su išli na sprovod vođi komunista, a njihovu vojniku ništa. Naši su ga oci pitali: Kojemu vojniku?, a on njima: Cosa non sapete?[16] I stao ih dalje grditi. Nijedan talij. vojnik nije

[13] Atanazije Jurin (Primošten, 1911. – Zagreb, 1991.) u Dominikanski red stupio je 1935., a za svećenika je zaređen 1939. Živio je u nekoliko samostana i obavljao razne službe, ali je 1960. napustio Dominikanski red i svećenički poziv, te do smrti živio u Zagrebu.

[14] Misli se na fr. Atanazija Jurina.

[15] Fr. Albert Karmelić (Bol na Braču, 1912. – Dubrovnik, 1981.) u Dominikanski red je stupio 1929., a za svećenika je zaređen 1935. Studirao je u Grazu i Rimu, a predavao je na Dominikanskoj visokoj bogoslovnoj školi u Dubrovniku i na Visokoj bogoslovnoj školi u Đakovu. Vršio je razne odgojno-obrazovne, pastoralne, upravne i administrativne službe. Od 1967. do 1970. bio je prior samostana u rodnom mjestu.

[16] Što ne razumijete?

bio pokopan u Bolu. Bit će možda mislio na vojnika Čubretovića, koji je bio u Rusiji u njem. vojsci, a partizani su ga ovdje ubili prošle godine u listopadu. Redovnici su i njemu bili u velikom broju (6 ili 8), svi koji su mogli, na sprovodu, a bili su u priličnom broju i njegovu ocu, ubijenu od partizana u brijačnici usred bijela dana.

10. VIII. Jedan sottonente[17] (Vitali) s 3-4 vojnika pod puškom došli u samostan po radio. Donio sam im original prijave istoga prošloj komandi dne 14. III. t. g. te molio, da mi dade potvrdu, da sam im predao Radio, što je spom. potporučnik i učinio. Ali ja sam želio, da ta potvrdnica bude osnažena i njihovim žigom, pa sam ga zamolio, kad bih mogao doći k gospodinu kapetanu? Odgovorio mi je, da mogu odmah. Otišli smo ja i o. Župnik. Čekali smo na presidiju (iza istoga u krajnjim vratima, gdje se nešto dalje nalazio Dorotim Ljubić s jednom ili dvije ženske pod paskom oružanih vojnika). Čekali smo dosta vremena jer je, kako su nam kazivali, kapetan zapriječen, ali da će nas domalo primiti. Međutim nije nas primio on, nego sottonente Colletta (koji se je obratio pismom na o. R.[18], da bi im poslali malo cikle i drugoga zelja, jer nemaju što jesti, kojega smo i nešto prije ondje vidjeli pa sam mu rekao, da pošalje dva vojnika u školsku zgradu pa da će im dati). Došavši gore u presidij zapitao nas je što želimo? da možemo njemu reći, jer da kapetan ne može doći zbog posla. Rekao sam mu najprije glede radija, da smo ga bili prijavili, kako može vidjeti iz originalne potvrdnice pr. presidija, koju sam mu pokazao, te ga zamolio, da na izjavu sottotenenta Vitali-a stavi žig presidija. Tog žiga nijesu imali, pa je dao donijeti žig: "4⁰ Regimento Bersaglieri – XXXI⁰ Battaglione – 11ª Compagnia". Htio je zadržati originalnu prijavu s potvrdnicom Balzi-evom, ali ja sam tražio, da mi je (zbog originalnosti) dade zamolivši ga, da kaže g. kapetanu, da je radio bio prijavljen, što je on obećao, da će reći.

Riješivši tako stvar radija prešao sam na napadaje i prigovore sa strane vojnika, da smo komunisti te mu pripovjedio ono, što se desilo jučer iza objeda dvojici otaca, a jučer popodne što je zapovjednik jednog motornog čamca (koji je odvukao našu lađu vezanu sa strane Martinice[19], a onu manju na žalu jedan vojnik razbio sjekirom) prijeteći rukom prama klericima kazao, da je jedanaest redovnika bilo na sprovodu vođi komunista. Rekao sam, da je to za nas svećenike

[17] sottotenente (tal.) = potporučnik

[18] Misli se na dr. fr. Anđelka Rabadana.

[19] Plaža Martinica nalazi se odmah sa zapadne strane dominikanskoga samostana u Bolu.

uvreda, jer da mi nijesmo komunisti. Na sprovodu nas nije bilo 11 nego 8, a isto toliko nas je bilo i vojniku Čubretoviću. Na to se je javio jedan vojnik pod puškom i rekao, da je ono bio naredio kapetan Barrzi, da svaka kuća mora poći na sprovod. Odgovorismo ja i o. Župnik, da smo išli sami (nijesmo primili nikakve naredbe), a da smo isto išli sami i na sprovod ubijena mu oca (Čubretovićevog). Sottotenente je shvatio naš položaj pa rekao: Mi znamo, da vi morate vršiti volju partizana i volju Talijana, ali vojnici to ne shvaćaju. Ja sam ponovno zamolio zaštitu, a on je rekao, da će *kazati kapetanu (?)*,[20] a ako budemo što trebali, da dođemo na presidij.

Popodne preko kora došla su tri vojnika tražiti o. Priora. Tražili su navodno njegovo ime u vezi s radijem, da znadu komu bi se imao povratiti kad bi ga regimenta imala povratiti. Kazao sam svoje ime i prezime ne vjerujući njihovim riječima.

11. VIII. 1943. Kroz jutro, do podne silan broj naprćenih mazga s vojskom dolazio je putem Humca u Bol. To je bio plijen popaljena Novog sela, Selaca, Humca i Pražnica.

Oko 4 ¾ došao je u samostan jedan sottonente sa tri oružana vojnika i tražio o. Priora. Izišavši iz kora i došavši na vrata samostana rekao mi je, da gosp. major zove da odmah dođem na presidij. Došavši onamo u pratnji oružanih vojnika dozvao me je major u sobu i pred kapetanom (pozvani oficiri nijesu došli) zapitao najprije da li sam ja starješina samostana. Na jesni odgovor stao oštrim tonom pitati, da kažem, što znam o partizanima. Odgovorih, da sam ovdje tek od osam mjeseci, pa da ih ne poznam, a što znam od one večeri (5. VIII.) u vezi sa samostanom, da ću kazati. Preko večere došla su dvojica ili trojica u blagovalište tražiti, da li ima u samostanu Talijana. Odgovorismo da nema, pa su otišli. Zapitao je na to: A nijesu li bili i po drugim prostorijama samostana? Odgovorih: Ukoliko ja znam nijesu. Kazao mi je da gospodar kuće mora znati sve što se zbiva u kući. Kasnije su opet došli pod oružjem te zahtijevali, da se užeže električno svjetlo. Šofer je centrale naš sluga Jerko; pozvali smo ga i rekli mu što traže partizani, i on je otišao u centralu da užeže svjetlo. Oko 1 ½ sata u noći došle su opet kucati (zvoniti) na samostan tri žene tražiti župnika, jer da je jedan od partizana teško ranjen na umoru i treba duhovne pomoći. Rekao im je sluga, kako je bio k meni, da se o. župnik nalazi kod svo-

[20] Podcrtao i upitnik dopisao fr. Antonin Zaninović.

je kuće, pa su otišle da ga zovu.[21] Drugo te noći nije bilo. Major nije vjerovao, već je tvrdio, da su u samostanu bili partizani. Rekao sa mu, da je sutradan navečer iza bombardiranja mjesta došlo mnogo naroda da se zakloni u crkvu i u samostan od straha. Tako isto i druge noći je bilo osoba, koje su spavale u samostanu, ali o partizanima mogu reći i znam samo ono što sam rekao. Nije mi vjerovao iako sam se pozivao i na svoje svećeničko zvanje i na čovječje poštenje i na svoju savjest. Tvrdio je, da ja znam još, ali da neću da rečem. Molio sam ga, da bi mi kazao, što bi to bilo, a on mi odgovori prijeteći, da on zna, ali da mi ne će kazati sada nego poslije. Pitao sam, odnosi li se to možda na Roju, koga su prekjučer tražili, a koji sigurno nije bio dan prije u 4 s. popodne niti po noći u samostanu kako su vojnici tvrdili. Odgovorio je, da nije to nego drugo, što ja ne ću da rečem i predbacio mi je da nijesam iskren. Ja sam ponovno i ponovno tvrdio da govorim istinu. On je po što po to htio da priznam nešto, što nije bila istina, nego možda kleveta sa strane vojnika, koji su prije bili ovdje. Vidjevši da ja ne priznajem ništa drugo kazao je kapetanu (11. kumpanije) da pođe s oficirima sa mnom u samostan i da se obavi pretraga samostana. Kroz razgovor je višeput naglasio oštrim tonom da gospodar kuće mora znati sve što se zbiva u kući i da je dosljedno on odgovoran za sve.

Idući putem kapetan mi je kazao o čemu se radi, o tome naime "se vi siamo delle armi e delle munizioni nel convento"[22]. Odgovorio sam mu, da po mome znanju nema toga u samostanu, izvan da je tko preko mog znanja sakrio što takova u crkvi ili samostanu. Ja ne sluteći o tom nijesam ni istraživao to, ali se ipak nadam, da ne će naći ništa. Kazao sam mu, da mi je jedna osoba povjerila nešto zlata i bankovne knjižice i to se nalazi u mojoj sobi, a drugo da nema, ukoliko znam. Odvratio mi je, da se o tome ne radi nego o onome prvome.

Došavši u klaustar kazao je da se zbog bržeg vršenja pretrage podijele. Ja sam mu predložio da ću ja biti s njegovom grupom koja će pregledati sakristiju i crkvu. U sakristiji su sve pretražili izvukujući sve ladice planita, otvarajući i pregledajući sve ormare, prebacujući svu robu. Iz sakristije su pogledali malu sobicu, gdje su svjećnjaci. Zatim ušli u veliku kapelu. Dali su otvoriti sve ormare dviju klupa zatim prešli u kapelu sv. Dominika. Budući da nije bilo ključeva, dao sam ih prevrnuti. Ispod jednog našli su sakrivene u marami jedne ženske cipele i nešto druge ženske robe. Pod drugim našli su jednu staklenku prošeka,

[21] Fr. Josip Karninčić rodom je bio iz Bola, pa se pod njegovom kućom misli na njegov roditeljski dom.

[22] Doslovno: "ima li oružja i streljiva u samostanu".

kojega su se napili, nešto druge robe te jedan zatvoreni kuferić. Nije imao ključića, pa sam činio, da bajunetom razbiju ključanicu i otvore. Našli su unutra dvije dosta velike gomolje sira. Na upit vojnika, da li će to ponijeti, molio sam da bi to ostavili siromašnoj čeljadi, koja je to ondje pohranila, i ostavili su.

Prešlo se zatim na pretraživanje klupa s ormarima. Budući da su ključi istog ormara kod crkovinara i društva Kćeri Marijinih otvarali su ih i na moj poticaj bajunetama. Htjeli su da župnik otvori i otvorio im je krstionicu. Pretražili su zatim balatur te potkrovlje sjeverne lađe, u koje je ušao jedan potčasnik, a mali Tonko Adulmar mu je svijetlio. Kazao mu je nakon pretrage: Baci svijeću! Znao je dakle hrvatski. Pretraživši tako crkvu i sakristiju vratiše se u klaustar, kamo su domalo došli i oni koji su pretraživali samostan te oni koji su to obavili u žutoj zgradi i u vrtu. Kada su svi izjavili kapetanu, da nema ništa, obratih se kapetanu te rekoh: Io spero, che il signor Maggiore sará contento coll' esito della perquisizione[23]; a on mi na to cinično odvrati: Oh, quando si vuol nasconder qualche cosa lo si puó facilmente. Anche ìo lo farei![24] Nije tražio da dođem s njima, nego se sami vratiše, da izvijeste majora.

12. VIII. 43. Ujutro u 7 sati zapalili su talijanski vojnici Bol. Večer prije govorili su neki talij. časnici, da će biti zapaljene kuće samo onih, koji su krivi, ali u noći (uvečer kasno) je, čini se na njihovu vijeću odlučeno, da se zapale sve kuće osim načelnikove i općinske zgrade. Samostan i samostanska gimnazija su bili pošteđeni. Tužan i užasan prizor je bio gledati onaj crni dim, što je sukljao iz zapaljenih kuća i nadvio se nad čitavo mjesto. Vojnici su i ponovno zapaljivali, ali je narodu ipak uspjelo da ugasi vatru i spasi oko polovicu kuća. Izgorjelo je oko 180 kuća. Lijep dokaz talijanske kulture. U 1 sat vremena bilo je sve gotovo! Potpaljivali (polili) benzinom. Svršivši svoj barbarski posao otišli su preko otoka putem od Humca. Unesrećenom narodu samostan je odmah pružio obilnu pomoć u hrani i krevetima, o čemu je Narodni odbor izdao potvrdnicu.

17. III. 44. – Jutros u 7 sati došli vojnici njemački u samostan i naredili, da svi muškarci od 10. do 70. godine moraju za 8 sati biti pred komandom mjesta, da uzmu sobom malu prtljagu i jednu deku, jer da će biti prevezeni na kopno. Svi redovnici su također morali otići. Došavši pred komandu molio sam preko o. Rabadana, da bi bar zaustavili u mjestu o. župnika radi vjernika i mene radi

[23] Nadam se da je gospodin major zadovoljan ishodom pretrage.

[24] Oh, kada se nešto želi skriti, to se lako može. Čak sam i ja to radio.

samostana kao starješinu istoga. Glede mene išlo je lako, jer su promijenili godine starosti snizivši ih na šezdeset. Svi naime, koji su rođeni g. 1883. i prije, bili su stavljeni na stranu i poslije nam je kazano da možemo otići kući. S o. župnikom bilo je teže, no ipak je uspjelo, da su i njega zaustavili, a tako isto i o. Rabadana. Ostali, mladi oci morali su otići, a to su: o. Dominik Šantić, superior splitskog samostana, koji je ovdje došao 19. IX. 43. zbog bombardiranja u Splitu,[25] o. Jordan Brešković, koji je s predašnjim došao iz Splita zbog istog razloga,[26] zatim o. Ljudevit Debeljak,[27] o. Stanko Stanić,[28] o. Anselmo Radić,[29] o. Bogdan Dragun[30] te o. Tarcizije Šimetović,[31] koji je ovamo došao bio s kle-

[25] Fr. Dominik Šantić (Trogir, 1897. – Trogir, 1980.) u Dominikanski red stupio je 1913., a za svećenika je zaređen 1922. Živio je u dominikanskim samostanima u Splitu, Subotici, Rijeci, Starom Gradu na Hvaru i u Trogiru. Pisao je poeziju, bavio se glazbom i propovjedništvom te vršio starješinsku službu u nekoliko samostana, a najviše u Splitu.

[26] Jordan Brešković (Bol na Braču, 1910. – Dubrovnik, 2000.) u Dominikanski je red stupio 1928., a za svećenika je zaređen 1935. Živio je u nekoliko samostana i vršio razne službe, ali se kasnije sekularizirao i prešao u Dubrovačku biskupiju.

[27] Fr. Ludevit Debeljak (Dramlje u Sloveniji, 1912. – Zagreb, 1971.) u Dominikanski je red stupio 1929., a za svećenika je zaređen 1935. Studirao je u Dubrovniku i Grazu, te vršio razne odgojno-obrazovne službe na Dominikanskoj klasičnoj gimnaziji i na dominikanskoj Visokoj bogoslovnoj školi. Bavio se i prevođenjem, a u Bolu je dva puta bio prior (1946.-1949., 1955.-1956.).

[28] Fr. Stanislav Stanić (Dubrovnik, 1911. – Perušić, 1991.) u Dominikanski je red stupio 1930., a za svećenika je zaređen 1936. Kasnije je napustio Dominikanski red i svećeničko zvanje te zasnovao obitelj.

[29] Fr. Anselmo Radić (Bol na Braču, 1913. – Bol na Braču, 2006.) u Dominikanski red stupio je 1930., a za svećenika je zaređen 1936. Studirao je u Dubrovniku, a gotovo čitav život proveo je u bolskom samostanu obavljajući razne službe (župski vikar, kateheta, profesor na Dominikanskoj klasičnoj gimnaziji, kustos samostanskoga muzeja, ekonom i bibliotekar samostana, odgojitelj i ispovjednik sjemeništaraca).

[30] Fr. Bogdan Dragun (Donji Humac na Braču, 1913. – Pariz, 1962.) u Dominikanski red stupio je 1935., a za svećenika je zaređen 1941. Nakon kratkog boravka u Dubrovniku, Gružu i Bolu, 1944. odlazi u Zagreb, a u svibnju 1945. priključuje se kolonama koje su krenule prema Bleibourgu. Izbjegavši izručenje partizanima, ostatak života proveo je u Parizu, gdje je 1953. utemeljio Hrvatsku katoličku misiju, a 1958. objavio je na francuskom jeziku knjigu *Dosje o kardinalu Stepincu*. Razvio je plodnu kulturnu, pastoralnu i karitativnu djelatnost među hrvatskim iseljenicima. Više o njemu vidi kod: ARMANDA, Ivan: *Fr. Bogdan Dragun OP – borac za istinu i hrvatske pravice u tuđini*, u: *Hrvatska obzorja*, XII (2004) 1 – 4, str. 43 – 52; VEREŠ, Tomo, *O. Bogdan Dragun, dominikanac – nepoznati dobrotvor*, u: *Danica 1995.*, str. 89 – 91.

[31] Dr. fr. Tarcizije Šimetović (Buenos Aires, 1912. – Bol na Braču, 1997.) u Dominikanski je red stupio 1930., a za svećenika je zaređen 1936. Nakon studija u domovini i inozemstvu, vršio je odgojne i obrazovne službe na Dominikanskom filozofsko-teološkom učilištu u Dubrovniku, Bogoslovnom učilištu u Rijeci, Prvoj gimnaziji u Splitu i na Dominikanskoj klasičnoj gimnaziji u Bolu. Živio je u nekoliko samostana, a starješinsku službu obavljao je u Dubrovniku i Gružu. U mlađim danima bavio se spisateljskim radom, a kasnije prevođenjem.

ricima početkom srpnja na praznike pa ostao ovdje. Ovi su oci uz pratnju vojnika bili pušteni, da mogu doći objedovati u samostan do 1. sata. U 2 sata popodne krenuli su s ostalim Boljanima na obalu, gdje su se oko 2 ½ s. ukrcali u lađe i uputili put Sumartina u 5 ili 6 lađa. Prije nego su se uputili i kad su izašli iz luke pa do iza našeg samostana vidjeli su se i čuli mnogobrojni avioni gdje lete visoko u zraku, što nam je uz žalost zadavalo silan strah, da im se ne bi štogod već na početku puta dogodilo. Srećom avioni su išli drugim pravcem, pa su tako, nadamo se sretno stigli u Sumartin i nadamo se, da će tako isto noćas sretno stignuti na kopno. Nek im Bog, bl. Djevica i sv. O. Dominik budu u pomoći, njima i svima suputnicima, koji su ostavili svoj dom sa ženama i brojnom djecom.

30. III. 44. – Bombardiranje luke (brodova prevoznih) u 6 ½ s. i u 10 s. ujutro. U 5 ½ s. je bio došao izviđač i našao brodove za prevoz.

31. III. U 6. s. prošao nad Bolom dosta nisko avion – izviđač, pa kasnije opet doletješe drugi. Kroz jutro i popodne često su kružili u blizini. Narod je odmah ujutro zaplašen bježao iz mjesta (nekoji put Gališanika) jer su već ujutro kružile po mjestu vijesti da će doći Englezi i bombardirati s mnogo aviona Podbarje, Potočine te našu gimnaziju, u kojoj je od dan prije vojska. O. Rabadan se već večer prije bio preselio u samostan, a i nekoje su ženske, sve osim Jake, Zorke i Šere Mare. Preko jutra su ženske proslijedile prenositi svoju robu iz gimnazije u žutu zgradu, gdje su se smjestile i gdje su noćile čč. Sestre. Ja sam također iznosio razne samostanske predmete i moje rukopise, knjige i nešto robe iz svoje sobe u crkvu i ispod vrta sve do 11. sati. Tada sam otišao u šere Pere, gdje se je već otprije nalazio o. Rabadan i o. župnik.

2. VI. 44. Oko 1 s. u noći 4 engleske lađe iskrcale mnogo vojske i municije na Martinici kod samostana. Ujutro rano namjestili 4 topa u Blatu i našem vrtu, a 5 topova na poljani ispred gimnazije. Sa onih dvaju položaja bombardirali su njem. položaje na Vidovici. Nijemci su odgovorili sa minobacačima. Od pucnjave engleskih topova treslo se jako i pucala su stakla te padao inkeret. Jedna njemačka mina pala u zapadni dio našega vrta te sa svojim komadima probila prozor prvog kata žute zgrade (komadić načinio rupu, udario u zid i vratio se ispred istog prozora na tle), oštetila cijev (prošla ispod krova poviše zapadnog prozora na gornjem hodniku) poviše prozora u sobi ispred knjižnice.

Dozivaš me

Dozivaš me zovom
vječnih vrhunaca...

Kako da Ti uziđem...?

A u dolini grlica
bez prestanka jeca.

Tlo zemlje moje

Tlo zemlje moje natopljeno je
nevoljom i bolom,
i svaka stopa moja
krvavi ostavlja trag.

Kako ću Tebi
pripremiti doček;
kako ću cvjetni
prostrijeti sag?

No Ti ćeš raširiti ruke
i srce mi prigrlit k Sebi,
jer si Ljubav,

jer si milostiv i blag.

Moj bijeli Galeb

Svakoga dana doletio bi
s nedaleke obale
i krilio se nad našim
samostanskim vrtom
tako zanosno i radosno,
kao da je nošen dahom
sveprisutnoga Duha,
pokazujući svoja velika
bijela krila,
u kojima su iskrile zrake
jutarnjega sunca.

Opet bi odletio k obali.

No jednoga dana, ranjen,
naglo je sletio na liticu
uz more,
raširenih krila.

Kao da je želio još jednom
dići se k visinama,
k suncu,
ali nije mogao.

Tada je skupio krila,
i težina ga je privukla
k dubini.

Još jednom je na površini mora
rastvorio svoja krila,
kao da želi upiti
plavet neba
u modrilu voda...
I onda je potonuo...

Iz daljine su dopirali zvuci
večernjega Angelusa,
kao da mu upućuju
posljednji smiraj.

Još tužim za tobom,
moj bijeli Galebe.

Mladen JURČIĆ

Posljednji učitelj

I zato je toga vedroga, ranoljetnoga jutra, po buđenju, naprosto ostao sjediti na hotimice tvrdoj postelji, u skromno namještenoj sobici, zureći pred sebe, kao da se ne može odlučiti da ustane, iako se već nekoliko desetljeća po navici budio u osvit, a trenutno razbijanje, odbacivanje bunovnosti i krepko ustajanje u to, kako je smatrao, najdragocjenije doba dana, odavno više nije bilo asketska vježba, nego je dolazilo posve naravno, bez ikakva napora volje, jer volja i cijela njegova unutrašnjost težili su tom provjetravanju bića jutarnjom svježinom koja je čistila jučerašnju ustajalost, dok je čisto naviranje mlade svjetlosti pripremalo srce za svježe mogućnosti.

Ali danas nije krepko ustao, niti je, kao obično, izašao na svjež zrak, koji mu je svakoga jutra poticao malo, ali čudesno uskrsnuće duha. Nije meditirao, ni molio, a nije se ni (kao što je to inače triput tjedno činio već od ranoga jutra) pripremao za susrete s učenicima, koji će za nekoliko sati doći na njegove glasovite duhovne vježbe, nego je naprosto sjedio, ispražnjen od svega, ali ne onako kako je i zahtijevala priprema za meditaciju, jer nije se svjesno ispraznio od nevažnih, nametljivih misli koje bi ga rastresale, ometale i odvodile na konfuznu stranputicu, nego se doista osjećao praznim, temeljito i trajno ispražnjenim, kao nikada prije, od svega što je tako dugo mislio, uporno volio i nepokolebljivo vjerovao.

Što li će biti kad dođu učenici? Što će im danas reći, kako će im nastaviti prenositi ono što im, kako su sami govorili, nitko drugi ne bi mogao uliti tako uvjerljivo, istinito, ni snažno, ali što je to zapravo *uistinu* bilo, kakva to "istina"? Više nije mogao tek tako odgovoriti, nije znao, u njemu kao da više nije bilo ničega osim šupljine ispunjene uskomešanom tjeskobom, kao da se preko noći posve promijenio, jer biće mu se prodrlo, pa je, dok je spavao, sve što mu je nekada bilo dragocjeno naprosto iscurilo iz njega: uvjerljivost, misaoni sustav, žar, uvjerenja, povjerenje, vjera, pa i sama "istina" koju bi nekome mogao predati, ili barem nagovijestiti, sve što ga je desetljećima sačinjavalo, ili je vjerovao da ga sačinjava! Činilo mu se da je naglo, vrlo uznemirujuće uvidio da je istina nespoznatljiva, beznadno neuhvatljiva. Obuzela ga je pomisao da su svi filozofski sustavi, uključujući i njegov, tek dosadno napipavanje, zamagljivanje, ili vrst uobraženoga, na kraju neplodnoga autizma. Nemaju bitne veze s pravim dubinama našega bića, s onim što nam je doista potrebno i stoga nam ne mogu pomoći. Svaka filozofija, pa i ona rijetka mozganja koja ne završe u bezdanu krajnje odbojnih ideologija, zapravo su vrst autizma, jer to je daleko raširenija, složenija, tajanstvenija i opasnija boljka nego u skučenim liječničkim definicijama. Svi mi gotovo beznadno naginjemo stvaranju subjektivnoga, kako vjerujemo spasonosnoga, iskupiteljski smislenoga, ali nepostojećega svijeta u neuhvatljivoj, efemernoj stvarnosti i našoj promjenjivoj, varljivoj, jedva nakratko postojećoj "unutrašnjosti".

Dugo je vjerovao, a i drugi su ga ponekad uvjeravali, da je svojom mišlju, vjerom, nekim svojim kako-tako vrijednim osobinama, uspio nešto dati učenicima... i svijetu. A kakvomu to svijetu? Onomu u kojemu je imao učenike, a oni su ga cijenili i vjerovali mu, na određeni su način čak ovisili o njemu, no kako će se sada sučeliti s njima? Smatraju ga nadahnjujućim misliocem, možda i nezamjenjivim učiteljem, što je najgore, jer više nije vjerovao da itko ikoga može nešto zbilja bitno naučiti, pa je shvatio da ih je možda cijelo vrijeme sebično zavaravao.

Često im je pričao o prosvjetljenju, a ironično i paradoksalno, poslije dugih desetljeća kao da ga je doista nešto naglo prosvijetlilo, ali stubokom drukčije nego do sada, pa mu se to nikako nije sviđalo, jer bilo je uzbunjujuće suprotno svemu što je dosad mislio, osjećao, vjerovao i... živio.

Naposljetku je ustao, ali ne bodro kao inače, iako je ustao brzo, živčano, kao da ga je oštrica tjeskobe i tvarno podbola, pa je otišao do prozora i zagledao se u zelenilo koje ga je svakoga jutra pozdravljalo s pročišćavajućim pouzdanjem. Prizor zelenih krošnji i daleke morske površine koja se kroz njih krepko probijala sa svojim preljevima, od mliječnih do duboko modrih, i sada je bio prekrasan, ali činilo mu se da ga se više uopće ne tiče, jer je u drugoj dimenziji, ili na planetu kamo on nikada neće dospjeti.

Nije to bila samo posljedica snova, iako je nekoliko noći zaredom loše spavao, a noćašnji san još ga je tjeskobno prožimao, zapeo mu je negdje u biću, poput zalogaja koji ne možemo progutati. No običan san ne bi ga mogao tako uznemiriti, makar kako bio turoban. Taj osjećaj nije posljedica pojedinačnoga sna, nego je prije san posljedica onoga što se u njemu već neko vrijeme postupno i podmuklo nakupljalo.

U snu se našao na zaravni jednoga od visova posve puste, sive planine, ili planinskoga lanca, koji se beskrajno, zastrašujuće jednolično i nepristupačno pružao dokle je sezao pogled, bez ikakva života, bez trunka zelenila, ili nečega na čemu bi se oči mogle odmoriti od jeze. S nevelike zaravni na kojoj je stajao nije bilo nikakvoga puta, nego je unaokolo zjapio samo ponor. Nije znao kako se ondje našao i zašto, kako se popeo, ni što je tražio. Kad je, približivši se rubu,

pogledao dolje, pred njim se rastvorio sivi bezdan, s nemilosrdnim kamenim stranicama. Posvuda oko njega dizali su se još viši kameni vrhovi na koje su se spuštali tamni oblaci, a postupno se, ali nezadrživo smračivalo.

Još dugo poslije buđenja prožimali su ga užas i duboka zebnja, a sada, dok je gledao kroz prozor, zastrašujući prizor još nije izblijedio, kao da ga je obilježavao daleko stvarnije od spokojne slike pred prozorom, a kad je kasnije pošao u redovitu jutarnju šetnju krajolikom, koji kao da se također nedavno probudio, ali osvježen i razdragan, osjetio je ponornu odvojenost od okolne, istančano glazbene, postojane ljepote, koja više nije izvirala iz njegove unutrašnjosti, nije bila, niti je mogla biti dio njegove ispražnjenosti, nemira, tjeskobe i bitne beskorisnosti. Prirodne ljepote više ga nisu nadahnjivale, jer ni prije ga nisu nadahnjivali tvarni sjaj i boje, nego neopipljiva, neuhvatljiva i nespoznatljiva unutrašnja slava, koje je sada nestalo, a možda je bila nespoznatljiva i neiskaziva jer nije ni postojala, osim u našoj neispunjivoj čežnji. To vedro, zeleno obilje nesvjesno, ali nezadrživo nabujala života sad je gledao kao kroz zapreku, iz kaveza od neprobojnoga stakla, pa je duboki osjećaj izdvojenosti, paradoksalne skučenosti u kavezu, usred slobodnoga prostora, poništavao prisne doživljaje, upijanje sjaja i jednačenje s njim.

Zapravo smo bitno izdvojeni i nepripadni, a naši lijepi osjećaji povezanosti s ljepotama koje nas okružuju samo zatomljuju, prikrivaju pitanja o praznini i besciljnosti, ali ne pružaju prave odgovore. Manje-više su uspješan anestetik, a ne istinski lijek, kojega vjerojatno nema. No što u nama i nije puki anestetik samozavaravanja? Istina je da, ako smo dovoljno senzibilni, duboko osjećamo, primjerice, temeljnu povezanost s prirodom, ali što su zapravo, usvojoj pravoj jezgri, ti naši toliko cijenjeni osjećaji, predmnijevanja, makar kako duboke čežnje i slutnje, koliko su nam korisni, pouzdani vodiči?

Upravo danas je s učenicima trebao meditirati o važnosti pozitivnih, duboko proživljenih, plodno nadahnjujućih čuvstava. No ponovno: što su naša čuvstva? Što nam stvarno pružaju, omogućavaju? Čovjek ne može vjerovati vlastitim osjećajima, čak ni osjećaju sveopće povezanosti, od čuvstava ne može tražiti nikakvo vodstvo, osim možda u pustinju samozavaravanja. Svaki je osjećaj već po definiciji subjektivan, zapravo je neka vrst autizma. Čuvstva nas često varaju, to gore i nemilosrdnije što su dublja i proživljenija. Koliki smatraju da su nešto što uopće nisu, samozavaravanje im je bitni pokretač kojemu posvećuju i cijeli život – u ispraznosti.

Čemu da ih učim?, pitao se. Taknoćutnosti koja je samo nesnosni teret, ili dubokim vezama s uzaludnim, posve neprofitabilnim, dakle beskorisnim i da-

nas štetnim "tajnama", jer one su možda samo anomalije naše preosjetljive, nesigurne i uplašene unutrašnjosti, koja nikako ne može prihvatiti prazninu. Te su "tajne" samo u nama i nigdje drugdje, neiskazive su, neiskoristive i beznadno same u "zdravomu", razumno i korisno uposlenomu svijetu. Pogubni duh relativizma na svaku spasonosnu, iskupiteljsku uvjerenost baca sjenu autizma i svako žarko naučavanje čini ništetnim, čak opasnim, jer učenike možemo uvelike oštetiti, pretvorivši ih u zanesene, rubne i usamljene čudake, a više nemamo načina da bitno potvrdimo ispravnost svojih naučavanja i uvjerenja, osim u duši, u dubini bića koje je samo, izdvojeno, subjektivno, pa mu se ne može vjerovati. U svijetu profita i tjelesnoga blagostanja duhovna naučavanja ne vrijede, u opustošeno doba žarki učitelji zapravo su štetočine i paraziti, kao i oni koji beskrajno zure u razlistale krošnje, koje im više ništa ne mogu savjetovati, jer smirena im je, nepokolebljiva postojanost potpuno onkraj naše virovite praznine.

Jedan mu je učenik rekao: "Živo čeznem za nečim bitnim, čega nema, štoviše danas kao da je ludost i sramota tražiti." No on mu više neće moći pomoći u traženju. Više se nije osjećao nimalo ispunjeno ni mistično, a nije htio riskirati da spoznaju bitne uzaludnosti prenese drugima i tako im, u makar kako dobroj namjeri, naškodi. Zato će biti najbolje da ode, bilo kamo, da se zauvijek izgubi i umukne, jer ono iza čega je cijeloga života stajao ionako je bilo izbrisano, vjerojatno je i to bio samo bijeg od praznine – u prazne riječi.

Njegova posljednja šetnja ovim krajolikom značila je opraštanje od djelovanja u svijetu iz kojega je nestao smisao. Učenici ga više neće vidjeti, prestat će biti učenici, jer više nema nikakvih pravih učitelja bilo čega. Dolazi samotno vrijeme prijeke potrebe samosvijesti, kad će svatko morati spoznavati i odlučiti za sebe, preživljavanje istinske jezgre svijeta (ili onoga što je oduvijek smatrao tom jezgrom) ovisit će od oštroga, jasnoga pogleda svakoga pojedinca. Njegovi će učenici, a možda će i *svi* učenici svugdje, ostati sami, no neki će ipak možda ostati *oni sami,* makar što ih čekalo i makar kamo ih odvelo.

Možda ljudima doista više nije potrebno mukotrpno naučavanje o duhu , o onome što se smatralo istančanošću i svim dubinama duha, jer te dubine naposljetku nisu došle ni do čega trajnoga, poražene su običnom tjelesnošću, koja je odasvud nahrupila, kao mnogo konkretnija. Da je nekome trebao duh, ljudi bi ga bili zadržali.

Osjetio je nalet duboko zastrašujuće slobode, koja je ipak donosila olakšanje. Za učitelja nitko više nikad nije čuo, a ne može se reći da je nekome ozbiljno nedostajao.

Jelica FARKAŠ

Nemir

Kao bespravno useljen
stanar
uvukao se u mene
nekakav nemir.
I pijanstvuje tako
tumara...
Kroz pore moje kože
upija moj mir
ždere moju snagu
i tako osnažen
izvire...
Stanar koji bespravno
useli
biva iseljen po sili
zakona.
A ja bez prava
da imam svoj zakon
i svoju silu
predajem strvinaru
svoje tijelo
bez borbe.

Scile i Haribde

Da sam bar svjetionik
na pustom moru
tvojih lutanja
da ti kazujem put.
Da sam val
koji valja morem
tvoje putanje
da te ogrćem
toplinom.
Da sam greben
koji vreba u noći
i prijeti,
da se skrijem duboko
da neozlijeđen prođeš
kroz Scile i Haribde
svojih lutanja.

Jerko GRGEC

Eros i tanatos u tamnoj noći duše
(O tri knjige Fabricea Hadjadja)

Uvod

Svako obraćenje nalik je eksploziji kojoj često prethodi dugo i mukotrpno razdoblje pripreme, smješteno na nedoglednim, podzemnim rubovima čovjekove duše. Otprilike tim riječima francuski književnik Julien Green opisao je svoje vjersko buđenje, naglasivši kako je zapravo već dugo živio kao obraćenik, a da toga nije bio svjestan, tako da mu je na kraju dovoljno bilo samo (fizički) unići u posvećeni prostor Crkve. Primjernost unutarnje konverzije koja tek treba zaživjeti u obliku isto toliko nutarnjeg duhovnog preporoda još je izraženija u nadrealistički preciznom pasusu kojim Green oslikava obraćenje svoga oca. Istaknuvši kako je konverzija Greena starijeg protekla na jednostavniji način, jer je u ovome bilo nečega djetinjeg, pisac nastavlja: "... poslije smrti moje majke odlazio je često u Notre-Dame-des-Victoires, koja je bila vrlo blizu (njegova ureda)... Ta crkva privlačila je i još privlači one koji traže. Jednoga dana, kad je tamo služena sveta misa, moj se otac sasvim prostodušno priključio onima koji su krenuli na pričest, i kao protestant od glave do pete kakav je tada još bio, primio je svetu Euharistiju. Bilo je to posve neispravno, ali on o tome ništa nije znao. Možda Bogu godi prijeći preko svih zabrana. Poput mene, i moj otac odmah je povjerovao..."[1]

Nasuprot takvoj, bezrezervnoj spremnosti na primanje darova Duha Svetog nalazila bi se, na drugome polu zamišljenog spektra, vrlo specifična grupa ljudi, odnosno oni koje više od svih aspekata vjere privlači sama Crkva i to ponajprije kao svjetovna institucija. Još preciznije, teologija ih ne zanima, kao ni Euharistija, a privučeni su jedino tisućljetnim kontinuitetom i čeličnom postojanošću eklezijalne hijerarhije. Za sve takve osobe vrijedi dijagnoza koju je Emil Cioran prilijepio Josephu de Maistreu, citirajući njegove vlastite riječi: "*Primio je udarac katolicizma* – taj izraz na koji ga navodi Wernerovo obraćenje, jednako dobro pristaje i njemu; jer nije njega lupio Bog, nego bilo kakav oblik religije, institucionalni izraz apsolutnoga."[2]

[1] Cit. Julien Green: *Ce qu'il faut d'amour á l'homme*, str. 66., Librairie Plon, 1978.
[2] Cit. Emile Cioran: *Exercices d'admiration - Essais et portraits*, str. 40, Arcades Gallimard, 1986.

Pokušamo li u ta dva primjera, kao u najobičnijem ogledalu, uhvatiti odraz našeg postojano hlapljivog, modernog svijeta, uvidjet ćemo da je, na žalost, ovaj drugi, demaistreovski slučaj puno uobičajeniji u današnjem, globaliziranom društvu "poludjelih kršćanskih ideja". Prianjanje institucionalnome izrazu apsolutnoga izmijenilo se samo utoliko što ono danas u prvom redu odgovara dubokoj žudnji svakog ljudskog bića za ukorijenjenošću i za redom, bez dodatnih pogodnosti koje je takav izbor nekoć podrazumijevao (barem što se tiče kršćanskih, a pogotovo katoličkih društava prije odvajanja Crkve i države).

No upravo zbog temeljne opravdanosti takve prirođene žudnje za sve bi konvertite trebala vrijediti neka vrst presumpcije nevinosti, sve dok se eventualno ne dokaže suštinska kvarnost njihova vjerskog izbora. Nadalje, čak i ako prihvatimo Cioranovu ocjenu Josepha de Maistrea, teško ćemo među onim suvremenim intelektualcima, piscima i umjetnicima koji su se obratili na katolicizam (jer druge vrste obraćenja ovdje nas ne zanimaju) pronaći baš sasvim prizemno korespondentne parnjake francuskome esejistu iz 19. stoljeća. Neki od modernih obraćenika prihvatili su doduše katolicizam iz racionalnih i pomalo oportunističkih razloga olakšanja vlastite egzistencije (slučaj danskoga režisera Larsa Von Triera), neki su to učinili također racionalno te uz određene rezerve, koje su više nego vidljive u njihovu radu (npr. francuski filozof Jean-Claude Guillebaud), dok su neki iz jednog pravovjerja milošću Božjom otplovili u drugo, odbacujući u potpunosti vjeru svojih predaka (slučaj Magdija Cristiana Allama, koji se s islama obratio na katoličanstvo). Svaka od apostrofiranih osobnih priča zahtijevala bi puno više od usputnoga spomena, ali takav bi nas izbor udaljio od osnovne namjere ovoga teksta, a ona je, tako reći, blaženo jednostavna: pronaći modernog obraćenika na katolicizam, i to ne samo značajnog intelektualca s dojmljivim opusom, nego također čovjeka koji, na tragu Juliena Greena i njegova oca, ostavlja dojam osobe koja je odmah povjerovala, bez ostatka, bez naknadnih primisli i reklamacija.

Svim tim "prohtjevima" udovoljava lik i djelo francuskog filozofa, dramatičara i književnog kritičara Fabricea Hadjadja. Rođen 1971. u obitelji tuniskih Židova, Hadjadj se na katolicizam obratio godine 1998., te je u sljedećem desetljeću objavio veći broj vrlo zanimljivih knjiga vjerske tematike. Prema riječima Alaina Finkielkrauta, radi se o čovjeku koji je Arapin po svom prezimenu, Židov po rođenju, a po krštenju katolik, i koji na taj način u sebi simbolički sjedinjuje znamenje triju religija, nastalih u krilu zajedničkog pretka, Abrahama. Literarni opus tog izvanrednog profesora filozofije i književnosti na sveučilištu u Toulonu pokušat ćemo ocrtati kroz prikaz triju njegovih knjiga,

objavljenih u posljednjih pet godina, pri čemu ta djela neće biti poredana kronološki, nego kao dijelovi logično-intuitivnoga niza što polagano, od osjetljivih tema kojima se ne može prići bez uzimanja u obzir prozaično-svjetovnih interpretacija i zaključaka, klizi prema problematici koja na neki način ekskluzivistički pripada teološkom govoru. Prva knjiga, *La profondeur des sexes. Pour une mystique de la chair* (2008.), govori o spolnosti, druga, *Réussir sa mort. Anthi-méthode pour vivre* (2005.), o smrti, dok je treća, *La foi des démons ou l'athéisme dépassé*, posvećena ni manje ni više nego gospodinu Đavlu i svim njegovim prijateljima. Na samome kraju podvući ćemo crtu ispod opaženih kvaliteta i nedostataka Hadjadjevih knjiga, u nadi da će nam doneseni sud o njima pomoći da, barem donekle, shvatimo čovjeka koji ih je napisao, a potom i da odgovorimo na jedno od važnijih pitanja vezanih uz samu činjenicu obraćenja. A to neće biti apstraktni upit o unutarnjoj dinamici i valjanosti samog procesa konverzije, nego iskreno promišljanje o tome koliko je nakon nenadane provale zaslepljujuće milosti u nečijem životu, isti čovjek sposoban ostati normalan, i svjedočiti svoju vjeru na koherentan, racionalan i ne pretjerano isključiv način. Na slavu Božju i dobrobit svojih bližnjih.

Dubina spolova ili duh zamiješan u mesu

Obraćenička svjedočanstva uvijek su nezgodna stvar. Koliko god to često željeli zatajiti, takve nas knjige nerijetko dovode u neugodan položaj, stavljajući naša najdublja uvjerenja na kušnju precizne provjere. Kad kažemo da vjerujemo, u što zaista vjerujemo; dok molimo Apostolsko vjerovanje, mislimo li svi baš na iste stvari; jesmo li uistinu dostatno prožeti dogmatskim izvodima katoličkog nauka? – samo su neka od pitanja s kojima se čovjek susreće u takvim situacijama. No svi ti pozivi na autorefleksiju obično odmah iščezavaju, jer nakon svake okrenute stranice (kvalitetne knjige vrijednoga autora, razumije se) pred nama se, kao u čarobnom, ženskom ogledalu Virginije Wolf, pomalja dvostruko uvećana fizionomija pisca, u kojoj možemo raspoznati njegove vrijednosti i mane, skrivene motive i žudnje. Jer svako prodorno literarno djelo je, barem što se autora tiče, poput trijeźnjenja u tri sata ujutro. Zna sve njegove tajne. Nama pak ostaje samo da saznamo koliko nas tako sastavljen psihološki portret francuskog pisca Fabricea Hadjadja može natjerati da svjetlo reflektora konačno upravimo tamo gdje mu je i mjesto, u smjeru vlastitog, hendikepiranog srca.

Knjigu *La profondeur des sexes. Pour une mystique de la chair* (*Dubina spolova. Za jednu mistiku puti*) Hadjadj je objavio godine 2008. i ona je vjero-

jatno njegovo najosobnije djelo. Premisa je jednostavna, a sastoji se u sljedećoj tezi: čovjekova materija zamiješana je s duhom; a čovjekov spol nikako nije bestijalni preostatak, nego neka vrst izvanrednog relikvijara. Citirajući iz Jakovljeve poslanice redak o milosrđu koje se smije sudu, autor zacrtava jednu mistiku puti, takvu "koja će usprkos svemu biti moral, ali podrugljiv i, valja također reći, dramatičan moral".

Takvim određenjem izbjegava se, barem, opasnost lutanja po nedokučivim labirintima mističnih objašnjenja koja, prema Nietzscheovu sudu, žele biti duboka ali, ustvari, nisu čak ni površna. Autorova razmišljanja slijede uvijek vertikalnu putanju koja i najprizemnije aspekte našeg svjetovnog života uzdiže do nebeskih visina. Najveći je problem današnjeg svijeta, kaže se u knjizi, njegova tehnicistička reduktivnost. Sve se na njemu može transformirati, sve se može konzumirati, sve je već atomizirano. U tom smislu, devastacija se već dogodila. Čovjek kruni sebe kao *homo creator*, ali kako ne postoji više transcendencija nad njim i kako je sve podređeno njegovu eksperimentiranju, on postaje *homo materia*. Njegova put nije više pjev, nego sirovina. Francuski filozof ističe da spolove tehnički odnos prema njima reducira na aparaturu zadovoljstva. Kontemplativni odnos doseže i njihovu vjersku dramu. S jedne strane imamo tehniku tijela, a s druge mistiku puti. Hadjadj ipak to drugo rješenje zamišlja u znaku radikalnoga duha disidencije, koji će znati odoljeti sirenama puritanizma a i odbaciti "strogi orgijastički moral". Informatika nas opskrbljuje virtualnim kalemom s više udova nego što ih imaju Hekatonhiri, i s više rupa od ementalera, ali, prema autorovu mišljenju, oni koji takvu virtualnu raspoloživost pokušavaju prenijeti u ljudske okvire bliski su francuskom filozofu Michelu Onfrayu, koji zahtjeve sladostrasnog života ovako određuje: "Hedonizam pretpostavlja stalno izračunavanje kako bismo si u danom trenutku predočili očekivana zadovoljstva, ali i moguća nezadovoljstva." "Vjerovao sam", kaže autor odgovarajući Onfrayu, "da ću na kraju uživati kao mali bog, ali, eto, sad moram biti računovođa, matematičar i pedant."

U skladu s proklamiranim načelima potpune posvećenosti naše egzistencije, ističe se kako su stidni dijelovi tijela jednako ljudski kao i njegov ostatak. Ono što nas tjera da ih pokrivamo nije njihov životinjski karakter, nego njihov silovit poziv. Intimni su i kao takvi pozivaju. Čim se razotkriju, pozivaju nas da uđemo u njihovu intimu, dakle da izložimo svoju. Što se pak sakramentalne vrijednosti braka tiče, Hadjadj nas prvo podsjeća na Isusove riječi upućene preljubnici: "Idi i ne griješi više", a zatim žali što svećenici koji pripremaju za brak rijetko započinju tečaj tom evanđeoskom zgodom. "A ona bi ipak omogućila

jednu rigoroznu teologiju. Pokazala bi zaručnicima da se još uvijek dovoljno ne vole, da će tek morati naučiti voljeti se: Vjenčati se, rekao bi im svećenik, znači prihvatiti mogućnost preljuba i, ako to slučaj zahtijeva, oprosta. Mnogi bi trkom pobjegli. Uputili bi se radije k islamu. Ili samo u Općinu. Ili u sobu 203 hotela *Formula 1*."

Promatranje stvari iz Božje perspektive postaje još okrutnije u autorovoj analizi uznositih zahtjeva bračnog života: "Pretvoriti jedinstvo para u apsolutnu vrijednost, vodi samo još većoj unutarnjoj podjeli. Ne čini se preljub, ali sama bračna vjernost patvorena je. Svatko vjeruje da je dovoljno velik da usreći drugoga, ili da je dovoljno malen da u drugome pronađe svoju sreću. Uzajamno se laska tako vlastitoj aroganciji i osrednjosti. Riječ je o vertikalnome preljubu, a on je najgori od svih. Nikakav oprost nije tu moguć, jer u takvoj idili ignoriraju se vlastite greške. Rogovi su ovdje oni Đavlovi." Zanimljivo je da ove Hadjadjeve riječi djeluju kao klerikalna verzija učestalih napada slobodarskog predznaka na instituciju braka, koji, njegovu "heteroseksualnu inačicu" barem, prokazuju kao grobnicu ljubavi i neiscrpan izvor svih vrsta poslovičnih manjkavosti građanske duše. Naglasci su doduše puno plemenitiji i valjaniji, ali ostaje činjenica da tu dijagnozu postavlja običan čovjek, pa je prava šteta što nam upućeni pisac nije iz vlastitog iskustva predočio djelotvornu taktiku odolijevanja takvim napastima.

Stižemo tako do skice egzistencijalne drame svakog Božjeg stvorenja, koja je u knjizi *Dubina spolova* oslikana vrlo plastičnim, paradoksalno zastrašujućim tonovima, u tri dijela. Tu je bračna drama, koja pripada zori, zatim vjernička drama, prispodobiva punom danu, i na kraju drama razvratnog života, koja pripada noći. "Nikakva moralnog suda", naglašava autor, "u toj trodiobi, tek dramske kategorije. (...) Naravno, samo su prva dva stanja zapravo nužna, i time poželjna. Uzajamno se pozivaju u jedinstvenoj povijesnoj drami. Supružnici imaju potrebu za redovnicima, a redovnici za bludnicima."[3]

Najzanimljivije, ali i najspornije dijelove Hadjadjeve knjige nalazimo u opisu davno prošlih vremena kada je politika bila tjelesna, i kada je kneževsko sjedinjenje spolova moglo učiniti više od proglasa rata ili od mirovne konferencije. A tada, prema autorovim zamislima, nije na djelu bila instrumentalizacija braka, nego erotiziranje države. "Nije se radilo o industrijskoj ili vojnoj

[3] U nastavku Hadjadj pojašnjava da "pogled na redovnike podsjeća supružnike da njihovo sjedinjenje nije sve, i da ono nije duboko ako se ne otvori prema onome što ga nadilazi. Pogled na bludnike podsjeća redovnike da bi bez milosti oni bili puno gori, i da među tim bijednicima ima i onih što ne znajući vole bolje od njih, i koji u sebi kriju zapanjujuća pokajanja..."

moći, nego o zajednici sudbine zapečaćenoj u kraljičinoj maternici... S njihovom spolnom dubinom, radikalna se superiornost tih brakova nad ugovorima temeljila u prvom redu na njihovoj sakramentalnoj nerazrješivosti." Komentirajući, nadalje, sekularne metamorfoze Marianne, alegorijskog lika Francuske Republike, autor ističe kako je, nakon pogubljenja kralja i nakon prihvata društvenog ugovora kao temeljnog načela, prijeđen put od nacionalno-natalističke do liberalno-maltuzijanske Marianne. Prva je figura apstraktnog domoljublja, a druga – slika spektakularnog konzumizma. Prva pogubljuje ženu koja abortira, jer valja ponovno, zbog pruske opasnosti, napučiti zemlju. Druga je prema abortusu blagonaklona, jer svaka žena mora biti u stanju raspolagati svojim tijelom kako bi ga što spremnije predala privređivanju i trgovini. I jedna i druga slažu se da je dijete tek sredstvo – za postizanje ili nacionalne moći ili osobnog blagostanja.

Dok osvrtanje na blagodati kraljevske prošlosti djeluje prilično apstraktno i onemoćalo, nalik bajkama s ovih prostora o Austro-Ugarskoj kao optimalnoj državnoj tvorevini, priča o dva lica sekularne Marianne, zajedno sa sugestijom kako je kolonijalna prošlost zapadnih zemalja manje zlo od njihove komercijalne sadašnjosti, aksiomatski je jasna i nepobitna. Štoviše, ta dijagnoza lako bi se mogla uklopiti u Bellocovu izvanrednu studiju o postanju ropske države, koje taj engleski autor precizno smješta u godinu 1535., kada je britanski kralj Henrik VIII. konfiscirao samostanske posjede, inicirajući time kapitalističku pošast koja se potom, kao zloćudni tumor, proširila po čitavom svijetu.[4] Poput Belloca, i francuski autor u današnjem svijetu prepoznaje djelovanje totalitarnih snaga, ali bit njihove ideologije, sukladno svojoj dubinskoj perspektivi, nalazi u riječima Hannah Arendt, koje ju svode na jednu često zanemarenu formulu: odbijanje rođenja. Jer roditi se – uvijek na neki način znači bivanje po Duhu Svetom. Hadjadj nakon toga odlazi ipak predaleko u afirmaciji solidarnosti koja proizlazi iz spolnog množenja, tvrdeći kako među svim ljudima na kugli zemaljskoj postoji jedna osnovna i tajnovita povezanost, a to je ona tjelesna. Kada pročitamo štreberski plasiranu tvrdnju da je određeno nepsihološko suosjećanje utkano u samu našu put, i da se patnja ili radost jednoga člana ljudske vrste tajnovito odražava na drugome, prije bilo kakvoga buđenja svijesti, ne možemo se oteti dojmu da autor tako reći obogotvoruje ideju tjelesnosti, na sličan način na koji je npr. Fernando Pessoa zamišljao kult Čovječanstva s njegovim obredima Slobode i Jednakosti. Kao oživljavanje drevnih obreda u kojima su životinje bile bogovi, ili su pak bogovi imali životinjske glave.[5]

Teško je na takva pitanja davati konačne odgovore, ali smijemo sa sigurnošću reći kako je sama mogućnost kolektivnog sjećanja ili suosjećanja kod homo sapiensa gotovo nepostojeća, izuzmemo li, naravno, krajnje i nadnaravno žestoke osjećaje užasa koji su u stanju sjediniti veliku skupinu ljudi, a ponekad i čitavu naciju. Ugodni i plemeniti osjećaji, na žalost, nisu toliko djelotvorni.[6]

Knjiga završava još jednim pozivanjem na odbacivanje dvaju pogrešnih pristupa. Moralizam, sa svojim teoremima o bračnim vezama, nema potrebnu dubinu. Amoralizam, sa svojim ekscesima bez braka, oponaša je, a da je ne može dostići. Nadalje, da ne bi bilo nikakve zabune, autor specificira kako nesvjesna želja za uskrsnućem obasjava krajnji cilj tjelesnog zagrljaja. "Smrtno produljenje vrste, rekli smo, nije dostatna pobuda lucidnom biću da ima djecu. Potrebna mu je besmrtnost pojedinca, tijelom i duhom. Uskrsnuće puti prisutno je, dakle, vazda u našim željama." Takav poetičan zaključak, zajedno s pokojom dvojbom o nekim člancima izabranog vjerovanja, koju autor iskreno iznosi na stranicama ovoga djela, podaruju Hadjadjevoj knjizi osobit pečat autentičnosti i osobnosti proživljene borbe. A nas dovode do sljedeće teme, do putovanja koje sam autor, u *Dubini spolova,* opisuje sljedećim riječima: "Prvo koje od dvoje napusti ovaj svijet, ostavlja drugo utoliko više u tami ukoliko je otišlo kao izvidnik. Zbog njega, nalazimo se u tmini. Zahvaljujući njemu, naša je svjetlost na onoj strani."

Misterij ponovnog susreta – smrt kao novi početak

Bilo bi pogrešno reći kako ljudi vjeruju u Boga isključivo zbog toga što se boje smrti. Vjera bi tada bila posve negativan fenomen koji bi čovjeka određivao tek u funkciji onoga što još ne može shvatiti, a podrazumijevala bi također

[4] Današnji čitalac užasnut je podatcima iz Bellocove knjige *The servile state*. Kada autor postavi pitanje: Kako se ta katastrofa dogodila? Što je pretvorilo ekonomski slobodnu Englesku u državu kakvu danas poznajemo, u kojoj je najmanje trećina stanovništva siromašna, u kojoj je 19 od 20 stanovnika razvlašteno s obzirom na kapital i zemlju i gdje svu industriju i nacionalni život ekonomski kontrolira nekoliko slučajnih ravnatelja što raspolažu milijunima, nekoliko gospodara s asocijalnim i neodgovornim monopolima? – ne zaprepašćuje nas toliko to što u tim rečenicama prepoznajemo konfiguraciju današnjeg svijeta, nego činjenica da je Hilaire Belloc to djelo napisao još daleke 1913. godine.

[5] Vidi: Fernando Pessoa: *Knjiga nemira*, str. 11. Konzor, Zagreb.

[6] U knjizi *Danse macabre* Stephen King dolazi otprilike do istoga zaključka, precizirajući da su u novijoj američkoj povijesti takva naelektriziranost i kolektivno suosjećanje čitave nacije postignuti samo jednom, u vrijeme ubojstva predsjednika Johna F. Kennedyja.

skori dolazak Dobročinitelja u bijeloj kuti koji će, jednog lijepog dana, upaliti svjetlo u mračnoj sobi naših psiholoških defekata i infantilnih potraživanja. Ipak, želimo li biti precizniji, reći ćemo da je ljudskoj rasi, sviđalo se to nekome ili ne, žudnja za vječnim životom prirođena i da svaki normalan čovjek, duboko u svome srcu, biološku činjenicu vlastite smrtnosti ne doživljava kao nešto naravno. Veliki kršćanski pisac C. S. Lewis takvu je ljudsku sklonost smatrao prirodnom žudnjom koja se u nama ne bi razvila da ne postoji mogućnost njezina zadovoljenja. Kao i za svaku drugu, biološki i evolucijski uvjetovanu potrebu, vrijedilo bi za nju pravilo čiju ispravnost spoznaje svaki ogladnjeli čovjek: "Osjećaj gladi ne pruža čovjeku dokaz da će se najesti, ali dokazuje da negdje na svijetu hrana postoji. Da nema hrane, ljudi je ne bi trebali za svoj opstanak."[7]

Na tragu Lewisove analogije, nepogrešivo slijedeći bogomdani smisao za zdrav razum, Fabrice Hadjadj objavio je, godine 2005., knjigu *Réussir sa mort. Anti-méthode pour vivre* (*Uspjeti u svojoj smrti. Protumetoda za život*). Na samome početku toga djela autor se okomljuje na zapadnjačku pošast vitalistički intoniranih knjiga za samopomoć, kod kojih problem nije toliko u činjenici da počivaju na šarlatanstvu i da dramu postojanja reduciraju na slijeđenje propisanog obrasca. "Zamjeriti im samo prijevaru i manjak djelotvornosti", kaže, "značilo bi još uvijek očekivati da se jednoga dana konačno pojavi neka 'superdijanetika', koja će nam ponuditi nepogrešiv recept kako živjeti poput bubrega u loju. Pravi problem u tome je što bi se, ako bi njihove zamisli funkcionirale, radilo o propasti. Bili bismo izvrgnuti stravi talijanskog industrijalca Rizzolija, koji je na samrtnoj postelji, primajući bolesničko pomazanje, povikao: Ali ja ne mogu umrijeti! Ja sam najbogatiji čovjek u Europi!"

Nakon toga francuski se filozof osvrće na rezultate ispitivanja što ga je 2002. provela revija *Le Point*, s upitom: Imate li osjećaj da ste u životu uspjeli? Njih 90% odgovorilo je potvrdno, ali Hadjadja puno više zanimaju oni malobrojni (4% anketiranih) koji su izjavili da nisu uspjeli, jer njihovo nezadovoljstvo, pod uvjetom da je bez gorčine, dokaz je da su uspjeli barem upoznati same sebe. Jasno, iz toga ne proizlazi da je svaki zemaljski uspjeh znak prokletstva. "Bilo bi to prelagano, i mogla bi se od toga još uvijek načiniti reklama za nepogrešiv recept sreće." Ustvrđujući kako je najbolje priznati svoje neiskustvo, i svoju potpunu nezaštićenost u konačnim pitanjima, autor ističe jedan od temeljnih paradoksa našega modernog društva: bijeg od smrtnosti proizvodi kulturu smrti, a prigrljivanje smrti tvori kulturu života. Taj bijeg od smrti koji do najsitnijih pojedinosti u svim životnim aspektima prožima naš zapadnjački mentalitet temelji se na trostrukoj strategiji: stavljamo na stranu prave umiruće, multipliciramo pred svojim očima tisuće fiktivnih smrti, destiliramo scijentističku utopiju zemaljske besmrtnosti.

U knjizi *Uspjeti u svojoj smrti* najviše stranica posvećeno je problemu relativizacije pojma ljudskoga dostojanstva, koja svoj prirodni nastavak dobiva s jedne strane u inicijativama za legalizaciju eutanazije, a s druge u terapeutskom bjesnilu kojim se čovjeku uskraćuje prijeko potreban kraj. "Naš svijet raspršuje se u nestrpljivoj i taštoj raspodjeli. Oni koji u naše vrijeme uzurpiraju pojam eutanazije, poriču postojanju pravo da sazrije u svome preminuću. Što se pak terapeutskog bjesnila tiče, ono želi da plod sagnjije i da ga nikakva transcendentna ruka ne pobere." Sve te tvrdnje ilustrirane su uvjerljivim primjerima iz svakodnevnoga života, od slučaja francuske redovnice Eugénie Blacas, hospicijske njegovateljice, koja je nakon što su joj dijagnosticirali maligni tumor preklinjala susestre da joj ubrizgaju smrtonosnu dozu koktela *Paradis Blanc*, pa sve do priglupo demonske uspješnice *Posljednja lekcija*, koju je 2004. objavila Nöelle Châtelet, pokušavajući prenijeti čitateljstvu majčin nauk o tome kako sebi prekratiti muke. U toj knjizi može se pročitati i sljedeće: "Umor. Je li to bio razlog za smrt? Za tebe jest. (...) Dobar i opravdan razlog. Biti koristan hodu maloga svijeta, a i velikog! Funkcionirati na neki način, kao kućanski aparati, biti u funkcionalnome stanju." Zaključivši da se prema takvim naputcima ljudski dignitet sastoji u tome da čovjek funkcionira kao toster, kao rezač papira, kao usisavač, Hadjadj upozorava i na komičnije, ali još užasnije stranice u *Posljednjoj lekciji*, kao što su primjerice one gdje nas se podučava kako je naučiti umrijeti navlas isto kao naučiti mokriti. "Platon, Montaigne i pogotovo Evanđelje više nemaju razloga postojati. Ništa lakše od smrti, ništa bezbolnije, čovjek to nauči kao što nauči mokriti. Lijes rasterećuje kao i pisoar... Gospođa Jospin[8] i njezina kći žrtve su svijeta koji više ne zna moliti, odnosno pretvoriti ljudsku nemoć u božansku snagu." U Hadjadjevim oštrim komentarima krije se međutim i razumijevanje za one koji dižu ruku na sebe. "Suicid je", kaže on, "sam po sebi najgore od svih ubojstava, a u isto vrijeme, u konkretnom smislu, on se u većini slučajeva najlakše može opravdati. Srednji vijek inzistirao je na prvom aspektu. Naša epoha na drugom."

[7] Cit. *Revisiting Narnia-Fantasy, Myth and Religion in C.S. Lewis'Chronicles*, str. 16., Benbella books, Dallas, Texas, 2005.

[8] Nöelle Châtelet je sestra političara Lionela Jospina.

Ponekad se, ipak, teško oteti dojmu da preko nekih mučnih pitanja autor prelazi s pretjeranom lakoćom, zaklanjajući se lažnom jednostavnošću dogmatskih odgovora. Primjer takve eskivaže nalazimo u poglavlju u kojemu se spominje, između ostaloga, i Alzheimerova bolest. Oslanjajući se na ispravne tvrdnje o tome kako je najsnažnija vjera ona koja podnosi najviše tame, filozof iznosi bontonski obrazac po kojem bi se svaki gospodin i gospođa što drže do sebe trebali ravnati zaskoči li ih gosp. Alzheimer (neka ostanu pristojni s njime, neka se vesele jer će sada, nesumnjivo, činiti manje (svjesnih) gluposti, i neka se, prije nego što dospiju do vegetativne nevinosti, u svojim lucidnim intervalima trude oduševiti se svojim bližnjima, jer će sve više imati dojam da ih prvi put vide). Spomenuta boleština za mnoge je ljude najstrašnija kazna, za koju nema prihvatljivog opravdanja, a uskrsnuće tijela i vječni život puno se teže mogu zamisliti ako naš mozak skonča prije nego što to očekujemo. Umiremo tada kao stabla, od vrha nadolje, i zaista je teško pronaći dostojanstvo u takvoj smrti.

Gledano iz autorove perspektive, nije to tako velik propust. Svjedoči samo o spremnosti da se u najtežim situacijama opazi Božji prst tamo gdje ostatak svijeta prepoznaje tek ispruženi srednjak neumoljive sudbine. Uz to, punih stotinjak stranica nakon spomenutog pasusa, gospodin Alzheimer opet se materijalizirao na stranicama knjige, ovaj put u ruhu čudnovatog *lapsusa calami*. U inače prekrasnom poglavlju o načinu na koji je teško bolesni papa Ivan Pavao II. pred očima cijeloga svijeta pronosio slavu Križa, Hadjadj zaključuje kako je papa, bolujući od degenerativne bolesti *mozga*, tu bolest nosio strpljivo i s ljubavlju, otkrivajući nam koliko smo pogođeni degenerativnom bolešću duše. Problem je u tome što je pokojni Karol Woytila bolovao od Parkinsonove bolesti, koja se obično označava kao degenerativna bolest centralnog živčanog sustava. Da je stvarno bolovao od Alzheimera ili Pickove bolesti, odnosno od klasičnih degenerativnih poremećaja mozga, njegovi zadnji dani bili bi vjerojatno pokriveni neprovidnim velom šutnje i zatvoreni unutar čvrstih vatikanskih zidina.

Najprecizniji i najzabavniji (neki bi rekli i najkonzervativniji) dijelovi knjige posvećeni su znanstvenim zabludama modernoga društva. Citiravši tekst na koji je naišao u jednome priručniku završnog razreda znanstvene škole: "Između čovjeka i ostalih hominida jedina genetička razlika koju smo zaista uspjeli opaziti jest gen što kodira enzim zadužen za derivat jednog šećera zvan sijalična kiselina", autor komentira: "Znači li to da je nekakav šećer čovjekova specifičnost? Izvrsno, kažem sebi, s tim premisama doći ćemo do zaključka o postojanju duše. Zapravo, ako su čovjek i majmun genetički tako bliski, to znači da

provalija što ih razdvaja – prvi čita Darwina, a drugi jede kikiriki – ne proizlazi iz nečega tjelesnog."

Osim što je vrlo duhovit i što u potpunosti korespondira sa stavovima relevantnih svjetskih znanstvenika o tom pitanju[9], Hadjadjev zaključak pokazuje također eleganciju i oštroumnost u provođenju distinkcije između bitnog i nebitnog, pri čemu je potonji pridjev strogo rezerviran za potrošnu ambalažu znanstvenih teorija i objašnjenja, koja nikada nije, niti će ikada biti više od puke komparserije u autentičnoj ljudskoj drami i preko koje bi, ponekad, najuputnije bilo prijeći jednostavnom, "gospodskom" šutnjom. Takav pristup još je vidljiviji u ekspeditivnom načinu na koji se, u poglavlju naslovljenom *Geneza i genetika*, potvrđuje superiornost Biblije znanstvenom tumačenju pravih ljudskih misterija. Možemo tako pročitati kako bi se prevlasti darvinizma u odgoju s ciljem objašnjavanja naših korijena mogli staviti na teret motivi koji u mnogo manjoj mjeri pripadaju znanosti, a mnogo više aktivnom nepoznavanju odveć zahtjevne istine. A ta se istina, u prvome redu, tiče provale smrti u našoj vrsti. I naše odgovornosti prema njoj. Još konkretnije: "Prva poglavlja Knjige Postanka sadrže ustvari najveću pouku o našem integralnom podrijetlu: ne samo o našem fizičkom, nego jednako i o duhovnom životu. Tu učimo da na samom početku čovjek nije bio stvoren za smrt."

S tvrdnjom da nas Biblija mnogo toga može naučiti o našem duhovnom životu, složili bi se čak i uvjereni ateisti poput Piergiorgia Odifreddija, koji, govoreći o mitovima postanka, priznaje: "Naravno, iako se u tim mitovima formalno govori o podrijetlu svemira, ne može se očekivati da oni imaju znanstvenu vrijednost: uputnije je misliti da se odnose na stvaranje ne vanjskoga, nego onog unutarnjeg svijeta, i da njihovi odgovori imaju psihološku relevantnost."[10] Što se pak znanstvenog objašnjenja fizičkog postanka ljudske vrste tiče, ono je nepotpuno baš u najvažnijoj stvari, naime u davanju uvjerljivog odgovora na pitanje o nastanku svijesti kod pripadnika vrste *homo sapiens* (bilo da veliku promjenu što se zbila prije nekih 40 000 godina nazivaju *Velikim skokom naprijed* ili *Revolucijom mlađeg paleolitika*, znanstvenici ne mogu obja-

[9] Ljudi možda nisu ni svjesni koliko se često pozove argument genetičke sličnosti između čovjeka i majmuna, pri čemu se nerijetko postotak srodnosti i povisuje, primjerice sve do 99,6% u romanu španjolskoga pisca Enriquea Rubia *Tengo una pistola*. Svim takvim zanesenjacima primjeren je odgovor dao genetičar Steve Jones ukazujući na činjenicu da "čimpanza možda i dijeli s nama 98% svoga DNK, ali ona nije 98% čovjek: nije uopće čovjek, nego čimpanza. I da li nam činjenica da dijelimo gene s mišem ili bananom govori išta o ljudskoj naravi? Neki tvrde da će nam geni reći što smo. Ideja je apsurdna." Cit. John C. Lennox: *God's undertaker. Has science buried God?*, str. 132. Lion 2007.

[10] Cit. Piergiorgio Odifreddi: *Il Vangelo secondo la Scienza*, str. 26. Einaudi, 1999.

sniti *zašto* se u vrlo kratkom razdoblju dogodilo kulturno buđenje, jer punih 60 000 godina dotad čovjek nije radio ništa što ne bi bilo isključivo instinktivno).

Knjiga *Uspjeti u svojoj smrti – Protumetoda za život* završava pomalo čudnovatom sugestijom. Čitaocima se naime predlaže da uz pomoć Biblije i Evanđelja čitaju i *Alicu u Zemlji čudesa*. Taj nagovor nije tako uvjerljiv kao, negdje u sredini knjige, autorovo zamišljanje nastavka Kafkina *Procesa*[11], ali i on još malo potpunije otkriva kompleksnu osobnost našega pisca. Hadjadj podsjeća čitateljstvo na kraj Carrollova djela, odnosno na dio kad zla Kraljica zaviče: Odrubite joj glavu!, nakon čega Alica napokon ponovo zadobiva svoj normalan stas i budi se iz bizarnog sna. Autor u Kraljičinoj okrutnosti otkriva arhetip totalitarnog procesa kojemu bismo se svi mi, u vlastitim životima, morali djelotvorno suprotstaviti. Taj poziv međutim ne doima se skroz uvjerljivim jednostavno zato što smo, kroz analizu već dviju njegovih knjiga, upoznali nekoliko lica Fabricea Hadjadja. Uglavnom se radi o iskrenom piscu čija riječ zaista obvezuje i tjera na razmišljanje, ali ponekad nam isti čovjek dubokoumno docira iz olimpijskih visina nedodirljive profesure, a katkada se pred pitanjima koja bi možda i mogla nagristi neuništiv oklop njegovih rezona sklanja u tvrđavu dogmatskih izvjesnosti. A kada je već odlučio završiti svoju knjigu osvrtom na Carrollov roman, valja reći da se u toj knjizi ne nalazi nijedan lik s kojim bismo ga mogli poistovjetiti. Nalazi se možda u njezinu nastavku: u *Alici s onu stranu ogledala*. Jajoliki je to gospodin koji sjedi na zidu i zna točnu vrijednost svih svojih riječi, a veliku mu glavu već vidimo kako izranja na horizontu, zaklanjajući sunce. No o njemu ćemo nešto više reći u sljedećem poglavlju.

Vjera demonâ ili nadiđeni ateizam

Španjolski katolički pisac José González Horrillo napisao je u svojoj knjizi *Conociendo al enemigo* riječi koje bi mnogima mogle zazvučati čudno. Pokušavajući odgovoriti na pitanje: Tko su i kako djeluju neprijatelji Boga i njegove Crkve?, prve je stranice svog instruktivnog izlaganja posvetio Rogatome, no učinio je to uz neku vrst isprike čitaocima. "Moglo bi se misliti da nije politički korektno, a ni baš mudro, započeti knjigu govorom o Đavlu, možda

[11] Nakon raspredanja o tome kako ga Evanđelje stavlja u još čudniju situaciju od one Josefa K., Hadjadj sugerira smjernice po kojima bi se oblikovala malo drukčija verzija Kafkina djela: roman bi se zvao *Milost*: sljedećeg jutra apostoli bi se probili u stan nesretnog Jozefa, krstili bi ga u njegovu umivaoniku i rekli mu da odsada mora živjeti uskrslim životom, kako bi bio dostojan nepojmljivog blagoslova što ga je upravo primio.

zato što sve manje ljudi vjeruje u njegovo postojanje i što se, čak i među mnogim katolicima, ta tema toliko ismijava da valja poduzeti velik napor kako bismo se riješili kompleksa i odgovorili na izazov, ozbiljno i bez obmana."[12] Dodajmo tome duhovitu opasku talijanskoga pisca Guida Morsellija kako je za teologe danas Vrag beskorisna starudija, a na Katoličkoj burzi njegove dionice više čak i ne kotiraju, i dobit ćemo vjernu sliku svijeta koji je Oca laži protjerao u područje literarnih parabola te u strogo ograđen imaginarij umjetnoga filmskog pakla B-kategorije.

I dalje se, istina, pojavljuje velik broj prilično konvencionalnih knjiga o Vragu, egzorcizmu i demonskim opsjednućima, no mali je broj onih djela koja, poput Lewisovih *The Screwtape letters* (*Pisma starijeg đavla mlađem*), nadahnuto govore o konkretnoj Đavlovoj taktici u neutraliziranju snage Kristove Crkve i zavođenju njezinih vjernika. Ipak, jedan je od baš takvih radova ugledao svjetlo dana prošle, 2009. godine. Riječ je o knjizi Fabricea Hadjadja *Vjera demonâ ili nadiđeni ateizam*. Kao i u prethodnim njegovim djelima, autorove su namjere jasne: "Nakon što poslušamo Sotonu kako besjedi poput teologa, čut ćemo i svece koji govore gotovo poput ateistâ. U oba slučaja bit će kao zaobilaznim putem dotaknuto stanovito nadilaženje ateizma. Kao što u *Fedru* Platon razlikuje dvije suprotne ludosti, jednu bestijalnu, a drugu božansku, to će se nadilaženje moći objasniti u smislu najboljega i najgorega, što će reći: jednako dobro iz milosne kao i demonske perspektive."

Najveći problem s Đavlom prema piščevu je sudu to što je on previše duhovno biće. "Vrag je baš pravi duh. Ni mrvice materije nema u njemu. Nikakve naklonosti prema materijalizmu." Iako cijelo prvo poglavlje posvećuje trima pustinjskim kušnjama, čiji je cilj zapriječiti Put trasirajući stazu isključivo zemaljskog blagostanja, autor još više pažnje poklanja citatima iz Evanđelja po Marku (koji se na te kušnje osvrće samo jednim retkom). "Kod Marka dakle pasus o Kafarnaumu doista nosi u sebi nešto inauguralno... Taj dio povezuje dvije antagonističke strane koje se neće prestati sukobljavati u nastavku: teološku vjeru i vjeru demonâ, Isusov autoritet i autoritet zakonoznanaca... Evanđelje po Marku kao demonske kvalitete iznosi nam: često posjećivanje crkava, poznavanje Isusa, automatsko podvrgavanje njegovim zapovijedima... Ne podsjećaju li nas ta demonska svojstva na kvalitete vjernikâ?"

Nećemo se ovdje baviti onim opaskama u knjizi koje se odnose na demonski karakter historijskokritičke egzegeze, kao ni autorovim odbacivanjem Mo-

[12] Cit. J. G. Horrillo: *Conociendo al enemigo*, str. 16., Sekotia 2010.

linine humanističke pozicije kao prave vjere demonâ. Čini se da u ovom djelu do svoje kulminacije, do paroksističkog vrhunca dolazi Hadjadjeva najizraženija, opsesivna fiksacija, koja se u prvom redu tiče slabosti naše nesavršene, ljudske psihe pred kušnjama Nečastivog. Nema nikakve sumnje da autor zaista vjeruje u Đavla, ali činjenica je također da o njemu piše vrlo mirno, bez ikakve strepnje, bez ikakvih naznaka ljudskoga straha. O Knezu ovoga svijeta, da se razumijemo, nije lako uvjerljivo pisati. Američkome piscu Philipu K. Dicku, kojega su inače vjerske teme progonile čitav život, a čiji književni opus možemo shvatiti kao pravi literarni ekvivalent džezerske improvizacije, pošlo je to za rukom samo jedanput, kada je u romanu *A Maze of Death* na lik Maggie Walsh prenio vlastita iskustva Sudnjeg dana koja je proživio nakon uzimanja LSD-a. Kako francuskome piscu ne možemo savjetovati sličnu strategiju (iako bismo je, istina, priželjkivali), i kako od njega ne možemo očekivati prisnost s Đavlom kakvu nalazimo npr. u praznovjerju i okultnoj magiji popularne religioznosti latinoameričkih vjernika, ne preostaje nam drugo nego da njegove riječi o demonima stavimo pod posebno povećalo.

U knjizi *Vjera demonâ* može se pročitati i kako sama čudesa, same izgovorene riječi dostaju da privole anđeosku inteligenciju, ali ne i ljudsku. No onda si autor postavlja pitanje: A zbog čega ne? "Zašto nam Bog nije podario jače znamenje? Zašto se, u trenutku euharistijskog posvećenja, nebo ne rastvori kako bi Isus vidljivo sišao na zemlju? Zašto riječi svakog propovjednika nisu popraćene sukljajućom vatrom iz njegovih usta? I zbog čega se nos heretiku ne produži kao Pinokiju? Ne bi li stvari tada bile bolje?" Odgovor koji nam autor daje zapravo je prilično uvjerljiv. Svima onima koji se kolebaju i od Boga zahtijevaju veću vidljivost Hadjadj poručuje da bi takvo što imalo suprotan učinak: "Da je Isus sišao s križa kako bi neopozivo dokazao svoju božansku narav, kakvu bismo vjeru imali mi, u svojoj niskosti, ako ne onu demonâ?"

Demonskim komplotom objašnjava se također naša navada traženja parcijalnih rješenja svođenjem zla na tajne, potvrđene ili imaginarne, spletke pojedinih ljudskih organizacija, kada bismo se trebali vratiti do jedne još tajnije i raširenije urote, one palih anđela. Najgore od svega je što se ta premisa u autorovim zamislima brzo pretvara u imperativ nadljudske postojanosti kojoj bismo, eto, svi mi trebali težiti u svojim procjenama i sudovima. Sumnjivo je već to što nam francuski filozof upravo parcijalno Bernanosovo svjedočanstvo o Španjolskom građanskom ratu nudi kao model primjerena ponašanja u tegobnim, teško rješivim situacijama. No kada nešto kasnije pročitamo i komentare o žrtvama totalitarnih režima, začinjene rečenicama poput one da možemo

istinski oprostiti bez uzurpiranja božanske pozicije samo ako priznamo da smo i sami još gori grešnici, pogađa nas blagi osjećaj već viđenoga.

Iako takav kompleks superiornosti u vrednovanju političke stvarnosti potječe vjerojatno još od ispravne Maritainove analize ljevice i desnice u *Lettre sur l'Indépendance* iz 1935. godine, on je svoj logičan nastavak devedesetih godina prošloga stoljeća dobio i u posvemašnjoj ravnodušnosti kojom su francuski intelektualci dočekali srpsku agresiju na Hrvatsku i BiH. Ako znamo da je, primjerice, čak i poznati konzervativni pisac Jean Sévillia o ratu na ovim prostorima pisao tobože osuđujući redukcionizam jednostavnih objašnjenja, a zapravo relativizirajući krvava događanja[13], bit će nam jasno koliku zahvalnost dugujemo ljudima poput Alaina Finkielkrauta i Pascala Brucknera, koji su smogli snage oduprijeti se dominantnoj, uniformnoj misli jedne pogane epohe. Prema Hadjadjevim zamislima, jednostavne istine ne postoje jer takvo iskrivljavanje stvarnosti proizlazi iz demonskog ideala bestjelesnosti, te iz autonomizma: izabrati dio istine koji nam odgovara i zanemariti sve drugo, uživati u sreći vlastoručne gradnje svog malenog sustava. U stvarnosti, ljudi se vrlo često koriste prvim dijelom autorova improviziranog teorema kako bi ostvarili drugi. Ili, kao što je u jednom feljtonu napisao Dalibor Cvitan: U onome tko kaže da nije važno tko je počeo tučnjavu, progovara sámo Zlo.

Nevjericu pobuđuju i stranice poglavlja o velikom lisabonskom potresu koji se dogodio 1755. godine. Broj poginulih i materijalna šteta bili su tako golemi da se činilo kako je razumijevanje takvih događaja izvan moći ljudskoga razuma. Fabrice Hadjadj došao je, ipak, do jednostavnog objašnjenja: "Demon se nalazi iza kataklizme. No on je isto tako i iza teodiceje. I stajat će također iza njezine negacije. Upravo on sugerira takvo racionalno opravdanje Boga koje zahtijeva tek intelektualnu rezigniranost i ne otvara se nad Provalijom Križa. Upravo on, također, koordinira bijes elemenata i neznatnu ljudsku aljkavost kako bi prouzročio veliku nesreću koja se naziva prirodnom, a koja proturječi prijašnjem opravdanju."

Radi se, zapravo, o jednom od najvažnijih pitanja koje si svaki vjernik mora u svome životu, prije ili kasnije, postaviti, a tiče se racionalnog opravdanja pretrpljenih zala i nesreća. Iskreno govoreći, francuskome piscu možemo samo pozavidjeti na odgovorima do kojih je stigao, jer onome tko njegovo rješenje ne prihvati, ostaju na raspolaganju tek varljive čari negativne teologije. A nju već spomenuti talijanski pisac Guido Morselli opisuje sljedećim riječima: "Ot-

[13] Vidi: Jean Sévillia: *Le terrorisme intellectuel – de 1945 á nos jours*, str. 237 – 240, Perrin 2000.

prilike ovako: ili je Providnost (našim umovima) dokučiva, pa onda mora biti određena dobrotom i pravednošću. Ili je nedokučiva: a ako to priznamo, stiže se ustvari do negativne teologije, do neizrecivog, nespoznatljivog Boga o kojemu se ne smijemo pitati ni je li dobar i pravedan, čak ni postoji li ili ne."[14]

Pošto nam je kroz veći dio knjige *Vjera demonâ* govorio o opasnostima demonskih nagovora, autor konačno prelazi na oslikavanje primjernih sudbina onih ljudi koji im se, Božjom milošću, suprotstavljaju. A kako nam je obećao, da bi se zasjenilo Sotonino sunce ne preostaje nam drugo nego tamna noć. Tamna noć duše oslikana je većim izvadcima iz pisama Majke Terezije, koji nam, po autorovu mišljenju, baš zbog u njima izražene nesreće, pribavljaju najveću utjehu jer svjedoče o prisutnosti Božjoj čak i ondje gdje nam se čini da je nema. Zaključci su sljedeći: "Od ove točke, klišeji teško da se mogu još više izvrnuti. Demoni imaju vjeru, pravednici kušaju nešto od kazne prokletih. Sotona zaslađuje i zaslijepljuje dušu vjernika kako bi on, u tom zadovoljstvu, mislio tek o sebi samome i o svojoj lijepoj molitvi. Bog je Majku Tereziju gurnuo u tjeskobu ateistâ kako bi ih, u toj razdiobi, njezina svetost obasjala... Ta noć vjere nalikuje ateističkoj noći, iako uzima ovu onako kao što majka u grudima nosi svoje dijete, da ga, iako to ne razumije, jednoga dana rodi."

Knjiga Fabricea Hadjadja, možemo to na kraju reći, urodila je bogatim plodovima. Kao što smo najavili, lik jednoga Carrolova lika neumorno je proganjao čitanje svakog retka *Vjere demonâ*, upozoravajući nas na autorove pogreške. Pitanje je možemo li francuskog filozofa uistinu poistovjetiti s Dundom Bumbom, jajolikim gospodinom koji mrtav-hladan kaže da riječ znači točno ono što on želi da znači. Zapravo, možemo, ali samo do određene točke. Jer kada razmislimo dobro o njegovim zabludama, kao i o pretjeranom, dogmatskom samopouzdanju kojim se odlikuje čak i onda kada proturječi samom sebi, shvaćamo da je to samo prag koji trebamo prijeći kako bismo stigli do uistinu bitnih stvari. A bitno se u *Vjeri demonâ* tiče precizno oslikane, univerzalne ljudske slabosti u kojoj se svi mi možemo prepoznati, kao i temeljne iskrenosti u opetovanom inzistiranju na nužnosti vjerničkog angažmana. A ono ide sve do pomalo patetične, ili pak zastrašujuće posljednje stranice ovoga djela, na kojoj jednostavno stoji naslov praznoga poglavlja: *Pustiti da se po milosti ispiše vlastitom krvlju.* I citat iz Otkrivenja, *passim*: "Dođi!"

[14] Cit. Guido Morselli: *Roma senza papa*, str. 133. Adelphi, 2000.

Zaključak

Knjige Fabricea Hadjadja otkrivaju, čini se, čovjeka koji se ne uklapa u klasični profil angažiranog intelektualca kršćanske inspiracije. On je naime praktični vjernik, a u novije doba najuvjerljivija apologetska kršćanska djela napisali su, začudo, ili agnostici ili ljudi vođeni neodređenim, deističkim impulsima. Svim takvim autorima zajednički je racionalistički diskurs sličan onome T. S. Eliota, koji je, kritizirajući jednog uglednika svoga vremena jednostavno napisao kako dotični gospodin ne može djelotvorno prionuti nijednoj religiji jer ih, na žalost, sve dobro poznaje. Izgleda da se u današnje vrijeme zdravo za gotovo uzima jednadžba po kojoj su sve religije, kao proizvodi vremena, jednako sumnjive (ili jednako vrijedne, svejedno), pa inteligentnom čovjeku ne preostaje drugo nego da, vođen isključivo diktatom svoga nepogrešivog razuma, izabere model koji mu najviše odgovara.

Najveći podvig francuskog filozofa možda je u tome što on svoj, uvelike ortodoksni katolički svjetonazor uspijeva čitaocima plasirati kao nešto u suvremenom, dekristijaniziranom svijetu sasvim uobičajeno, da ne kažemo normalno. U njegovim djelima otprilike ravnomjerno su raspoređeni citati vjerskih i svjetovnih autora, te upravo ovi drugi osiguravaju tim knjigama postojanu auru ovostranosti, čime se uspostavlja fina ravnoteža između suptilnog humora i tragike, između sarkazma i čiste apologetike u obradi tema. Na kraju priče neke stvari ostaju, ipak, nedorečene. Riječ je, ponajprije, o unutarnjoj, bolnoj i gotovo opipljivoj napetosti između Fabricea Hadjadja koji pronosi ideje slične onima D. H. Lawrencea, o kršćanstvu kao baštini tek nekolicine produhovljenih aristokrata, i njegova glasnog Doppelgängera, čija je prva zadaća prozelitističko širenje Radosne vijesti. Taj evanđeoski poticaj još je zanimljiviji s obzirom na autorovo židovsko podrijetlo, jer Hadjadj nije jedan od onih, brojnih, modernih kršćanskih mislilaca koji Stari zavjet uvažavaju tek kao, manje važnu, pripremu terena dolasku Sina Božjeg. Tamo gdje drugi vide raskol i proturječje, on pokušava ostvariti djelotvornu sintezu kojom bi se zaliječila povijesna rana što prolazi i njegovom vlastitom obitelji.

Intenzivnost obraćeničkog poleta u njegovim djelima prispodobiva je, premda se radi o sveučilišnom profesoru, onoj lapidarnoj definiciji Jorgea Luisa Borgesa o autentičnoj naobrazbi kao strastvenom i arbitrarnom obrazovanju samouka čovjeka. I baš taj nesuspregnuti polet daje nam odgovor na pitanje s početka našega teksta. Obraćenik je, nakon nenadane provale Božje milosti u svome životu, očito sposoban svjedočiti vjeru na koherentan, racio-

nalan i ne pretjerano isključiv način. Ali, kako god okrenuli, nakon takva korektivnog zahvata on ne može, u današnjem svijetu, ostati "normalan".

Svi mi, osim što neumorno i neprekidno u svojim životima uravnotežujemo količinske vrijednosti, balansiramo također između barem nekoliko osobnosti, od kojih svaka odgovara tek jednom aspektu našeg korporativnog, privatnog ili kakva drugog, poluimaginarnog identiteta. Fabrice Hadjadj pokazuje nam također u svojim djelima dva različita lica. S jedne strane, tu je profesorski, neumoljiv i blagonaklon lik koji neupućenima dijeli životne lekcije, a s druge imamo još zanimljiviju, strastvenu figuru čije riječi ponekad zadobivaju demijurški postojan karakter svježe, novootkrivene zbiljnosti. Za razliku od većine civiliziranih ljudi, kojoj takvo podvojeno stanje priskrbljuje tek neželjene (ili pak strogo kontrolirane) amplitude u mrtvome encefalogramu standardizirane egzistencije, kod francuskoga pisca ono donosi puno više od toga. Više od jednostavnog poremećaja ličnosti, više od oaze u nepreglednoj pustinji jalova građanskog življenja. Više, konačno, od matematički preciznog zbroja svojih sastavnih dijelova.

Sudbinska je to određenost posvećena života u bujnome raslinju stvarne zemlje vjerskih čudesa. A u njoj je, vjerovali ili ne, sve moguće.

Njegujemo kamen

I ja njegujem kamen.
kao mnogi prije mene
što u genima svojim
imaju stijene.

Budno mi tijelo
iščekuje sol,
jer more i ja
kao svemira dva
na dlanovima sudbine
nosimo nebo i dom.

Njegujemo kamen
kao baršunaste
stijene spokoja,
more zlatnim valima,
a ja srebrnim suzama.

Prije izlaska sunca

biramo neprolaznost
iz odsjaja svanuća
vesele slike pobjednika
na prozirnim tronovima
pokušavajući
pozlatiti vrijeme
i zadiviti prolaznike
prije izlaska sunca

Sunčano jedro

U kružnome tijeku
sve se ponavlja
gledaju nas
anđeli sa obzorja
pod kristalnim svodom
prostranoga neba
ljubav je Tvoja
beskrajna.

Svi su
nekamo krenuli,
svi su
tebe dozivali
i čempresi
su opet narasli
i rijeka je
našu pjesmu pjevala
i molitvu
iskrenu nosila.

Zauvijek ostani
sunčano jedro
nad morem dubokim,
nad nebom i zemljom,
nad našim
ozeblim svijetom.

Zdravi bili, šjor Marule

Na Voćnome trgu, usrid Splita
vedroga čela Marul bdije,
kroz šušur najlipjeg grada
mirno svoje libre štije.
Digod mu vitar s rive
pofriška bronČano lice,
digod mu kapju vode
u kjunu donesu tice.
Pozdravja ga, rišpetava
ka kumpanja,
spli'ska mladost raspivana;
Zdravi bili, šjor Marule,
jubite li lipe cure
oćemo li priko mora
do Grohota di je Šolta,
naše verse ispivati,
čakavicu pripoznati!
Jema li ko na kraj svita
ča ne znade čija je "JUDITA"?!

Nastupni kardinalski govor

Svoj nastupni kardinalski govor (il discorso del biglietto) izrekao je Newman po običaju 12. svibnja 1879. prilikom uručenja 'biglietta', tj. isprave kojom se službeno izvješćuje o kardinalskom imenovanju. Razlozi kardinalskog imenovanja dobrim su dijelom isti oni koji su doveli do predstojećeg proglašenja blaženim – Newman nije bio crkvenim dužnosnikom, čak ni biskupom. U ovom govoru, koji ima dobrano proročki karakter, Newman ocrtava jednu od svojih programskih linija kao svećenika i teologa. Prva rečenica govora je na talijanskom a ostatak na engleskom jeziku.

*

Zahvaljujem Vam, mosinjore, na vijesti o visokom odlikovanju kojim se Sveti Otac udostojao počastiti moju neznatnu osobu – pa ako zamolim Vaše dopuštenje da nastavim ne na Vašem muzikalnom jeziku već na svom materinjem, onda to činim zato što u njemu mogu bolje izraziti svoje osjećaje o toj nadasve ljubaznoj gesti.

Prije svega moram spomenuti svoje divljenje i duboku zahvalnost koja me prožela prema naklonosti i ljubavi Svetog Oca kad me izabrao za tu preveliku čast. Za me je to bilo veliko iznenađenje. Nikad ne bih pomislio da će me zadesiti takvo uzvišenje niti je moj dosadašnji životni tok ukazivao na nešto takvo. Dosad sam doživio mnoga iskušenja, no to je prošlo i sad živim u miru – moj kraj je blizu. Je li moguće da sam živio tolike godine da bih ovo doživio?

Ne bi mi bilo lako podnijeti takvo iznenađenje da ga Sveti Otac suosjećajući sa mnom nije ublažio pruživši još jedan dokaz svoje velikodušnosti i plemenitosti time što mi je iznio razloge za svoju odluku. Ohrabrio me rekavši da tim činom odaje priznanje mojoj revnosti i službi za katoličku vjeru; osim toga smatrao je da će takvim znakom priznanja razveseliti engleske katolike pa čak i protestantsku Englesku. Nakon tako ljubaznih riječi iz usta Njegove Svetosti bio bih posve bez srca kad bih još imao kakvih skrupula.

To mi je dakle rekao, pa što bih mogao više željeti? Kroz ove duge godine počinio sam mnogo pogrešaka. U meni nema ništa od one visoke savršenosti koju nalazimo u spisima svetih ljudi – djelima za koja se može reći da u njima nema zablude. Ono što pak mogu reći da postoji u mojim spisima, jest poštena

namjera, odsutnost osobnih ciljeva, duh poslušnosti, spremnost da ispravim što je krivo, strah od svake zablude, želja da služim svetoj Crkvi i, po Božjoj volji, nešto uspjeha. Veseli me što mogu reći da sam se od početka pa sve kroz ovih trideset, četrdeset, pedeset godina svim snagama posvetio borbi protiv jednog velikog zla, a to je duh vjerskog liberalizma. Svetoj Crkvi nikad nisu bili potrebniji borci protiv njega nego sad kad kao smrtna zamka gmiže po svoj zemlji. Stoga mislim da se ne će smatrati preuzetnim ako u ovoj svečanoj prilici i s ovoga mjesta obnovim svoj protest protiv njega, kao što sam tako često i dosad činio.

Liberalizam u vjeri je nauka po kojoj u religiji nema pozitivne istine, već je jedno vjerovanje jednako dobro kao i svako drugo. Ta nauka dnevno raste i jača. Ona se protivi priznavanju bilo koje religije *kao istinite*. Ona uči da sve vjere treba tolerirati, jer su sve one stvar osobnog mišljenja. Objavljena religija nije istina već osjećaj i ukus, nije objektivna činjenica, nije ništa čudesno, te je pravo svakog pojedinca da je tumači po svojoj miloj volji. Pobožnost nije nužno zasnovana na vjerovanju. Možete zalaziti u protestantsku ili katoličku crkvu, tu steći duhovnih koristi, a ipak ne pripadati ni jednoj od njih. Možete se bratimiti u duhovnim mislima i osjećajima a da nemate ništa zajedničko u vjerskoj nauci niti osjećate potrebu za tim. Stoga, budući da je vjera toliko osobna i privatna stvar, na nju se ne smijemo obazirati u međuljudskim odnosima. Ako netko svakog jutra prianja uz drugu vjeru, što se to tebe tiče? Nametljivo je razmišljati o nečijoj vjerskoj pripadnosti kao što je neumjesno razmišljati o njegovim izvorima zarade ili njegovim obiteljskim odnosima. Vjera ni u kom smislu nije veza društvene zajednice.

Dosada je svjetovna vlast bila kršćanska. Čak i u zemljama odvojenim od Crkve (katoličke, op. prev.), kao što je moja, iz mladosti se sjećam izreke: "Kršćanstvo je zakon države." A sada posvuda taj blagotvorni temelj društva, koji je djelo kršćanstva, odbacuje to kršćanstvo. Izreka koju sam citirao nestaje zajedno sa stotinama sličnih izreka i do kraja stoljeća, ako se ne umiješa Svemogući, bit će zaboravljena. Dosada se smatralo kako je sama religija sa svojim nadnaravnim sankcijama dovoljno jaka da osigura podložnost masa našeg pučanstva zakonu i redu. Sad pak filozofi i političari nastoje riješiti taj problem bez pomoći kršćanstva. Umjesto autoriteta i nauke Crkve oni će uvesti univerzalni i posve posvjetovnjačeni odgoj, koji je usmjeren na to da svakoga uvjeri kako je u njegovom vlastitom interesu da bude uredan, radin i trijezan. Formiraju se osnovna etička načela koja će u odgoju masa preuzeti ulogu religije: pravednost, dobrohotnost, istinoljubivost i slično; stečeno iskustvo te oni

prirodni zakoni koji spontano djeluju u društvu i njegovim odnosima bilo na fizičkom ili psihološkom polju: kao u upravi, gospodarstvu, financijama, zdravstvu ili pak u odnosima među državama i narodima. Što se pak tiče religije, to je privatni luksus koji čovjek sebi može priuštiti ako želi, no za koji mora sam snositi troškove i ne smije ga nametati drugima ili ga prakticirati njima na smetnju.

Opće značajke tog velikog *otpada* posvuda su iste, no pojedine se zemlje razlikuju u pojedinostima. Ja ću stoga radije govoriti o svojoj zemlji, koju poznajem. Tu mu je po mom mišljenju suđena velika pobjeda, iako nije jasno kakav će biti krajnji ishod. Na prvi pogled moglo bi se pomisliti da su Englezi odviše religiozni za pokret koji se, barem na Kontinentu, zasniva na bezbožnosti, no kod nas nevolja je u tomu što će on kao i drugdje završiti u bezboštvu, ali mu bezboštvo nije nužno začetak. Treba imati na umu da su se vjerske sljedbe (sekte) koje su iskrsle u Engleskoj prije tri stoljeća, uvijek snažno opirale sprezi Crkve i države te će tražiti raskršćanjenje monarhije i svega što u nju spada, obrazlažući da će takva katastrofa učiniti kršćanstvo čišćim i snažnijim.

S druge strane princip liberalizma nam nameću i same okolnosti. Pomislimo samo što znači činjenica da imamo toliko različitih sekti. Njima pripada više od polovine pučanstva, a naša se vlada zasniva na demokraciji. Bilo koji tucet ljudi koje slučajno sretnete na ulici ima svoj udio u vlasti – ako pitate za njihovo vjerovanje, ispostavit će se da predstavljaju čak sedam različitih vjeroispovijesti. Kako će dakle zajednički djelovati u stvarima od komunalnog ili nacionalnog značenja ako svatko od njih ustraje na svojim vjerskim posebnostima? Svaka akcija osuđena je na neuspjeh osim ako se religiozni aspekt posve odbaci. Tu pomoći nema. I na kraju, valja imati na umu da u liberalističkoj teoriji ima mnogo toga što je vrijedno i istinito; da spomenem samo načela pravednosti, istinoljubivosti, trezvenosti, suzdržljivosti, dobre volje, koja ta teorija zastupa i koja su temelj društva. Tek u času kad uvidimo da ta načela zapravo imaju zadatak da uklone i odbace religiju, shvaćamo da liberalizam moramo odbaciti kao zlo. Nikad nije naš Dušmanin smislio tako lukavu osnovu s toliko izgleda za uspjeh. I zaista, on već uvelike ostvaruje svoje ciljeve. On u svoje redove uvlači brojne sposobne, ozbiljne i kreposne osobe, kako one starije s velikim iskustvom, tako i mlade koji mnogo obećavaju.

Takvo je stanje stvari u Engleskoj i valja da svi o tom vodimo računa. No ne smije se ni časa pomisliti da se ja toga bojim. Ja to duboko žalim, jer predviđam da će odvesti u propast mnoge duše. No ja se ne bojim da će to zlo ozbiljno naškoditi Božjoj Riječi, Svetoj Crkvi, našem Svemogućem Kralju, Lavu iz plemena Judina, vjernom i istinitom, ili pak njegovom Namjesniku na zemlji. Kršćansto je odviše često dosad bilo u smrtnoj pogibelji a da bismo bili u strahu zbog sadašnjih iskušenja. To je sigurno. Ono pak što je neizvjesno, a to je tipično za ovakve velike izazove, jest iznenađujući način na koji Providnost izbavlja i spašava svoju izabranu baštinu. Nekad se neprijatelj pretvara u prijatelja, nekada biva lišen žestine svoje zloće, koja nam je prijetila, nekada se raspada sam od sebe, nekada čini samo ono što nam je na dobro i onda biva uklonjen. Crkva nema druge dužnosti već da smireno vrši svoje poslanje, u nutarnjem miru i pouzdanju postojano očekujući Božje spasenje.

Mansueti hereditabunt terram,
*Et delectabuntur in multitudine pacis.**

Prijevod i komentar: **Krešimir Veselić**

* Ps 37,11, u originalu na latinskom.

Stanje članova kršćanskog kraljevstva[1]

"Reče Gospod Gospodu mojemu: Sjedi o desnu moju" (Ps 110,1)
"David ga dakle naziva Gospodinom. Kako mu je onda sin?" (Lk 20,44)

Ovu je propovijed poznati engleski obraćenik J. H. Newman izrekao daleke 1840. godine još kao anglikanac. Njena vrijednost danas proizlazi u prvom redu iz duboke uronjenosti Newmanove u Sveto Pismo. Za njega je Biblija od početka do kraja kršćanski tekst, kršćanska molitva. *Već tada se među anglikancima biblijski tekstovi smatraju samo židovskim dokumentima, koji nemaju izravnog autoriteta za vjerski život kršćana. Ono što su anglikanci imali prije sto pedeset godina, to imaju katolici u naše vrijeme. U Bibliji se traži sve moguće: izvještaj o društvenom i ekonomskom uređenju u tadašnjem Izraelu, veze sa susjednim poganskim religijama, informacije o razvoju hebrejskog jezika. Ono osnovno, da svaki redak Biblije za kršćanina 'diše Kristom' rijetko se čuje. Stoga ovaj Newmanov spis u svojoj aktualnosti djeluje i proročki. Pitanje kako shvatiti psalme, Newman povezuje s mnogo fundamentalnijim pitanjem: kakav je položaj kršćanina u svijetu. Na prvi pogled je iznenađujući, a u stvari prirodan Newmanov zaključak: zadaća i sudbina kršćanina na ovom svijetu nije stvaranje 'bolje budućnosti', već svjedočenje, progon i trpljenje. Stoga smatramo da ovoj propovijedi i nije potrebno nikakvo daljnje tumačenje.*

*

Otkad postoji Crkva, Knjiga Psalama uvijek je imala prvenstvo u njenim pobožnostima, kako javnim, tako i privatnim. Na istoku i zapadu, na sjeveru i jugu, u mirnim i nemirnim vremenima, u doba rasta Crkve i sada u doba propadanja – nadahnute riječi proroka Izraelovih odjekivale su s usta kršćana. Stoga je prirodno pretpostaviti da psaltir ima kršćansko značenje. Kako su se njime služili u svim vremenima, svakako je i njegovo značenje za sva vremena. Kad ga kršćani nadasve rabe, mora da je nadasve i koristan. Neki liberalni mislioci pak kažu: što će nam ta knjiga, kad govori o događajima i odnosima među ljudima koji su živjeli prije dvije ili tri tisuće godina? Slažem se: ako je knjiga psalama samo židovska knjiga, onda ona nije kršćanska knjiga; pitanje o kome sve ovisi jest: jesu li psalmi zaista više od pobožnosti jedne ugasle religije ili nisu.

Svakako sama činjenica da kršćani koriste psaltir dokazuje da oni drže kako njegov smisao seže mnogo dalje od onog židovskog, koji mu je na površini. A kad pomislimo kako je zdušno Crkva prihvatila psaltir, kako on daje formu tolikim našim pobožnostima, kako on ulazi u sve naše bogoslužje jednako kao i Molitva Gospodnja – dapače i više od nje zbog svojega velikog opsega i raznolikosti – teško je pretpostaviti da je njegovo kršćansko značenje sporedno ili slučajno, ono mora biti snažno, određeno i stvarno, ono mora prožimati svu knjigu. Ta zašto bi se kršćani odlučili da koriste židovske psalme? Oni su uvijek držali da sve što je značajno u njihovom duhovnom životu nalazi svoj izražaj u psalmima i obratno, da svaka psalamska izreka dobiva pravi smisao kad se nađe u njihovim ustima.

Zaista, kako svi dobro znamo, i odmah možemo potvrditi, veliki se dio te svete knjige odnosi na našeg Gospodina i Spasitelja. Što god se kaže o Davidu, njegovim nevoljama, kušnjama i patnjama u njegovoj službi Bogu, što god se kaše o Salomonu i njegovoj slavi kao i mnoge druge stvari izrazito proročkog karaktera, a ne neposredno vezane uz dotične osobe, sve se to ispunjuje u Kristu. Koliko god mi štovali uspomenu na svetog Davida, to ne bi bilo dovoljno da ga u svojim dnevnim pobožnostima spominjemo pred svim ostalim svecima Božjim. Nikako, mi dobro znamo da čitajući 22. ili 69. ili 109. psalam, ustvari čitamo ne o Davidovim kušnjama, koje su prošle jednom zauvijek, već o posredničkom i otkupiteljskom djelu onoga koji je živi svećenik po redu Melkizedekovu. I slično, kad čitamo 2. ili 45. ili 72. onda čitamo o trijumfu i uzvišenju ne monarha Izraelovih, već našeg Gospodina i Spasitelja.

Nadalje, mnoge druge stvari, za koje ne možemo reći da pokazuju neposrednu vezu sa spomenutim velikim istinama naše vjere, pobožna će duša moći tumačiti u tom smislu polazeći od svog vlastitog shvaćanja i trajnog razmatranja Kristova života. Shvaćen na taj način, psaltir obiluje poukama što 'dišu Kristom'.

Ipak, sve što smo rekli još uvijek nije dovoljan razlog da tako sveobuhvatno koristimo tu židovsku pobožnost. Ta za veliki dio psaltira se nikako ne može reći da dozvoljava takvo shvaćanje. Ako se dakle čitav psaltir smatra i doživljava 'kršćanskim', onda to zahtijeva drugo tumačenje, koje će biti prirodnije, očitije i općenitije.

Na primjer, u psalmima se nalaze brojne tužaljke, izrazi nade i prošnje za neke određene stvari; kakvo je kršćansko značenje svega toga? Hoću reći, što da misli kršćanin kad izgovara te riječi?

[1] J. H. Newman: *Sermons Bearing on Subjects of the Day*, Longmans, Green Co. London, 1869; Serm. 18. Condition of the Members of the Christian Empire.

S druge strane, kršćanska pobožnost i sama često sadrži i tugovanje, prošnju i nadu. Ako dakle psalmu prepuštamo izražaj tih osjećaja, znači da ih on vjerno i stvarno izražava.

Što dakle mislimo kad govorimo riječi: "Gospodine, uslišio si želje siromaha; Ti pripravljaš njihovo srce i Tvoje uši ih čuju. Pomažeš sirotama, da ih ljudi ne preziru"?

Ili su dakle psalmi u svako doba primjenjivi na stanje Crkve ili nema razloga zašto bi oni uvijek bili nezamjenjiv dio njenih pobožnosti. A kako rekoh, mnogi ljudi to danas osjećaju i – ne shvaćajući koja je današnja uloga psalama – govore da ih treba napustiti.

Očita je i nadasve značajna činjenica da postoji bitni sklad i jedinstvo između stare židovske i naše kršćanske Crkve. To se vidi po kontinuitetu židovske i kršćanske pobožnosti. Tă religija i jest u prvom redu klanjanje. Kakva god se promjena dogodila, ona ne može izvrnuti smisao slova, ona ga može samo proširiti ili uvesti smisao paralelan s onim postojećim, ali bitni sadržaj mora ostati isti. To bi morali ozbiljno uzeti k srcu oni koji danas u kršćanstvu odbacuju neke propise i običaje kao židovske. Među njima su poštovanje prema svetim mjestima i blagdanima, strogo obdržavanje preciznog ceremonijala i slično. A psaltir je jedna od 'najžidovskijih' značajki našeg bogoslužja. Ako možemo slobodno upotrebljavati iste hvalospjeve i molitve koje je koristio ondašnji Božji Narod, zašto onda ne bismo mogli imati obrede, ne one iste, već slične onima, koje je Bog dao Izraelu? Ako psaltir ima kršćanski i duhovni smisao, onda tu istu duhovnost mogu imati i obredi i ceremonije. Naša je dakle zadaća istražiti u kojem smislu da mi kršćani upotrebljavamo psalme u svojim pobožnostima.

Ako dakle držimo u pameti ono što Pismo uči o Crkvi kao Kraljevstvu Božjem na zemlji, ako promotrimo njenu službu i okolinu u kojoj se ona nalazi, mislim da moramo uvidjeti da psalmi ne govore nikakvim stranim jezikom; njihov je jezik njoj prirodan i domaći. Izaija joj je dao sliku, a David glas; tu su dvojica nadahnutih pisaca u skladu jedan s drugim, a isto tako i s četiri evanđelista kad nam kazuju kako je naš Gospodin opisivao Kraljevstvo Nebesko.

U čemu se sastoji to kraljevstvo, koje smo upravo opisali? To je sveopće kraljevstvo, ali bez zemaljske moći. To kraljevstvo postavlja vremenite zahtjeve ali bez vremenitih prijetnji; ono pretendira na vlast ali bez moći prisile; ono stalno teži za osvajanjem, ali je neprestano izloženo otimačini; to je veličina duhovnog uz istovremenu slabost tjelesnog. Kakva će biti sudbina takvog kraljevstva na ovom svijetu ako ne progon! Progon je 'zaštitni znak' Crkve, možda

najstalnija i najtrajnija njena značajka. Svijet je silan, ljudi ovog svijeta raspolažu odgovarajućim sredstvima; u njih je mač, vojska, lanci i tamnice, neobuzdane strasti. Crkva od svega toga nema ništa, a ipak traži pravo da vlada, upravlja, kori, opominje, optužuje i osuđuje. Ona zahtijeva pokornost moćnih, suprotstavlja se oholima, staje na put samovoljnicima. Ona se brine za siromahe, ona prihvaća darove ovog svijeta, i preuzima brigu nad njima, a ipak je na milost i nemilost tih moćnih i samovoljnih ljudi, da je prljaju i zlostavljaju. Nije li to prevelika napast za grešnu ljudsku narav? Može li biti drukčije nego da kraljevstvo koje o sebi objavljuje tako velike stvari, toliko toga zahtijeva, a toliko je slabe otpornosti, koje izaziva ponos svijeta, koje uspaljuje njegovu lakomost, križa njegove putove i govori njegovoj savjesti, ali za svoju obranu raspolaže samo prijetnjama; ima posla s nevidljivim dobrom i nevidljivim zlom, i njegovo je jedino oružje ono što svijet zove "popovska lukavost" – može li dakle biti drukčije negoli da takvo Kraljevstvo postane plijenom i igračkom ovoga svijeta?

Štoviše, tom malom i prezrenom zrnu gorušičnom bilo je određeno da raste i buja, usprkos moći svijeta. To je jasan izazov. Može li išta više uzbuditi i razbjesniti ohole, koji su svjesni svog visokog položaja u svijetu i raspolažu moći i utjecajem, oružjem i ugledom, negoli da vide kako ta prezrena nauka usprkos njima, raste i množi sež na način nedostupan njihovom ispitivanju i snagom koju oni ne mogu objasniti? Upravo takav je bio trijumf Crkve nad poganstvom; a kakav će biti protutrijumf poganstva nad Crkvom, znali smo od početka: "On će ti zgaziti glavu, a ti ćeš ga ugristi u petu." Crkva je napredovala, a svijet ju je progonio. Kraljevstvo se uspostavilo, ali se uspostavilo i uz klevetu, zlostavljanje, trpljenje, uz svakakve slabosti, uz bojazan i strah. Ono je trijumfiralo kao Crkva, a trpjelo u svojim udovima. I to mu je otada stalno bila sudbina, u većoj ili manjoj mjeri. Zaista, doba mučenika kao da je prošlo, ali jedva je bio koji svetac a da nije bio priznavalac. Jedva da je koji od njih činio dobro a da time nije izazvao svijet da njemu čini zlo. "Svi koji budu živjeli pravedno u Isusu Kristu, trpjet će progone" (2 Tim 3,12), kaže sv. Pavao; a naš Gospodin: "Blago vama kad vam se budu rugali, i progonili vas zbog mene i lažno vas optuživali za svakakva zlodjela" (Mt 11).

Vratimo se dakle psalmima. Ako je Crkva ono što smo upravo opisali; ako je ona velika i širi se, a opet izložena napadajima, ako je snažna, a u isto vrijeme slaba, slaba u sebi, a jaka u Gospodinu; vazda progonjena, a blagoslovljena u svome rastu – zar ne vidite kako Knjiga Psalama vrlo vjerno, do u najmanje pojedinosti opisuje ono što će Crkva osjećati u takvim prilikama? Crkva je sveta, Crkva je bez obrane. A što drugo je psaltir, od početka do kraja, već

molitva Bogu da spasi siromašne i nevoljne i da donese pravdu pravednima. To i jesu molitve koje Crkva u toj nevolji treba.

Psalmi sadrže dvije glavne misli: poraz neprijatelja Božjih s jedne strane, a s druge trpljenje Božjeg naroda. Sada ćemo navesti više odlomaka koji će oslikati i dokazati ovo što smo rekli; nisu to samo oni tekstovi koje znamo kao proročke, te se posredno ili neposredno odnose na događaje Novog Zavjeta, već i svi oni drugi, koji se javljaju u kontekstu neprimjenjivom na život našega Gospodina pa im za kršćansku upotrebu valja udahnuti poseban smisao, kakav dobivaju pri evanđeoskom pogledu na Crkvu koji sam iznio.

1. Kad pjevamo psalme, kličemo Crkvi, pobjednici nad moći ovoga svijeta: "U Judi je Bog znan, njegovo je ime veliko u Izraelu!" (Ps 76) Što drugo ovdje znači Izrael nego Božji Narod, nas kršćane? Psalam kaže da je Božje ime veliko u *nama*, ta mi smo ti koji te psalme molimo! "U Šalemu je njegov šator i boravište njegovo na Sionu. Tu je prelomio luk i strijelu, mač i štit i bitku. U Tebe je veća moć i slava nego u bregovima osvajačâ." Zemlja je puna pljačke, otimačine, nasilja i okrutnosti, osim ukoliko je kršćanska. Sve države i vlasti ovog svijeta, osim ako su kršćanske, osim ako se rukovode kršćanskim načelima, jedva su nešto više od pljačkaša i razbojnika. Protiv njih se oduvijek podiže Bog, a to čini i danas; protiv svake države, svake vlasti i svake ljudske moći koja Njega ne priznaje i Njemu se ne klanja. A "narod i kraljevstvo koje ne će služiti Njemu" ili, kako kaže prorok, Njegovoj Crkvi, "propast će". Nadalje: "Oholi ostaše bez ičega, oni su odspavali svoj san, ruke su njihove prazne. Pred Tvojom silom, o Bože Jakovljev, pala su bojna kola i konji." Pitamo li se ikada kakav je danas smisao ovih riječi? Nismo li mi ili naši očevi vidjeli protukršćanske silnike na svijetu, koji su se digli protiv vjere, a posebno protiv Kristove Crkve i nije li izgledalo da su nadomak uspjeha? A nakon svih njihovih prijetnji i trijumfa, nisu li ostali kao Egipćani na obali Crvenog mora? Prah i pepeo, nad kojim tuguju oni koji su mu se klanjali.

A to je samo primjer onoga što se zbiva u sva vremena, trijumf Crkve nad svijetom. "Tebe i samo Tebe neka se boje, i tko će stati pred licem Tvojim u času srdžbe Tvoje? Tvoj se sud čuje s nebesa; zemlja se potresla i zastala kad se podigao Bog da sudi, i da se zauzme za krotke na zemlji." Krotki na zemlji, za njih je rečeno da će je "naslijediti". "Oholost ljudska će se pretvoriti u hvalu Tvoju, Ti ćeš je obuzdati. Savladat će oholost knezova, on je uzvišen nad kraljevima zemaljskim."

Opet: isti trijumf Imena Božjega u njegovom izabranom narodu nad moćnicima zemaljskim opisuje se u Ps 93: "Podigoše se rijeke, Gospode, rijeke

podigoše glas svoj i valove svoje. Moćni su valovi mora kad se razbjesne, ali moćniji je Gospod koji boravi u visinama." Ili opet u 82: "Bog ustade u skupu knezova, On je Sudac među bogovima", to jest među knezovima i vladaocima. "Kako dugo ćete suditi krivo i družiti se s bezbožnima? Branite slabe i siročad, vratite pravicu onima koji su u potrebi i nevolji! Izbavite siromašne i odbačene, zaštitite ih od ruke bezbožnikâ." Ovdje Crkva u svojem bogoslužju govori svijetu, potičući bogate i moćne na pravdu, nepristranost i milosrđe u obrani siromašnih, potrebitih i odbačenih – to je njena posebna služba – no oni ne će da slušaju: "oni ne žele naučiti niti razumjeti, nego i dalje lutaju u tami". I tako psalam završava: "Ustani, Bože, i Ti sudi zemlji, jer ćeš uzeti pogane u nasljeđe Svoje." To je, drugim riječima, poziv Bogu da svoje kraljevstvo proširi na sve krajeve zemaljske.

Sljedeći redci govore o pobjedi i vladanju izabranog naroda nad silama zemaljskim: "On će nama podčiniti narode i države staviti pod naše noge... Vladari narodâ skupljaju se k narodu Boga Abrahamova." (Ps 47,4.10) A onda: "Velik je Gospod i hvale predostojan u gradu Boga našega, na svetoj gori njegovoj. Veličanstveno je brdo Sion, ono je radost svoj zemlji... Bog je sigurno utočište u tornjevima njegovim. Jer, evo, dođoše kraljevi zemaljski i skupiše se zajedno. Kad vidješe, zapanjiše se i smetoše... Pođite po Sionu" – to je Kristova Crkva – "obiđite i prebrojite njegove kule. Vidite njegove utvrde i prođite njegovim kućama, da možete pričati kasnijim naraštajima." (Ps 47,1–14) I opet: "Jeruzalem, grad u jedno sazdan... Tamo stoluju prijestolja pravde, prijestolja doma Davidova... Molite za mir u Jeruzalemu, neka napreduju oni koji ti žele dobro. Neka vlada mir među zidinama tvojim i obilje u tvojim dvorovima." (Ps 122,3.5.7) I opet: "Gospodin odabra Sion za prebivalište svoje. Ovo će biti pokoj moj u vijeke vijeka, ovdje ću boraviti, ovdje mi je milo biti." (Ps 132,13–14) Tko i što je Sion? Što mislimo kad čitajući taj psalam govorimo: "Gospodin odabra Sion"? Mislimo na Crkvu, koju je on osnovao kad je otišao od nas. Psalam nastavlja govoriti o Davidu, pod kojim se na sličan način podrazumijeva Krist: "Na neprijatelje njegove navući ću pometnju, a na njemu će procvasti vijenac moj."

2. Toliko s jedne strane. Obratimo se sada drugom vidu Kršćanskog Kraljevstva, koji nam psalmi mnogo češće stavljaju pred oči i na koji želim poglavito svratiti vašu pažnju: stanje trpljenja i nemira koje na ovom svijetu vlada u kraljevstvu koje osvaja i raste, koje je toliko uzvišeno i koje se tako nameće, a istovremeno je posve lišeno oružja ovoga svijeta. Ono izaziva progon u svako doba, kako svojim zahtjevima, tako svojom slabosti.

Tako vapimo Bogu protiv svojih neprijatelja: "Kad navališe na me zlotvori da žderu meso moje, posrnuše i padoše. Kad krene na mene čitav tabor, srce se moje ne će bojati. I kad na mene rat plane, ja ću se u Njega uzdati... Nauči me putove svoje, Gospodine, i vodi me pravom stazom zbog neprijatelja mojih." (Ps 27,2–3.11) Onda: "Neka me ne zgazi noga ohola, i ruka grešnikâ neka me ne obara." (Ps 36,12) Opet: "Stranci se podigoše na me, i silnici traže dušu moju, nemaju Boga pred očima svojim." (Ps 54,5) I opet: "Povazdan nasrću na me neprijatelji moji, mnogo ih je koji se na me obaraju, o Bože veliki!" (Ps 56,3) I opet: "Štiti me od mnoštva opakih, od navale zlotvorâ." (Ps 64,3) Jesu li psalmi mrtvo slovo na papiru, ili je u njima duh? Jesu li oni za nas samo forma, ili glas naših srdaca? Ako dakle moleći psalme njihovim tekstovima dajemo ikakav smisao, onda je on u tomu da Crkva uvijek vojuje, uvijek je u žratnom stanju', nikad opuštena, nikad na dobroj nozi sa svijetom, nikada na sigurnom od njegove mržnje, zlobe i nasilja. Vidjet ćete da su njeni neprijatelji naročito oni oholi i nasilni. "Neka me ne zgazi noga ohola." "Silnici traže dušu moju." "Sjedoše knezovi i govore protiv mene... I pred kraljevima ću govoriti o Tvojim propisima... Ismijavaju me oholi... Oholi smišljaju prijevare protiv mene... Oholi mi jame iskopaše... Mogućnici me nevina progone." (Ps 119,23.46.51.69.85.161)

A onda stavljamo pred Boga svoja beznađa: "Pustio si da nas kolju ko ovce i rasuo si nas među pogane. Prodao si puk svoj ni za što, dao si nas u bescjenje." (Ps 44,12–13) "Bože, zašto si nas posve odbacio, zašto se uspalila srdžba Tvoja na ovce paše Tvoje? Spomeni se zajednice Svoje, koju si odavna stekao i otkupio." (Ps 74,1–2) Jer koliko god Kraljevstvo Svetih cvalo kao cjelina, toliko je izloženo protivštinama svake vrste, raskolima, otpadima, gubicima u svojim pojedinim dijelovima.

Tužimo se na svoje ropstvo: "Tko će donijeti Izraelu spas sa Siona? Kad Gospodin ukloni ropstvo naroda svojega, radovat će se Jakov i veseliti Izrael." (Ps 14,7) "O, neka dođe spasenje Izraelu sa Siona!" "O, neka Gospodin izbavi svoj narod od ropstva!" (Ps 14,7) "Obrati, Gospode, sudbu našu kao bujice na jugu." (Ps 126,4)

Psalmi mnogo govore o siromašnima i nevoljnima, kako ih Bog štiti od zlih ljudi. "Gospodin je obrana potlačenih... Siromah ne će pasti u zaborav, ufanje ubogih ne će biti zaludu dovijeka. Ustani, Gospodine, ne daj da se osili čovjek" (Ps 9,20). "Gospodine, Ti čuješ čežnju siromašnih, ... da zaštitiš pravo siročadi i nejakih, da se čovjek zemaljski ne uznosi nad njima." (Ps 10,17.18) "Tlače narod Tvoj, Gospode, navališe na Tvoju baštinu; Gospodin ne će odbaciti

naroda svoga i ne će zaboraviti baštine svoje." (Ps 94,5.14) "Duša nam je presita poruge i podsmijeha obijesnih i prezira oholih." (Ps 123,4) Sjetimo se položaja kršćanstva kroz duga stoljeća, kad su se bijesna barbarska plemena prelila preko njega, i nastanila se na njegovoj zemlji; ili kad su tiranski kraljevi i plemići tlačili narod i ustali protiv njegovih pastira; ili kad se obijest, bilo barbarskih, bilo zakonitih vladara, srušila na kršćanske svetinje i zlostavljala one koji su se o njima brinuli radom i molitvom, uništila plodove dugogodisnjeg revnog rada. Recite, nije li upravo psaltir knjiga za kojom će posegnuti to mnoštvo bespomoćnih patnika? Nije li upravo psaltir pravi izraz njihove tuge i vjere, njihovih molitava i nada?

Ponovimo: psalmi posebno govore o tom kako trpe pravednici; zagovaraju ih i očekuju njihovo izbavljenje. "Pravednici vapiju, i Gospodin ih čuje." (Ps 34,18) "Nemoj se žestiti na bezbožnike, i ne zavidi opakima... Pravednici će baštiniti zemlju i živjeti na njoj uvijeke." (Ps 37,1.29) "Bjesnio sam na zle videći sreću grešnikâ... Mahom propadoše i nestadoše u zloći svojoj." (Ps 73,3.19) "Pravednik cvate kao palma, raste kao cedar libanonski." (Ps 92,13) "Učini, Gospodine, dobro dobrima i u srcu čestitima." (Ps 125,4) Ta nije li sudbina Crkve da bude ne samo klevetana, prezrena i zlostavljana u svijetu, već da se to događa *upravo zato što je sveta, što je pravedna*?

Tako vidimo da psalmi unaprijed sadrže ono što Crkva želi. To je prava knjiga pobožnosti, koja je Crkvi u svako doba bila potrebna, njoj, koja je tako velika, a tako slaba; koja je ogromno kraljevstvo, ali ne od ovoga svijeta, točno onako kako kažu proroci i evanđelisti.

Treba ovdje ipak primijetiti da *nas ovdje* nitko ne progoni, u tom smislu jezik psalama za nas nije stvaran. U našoj sretnoj zemlji kršćani mogu u svakom pogledu živjeti kako žele. Ispovijedati evanđelje je čast, a odbacivati ga sramota. Tako ispada da ili mi ne pripadamo kraljevstvu nebeskom ili pak to kraljevstvo nije onakvo kako to opisuju evanđelja, proroštva i psalmi. Na taj prigovor moguće je dati nekoliko odgovora.

Ponajprije, ne moraju svi članovi Crkve istovremeno trpjeti progon, samo zato da se ispuni ono što kaže Pismo ili da se opravda upotreba psalama. Crkva trpi u svojim raznim dijelovima u različita vremena. Naša su iskušenja sada iza nas, a drugi su dijelovi Crkve sada u sličnim ili čak gorim nevoljama. Svakako, ako smo mi *jedno tijelo*, onda moramo suosjećati s drugima, gdje god se oni nalazili i trpjeli progone, i spominjati ih se u molitvama. Ne koristi govoriti kako njihova vjera nije točno kao naša, tu se radi o činu ljubavi! Ili je kršćanstvo ograničeno samo na Britaniju ili nije: ako jest, onda Krist više ne

posjeduje Katoličku Crkvu[2], pa se proroštva ne odnose na nas. Ako pak Katolička Crkva postoji i u drugim zemljama, mi smo dužni suosjećati s kršćanima koji trpe u Kristovo ime.

S druge strane, usprkos svom sadašnjem povoljnom položaju u našoj zemlji, Crkva je očito u pogibelji. Možemo li izbrojiti one desetke i stotine tisuća koji od nje bježe držeći je Antikristom[3] ili je pak mrze što je kršćanska i žele joj propast? Zar ovdje nije u toku bitka između Crkve i svijeta? Nema li zlobe, prezira, nevjere, klevete, što vode u otvoreni progon, od kojeg smo dosad po Božjoj milosti bili pošteđeni? Pogledajte naše velike gradove i promislite kako bi nas u njima mogao stići bič Božje srdžbe, da nije Njegovog velikog milosrđa.

A onda, ako su nam riječi psaltira sasvim daleke, ako smo odviše sigurni i sretni, u prevelikom obilju i časti, ne znači li to da smo zapravo izgubili pravi pojam o Crkvi? Ne treba li se bojati da nam je svijet prijatelj zato što smo mi postali njegovi prijatelji? Takvo nešto ne bi bilo ništa novo ni čudno u povijesti evanđelja niti bi bilo karakteristično baš za ovo naše vrijeme i ovu našu zemlju. To je bolest Crkve u svim vremenima. Od svih vjerskih iskvarenosti najgora je ona praktična – služiti Bogu zato da se služi mamonu; voljeti vjeru iz ljubavi prema ovom svijetu. A što se nas tiče, nije, bojim se, pretjerano reći da ni u jedno doba ta bolest nije bila tako proširena kao u ovo naše, nikada Crkva nije imala više lažnih članova to jest onih koji ispovijedaju da su članovi Crkve, a znaju malo ili ništa o stvarnom značenju tog svog članstva, ostajući u krilu Crkve iz razloga koji nemaju ništa s vjerom. Na primjer, što mislite koliko bi sljedbenika Kristove svete Katoličke Crkve ostalo među nama ako ona ne bi koristila postojećem društvenom poretku, kao što koristi danas, već bi stvarala nered, kao što je to bilo u doba Krista i njegovih apostola? Židovi u Solunu optužili su sv. Pavla i sv. Silu da "donose prevrat" (Dj 17,6). Nije li jasno kao dan da masa onih koji podupiru crkvene povlastice, to čini ne toliko zato što bi im bilo stalo do Općinstva Svetih, nego zato što smatraju da bi propast Crkve značila i propast institucija našeg civilnog društva? Ja ne kažem da oni ne mare za Crkvu; ali njima je više stalo do svjetovnog napretka. Njihova ljubav prema svijetu je točno toliko veća od ljubavi prema Crkvi da bi u slučaju da se dobrobit Crkve usprotivi društvenom miru, stali na stranu svijeta, a protiv Crkve. Sada, oni vide da evanđelje povoljno utječe na društveni poredak: ono teži

[2] Ovo Newman govori kao 'anglokatolik'. Za njega je 'Katolička Crkva' širok pojam, koji uključuje njegovu tadanju Crkvu, rimski katolicizam i pravoslavlje.

[3] Misli se na protestantske sljedbe u Britaniji.

učiniti ljude zadovoljnima i pokornima, odvraća niže staleže od pobuna, urota i fanatizma; ono je najbolja garancija privatnog vlasništva. Sve je to istina, i pravo je da za to budemo zahvalni. Ali za mnoge vjernike te su blagodati ono glavno što nam Crkva donosi i malo im je stalo do nevidljivih duhovnih dobara, koja su njeni pravi darovi. Pogledajte naše političke stranke, našu književnost, našu znanost, naše časopise: nije li očito da je religija na cijeni uglavnom stoga što teži da učini ovaj život ugodnijim, te je kadra zaštititi naše osobe, vlasništvo i društveni položaj u svijetu? Ima li danas za neku nauku veće mrlje nego kad se kaže da je antisocijalna, mučna, tamna ili 'neprikladna'?

Nemojmo se stoga čuditi da se nama, koji se nalazimo usred takve vjerske iskvarenosti, riječi psalama, koje su bile utjeha Crkve u sva vremena, čine nestvarnima. Odbacimo od sebe ljubav prema svijetu, slijedimo zapovijedi našeg Gospodina i njegovih apostola, pa ćemo ubrzo vidjeti gdje je naše mjesto i kakvo bi onda bilo stanje Crkve.

U svakom pak slučaju, vjerovali mi to ili ne, ostaje istina da snaga Crkve, kao i dosad, ne počiva na zemaljskim zakonima, ljudskom odobravanju, društvenom ugledu, već na njenim pravim darovima; na onim darovima koje nam je Gospodin navijestio kao Blaženstva. Blago siromašnima duhom, žalosnima, krotkima, onima koji žeđaju pravde, koji su čista srca, mirotvorcima, progonjenima.

Prijevod i komentar: **Krešimir Veselić**

Zakon šutnje

Razgrći tišinu nakupljenu
Oko mirisa umjetnih ruža
Ne budi puž u svome vremenu
Nebo ti svoju naklonost pruža

Natrule grede jave slab su jamac
Za podupiranje tvojih snova
Otvori svoje gnijezdo strahova
Vjetru hedonizma mijenjaj pravac

Otvaraj svoju kuću ponosa
Pejzaž neba naplaćuje danak
Za svaki tvoj korak i raskorak

U igri nosiš samo istine
Progonitelje ti krase laži
Zakon šutnje za tebe ne važi

Zanavljanje

Kljuca me čežnja
Za snom i daljinom
Bol usporeno
Upija pomrčina
Žudnja je radost
Onom tko je ima
Skrivena tuga
U oči se toči
Orače čeka
Namreškano nebo
Bira se spoj
Zvuka i znamenja
Čuje se kuc – kuc
Na vrata poštenja
Iz srca puše
Vjetar dječje duše
Jug u meni
Šverca se uporno
Stazom kovilja
Do Tvoje zime
Dva oka tuge
Beskrajem plove
Lebde jedne grudi
Mladosti pune
Na bateriji vrućoj
Napunjenoj iksom
Između nas
Poruke nijeme
Tišinu škaklje
Zanavljaju se ubrani
Cvjetovi ljeta
S naših lica kopni
Ožiljkasta šteta.

Jakob BÖHME

Dva dijaloga između učenika i učitelja o temi nadosjetilnoga života

odakle se vidi kako duša može postići slušanje i gledanje božanskoga i što je njezina djetinjost u naravnom i nadnaravnom životu te kako duša izlazi iz naravi do Boga, a iz Boga se vraća u narav i samstvo, a isto tako što su njezin spas i propast te kakav je to pregradni zid koji dušu odvaja od Boga i kako se postiže poništenje toga zida; o dvije volje i dva oka unutar pale duše, i u čemu je najkraći put do postignuća unutrašnjega Božjega kraljevstva i zašto ga tako malo duša pronalazi.

Napisao Jakob Böhme, 1575. – 1624.,
teutonski bogomudrac[1]

Spis koji je oko 1600. godine iznjedrio skromni njemački postolar, na engleski je preveden poslije više od 100 godina, suzbijan je i donedavna skrivan u teološkim pismohranama diljem svijeta... a vrijedan je da ga proučavaju ne samo visokoobrazovani, nego svi koji su duhovno utemeljeni u Riječi, koji uče slušati Gospodina i gladuju za nečim višim. (*Napomena Williama Lawa, prevoditelja Böhmeova spisa na engleski jezik, početkom osamnaestoga stoljeća*)[2]

Drugi dijalog[3]

Sadržaj rasprave:

Ovdje se opisuje i objašnjava način prelaženja jaza koji dijeli dva načela ili stanja: nebo i pakao, a posebno se pokazuje kako se taj pothvat izvodi u duši, kakav je ondje pregradni zid koji odvaja od Boga, kako srušiti taj zid, kakav je učinak toga i što je središte svjetlosti te kako se prodire onamo. Govori se o tome kakva je Božanska, a kakva naravna svjetlost, kako te svjetlosti djeluju u svojim zasebnim područjima i kako spriječiti da im se djelovanje miješa. Tu je

[1] = teozof (Prev.)

[2] Prijevod koji donosimo nije dakle s njemačkog izvornika, nego se radi o prijevodu (engleskoga, Lawova) prijevoda. (Ur.)

[3] U prošlom broju *Marulića* objavili smo prvi dijalog. Rasprava *O nadosjetilnom životu*, uz još dvije Böhmeove rasprave (*O istinskoj pokori* i *O istinskoj opuštenosti*), objavljena je u djelu pod naslovom *Put ka Kristu* 1624., iste godine kada je autor umro. (Ur.)

i djelomičan prikaz dviju volja i njihovih sučeljenih položaja u palomu stanju, zatim prikaz čarobnoga kotača volje i kako se može podesiti njegovo kretanje. Govori se o oku u sredini kotača, o tome što je duši desno, a što lijevo oko, a posebno o tome što je *jedno oko* i kako se može steći. Riječ je i o pročišćenju od zagađenosti tvarnim, o uništenju zla i samom njegovu brisanju, tako da se volja iz svog *nečega* spusti u *ništa*; o ogoljeloj i očaravajućoj vjeri, a otuda o privlačnosti određene Božanske stvarnosti i ruha. Nadalje o tome kako je sve obuhvaćeno voljom i proistječe iz samo jedne točke, te gdje je ta točka smještena i kako je možemo pronaći, kao i o tome koji je najsigurniji i najkraći put da postignemo visoko nadosjetilno stanje i unutrašnje Kristovo kraljevstvo, u skladu s istinskom nebeskom čudesnošću ili mudrošću.

Učenik je vrlo pažljivo čekao još potpuniju poduku o tome kako bi mogao postići nadosjetilni život i kako bi, pronašavši ono *sve*, mogao postati kralj nad svim Božjim djelima, pa je noć proveo moleći za nagnuće da primi i shvati poduku koju će Božansko zračenje podariti njegovu umu. Stoga se, nakon što je s učiteljem neko vrijeme proveo u tišini, naklonio i prekinuo tišinu riječima:

UČENIK: O učitelju, učitelju, trudio sam se, u Božjoj nazočnosti, sabrati dušu i uroniti u dubinu, gdje ne prebiva i ne može prebivati nijedno stvorenje, da uzmognem čuti kako u meni govori glas mog Gospodina i da budem upućen u visoko vrijedan život o kojemu sam te jučer slušao kako sjajno i slavno raspravljaš. Ali, jao! Niti čujem, niti vidim kako bi trebalo. Pregradni zidom u meni i dalje je ometen prolazak nebeskih zvukova i narušen ulazak svjetlosti pomoću koje jedino možemo otkriti nebeske stvari, a dok se taj zid ne sruši, ne gajim baš veliku nadu, štoviše uopće se ne nadam da ću zadobiti tako slavne stečevine na kakve si me potaknuo, ili da ću ući onamo gdje ne prebiva nijedno stvorenje, a ti to nazivaš *ništa* i *sve stvari*. Stoga budi tako ljubazan i izvijesti me što se od mene zahtijeva, kako bih srušio i odstranio taj pregradni zid.

UČITELJ: Ta je pregrada volja stvorenja u tebi i ne može se skršiti ničim drugim nego samo milošću da se uspijemo odricati samih sebe, jer to je ulaz u istinsko nasljedovanje Krista. Taj se zid ne može posve odstraniti drukčije doli savršenim usklađivanjem s Božanskom voljom.

UČENIK: Ali kako da u sebi skršim tu volju stvorenja, koja se neprijateljski odnosi prema Božjoj volji? I što mi je činiti kako bih slijedio Krista na tako teškom putu i kako ne bih omlitavio u neprestanomu nastojanju da se odričem samoga sebe i pokoravam Božjoj volji?

UČITELJ: To ne možeš postići sam po sebi, nego po svjetlosti i milosti Božjoj koju ti duša prima, a ako se toj svjetlosti i milosti ne budeš opirao, one će razbiti mrak u tebi i otopiti volju koja djeluje u mraku i pokvarenosti naravi, pa će te privesti poslušnosti Kristu, a ta poslušnost odstranjuje pregradu koju između tebe i Boga postavlja tvoje "ja", kao značajka stvorenja.

UČENIK: Znam da to ne mogu postići svojim moćima, ali rado bih naučio kako da u sebe primam Božansko svjetlo i milost, koji će sve to u meni vršiti, ako ih ne bude ometalo moje samstvo. Što se dakle od mene traži kako bih omogućio ulazak Slamatelju pregradnoga zida i pospješio ostvarenje konačnih ciljeva Njegova ulaska?

UČITELJ: Isprva se od tebe ne traži ništa više nego da se ne opireš milosti koja se u tebi očituje, a ni u tvom cjelokupnom djelovanju ne traži se ništa drugo nego da budeš poslušan i ne suprotstavljaš se Božjemu svjetlu koje sja kroz tamu tvoga stvorenog bića a ono ga ne razumije i ne doseže dalje od naravne svjetlosti.

UČENIK: Ali ne bih li, po mogućnosti, trebao postići i Božansko svjetlo, a i ono vidljive naravi, pa oba sjaja iskoristiti da mudro i promišljeno uredim svoj život?

UČITELJ: Slažem se da je ispravno tako postupati. Ako imaš Božje i naravno svjetlo, koja djeluju svako na svom području, doista posjeduješ blago iznad svih zemaljskih blaga, imajući istodobno otvoreno i vremensko i vječno oko, a da se međusobno ne ometaju.

UČENIK: Veliko mi je zadovoljstvo što to čujem, jer glede toga se već neko vrijeme nelagodno osjećam. No poteškoću mi zadaje pitanje kako to može biti a da se te oči međusobno ne kose? Stoga bih, ako je primjereno, htio doznati o međama jednoga i drugoga te kako Božansko i naravno svjetlo mogu, svako u različitom području, zasebno postupati i djelovati glede očitovanja Božjih otajstava i naravnih tajni, kako bih što bolje usmjerio izvanjski i unutarnji život.

UČITELJ: Kako bi se svako od njih moglo očuvati kao zasebno u svom području, da se ne miješaju nebeske i zemaljske stvari i da se ne raskine zlatni lanac mudrosti, ponajprije ćeš, dijete moje, morati čekati nadnaravno Božansko svjetlo i služiti mu, jer taj nadmoćni sjaj određen je da vlada danom, uzdiže se na istinskomu istoku, koji je središte raja, a u veličajnoj moći sviće i iz mraka u tebi, kroz vatreni stup i olujne oblake, pa stoga i na podređenom naravnom svjetlu unekoliko odražava svoju sliku. Samo tako se sve može održati u primjerenu podređivanju, jer ono što je *dolje* podvrgnuto je onomu što je *gore,* a

ono *izvanjsko unutrašnjemu*. Tako će nestati opasnost međusobnoga ometanja, sve će se odvijati kako treba i svaka će stvar prebivati u svom odgovarajućemu području.

UČENIK: Sad uviđam da ću uvijek na određeni način biti smeten i nikad neću moći pravilno postupati ni glede onoga što se tiče vremena, a ni vječnosti, nego ću uvijek biti u gubitku, raskinut ću karike mudrosnoga lanca, ako mi razum, a i prirodno svjetlo u duši, ne prosvjetli i ne posveti ta nadmoćna svjetlost s istočne strane središnjega, svetoga svijeta od pukoga sjaja, to vječno, umno Sunce.

UČITELJ: Pravo kažeš. Sve je pomutnja ako nemaš ništa više od maglovite naravne svjetlosti i ne vodi te ništa osim neposvećenoga, neobnovljenoga razuma, ako je u tebi otvoreno samo vremensko oko, koje ne može prodrijeti s onu stranu vlastite ograničenosti. Zato, u dubokom zemljištu svoje duše, potraži svjetlosno vrelo, koje čeka da ondje izađe Sunce pravednosti, pa će onda i naravno svjetlo u tebi, zajedno sa svojim svojstvima, zasjati sedmerostruko sjajnije nego obično, jer kad primiš žig, sliku i otisak nadosjetilnoga i nadnaravnoga, time će ti i osjetilni i razumski život dospjeti u najsavršeniji red i sklad.

UČENIK: Ali kako da čekam svanuće tako slavnoga Sunca i kako da u središtu potražim to svjetlosno vrelo, koje me može posve prosvijetliti i sve moje osobine dovesti u savršen sklad? Već sam rekao da sam u naravi, pa kojim putem da prođem kroz narav i njezino svjetlo, kako bih stigao do nadnaravnoga i nadosjetilnoga zemljišta, odakle sviće istinsko svjetlo i prosvjetljuje umove? Kako da to postignem a da si ne uništim narav i ne ugasim njezino svjetlo, koje je moj... razum?

UČITELJ: Naprosto obustavi vlastito djelovanje, postojano upri pogled u *jednu točku* i odlučno se pouzdaj u to da će te milost, obećana nam po Isusu Kristu, iz mraka izvesti u Njegovu čudesnu svjetlost. K tom cilju saberi sve misli, pa vjerom prodri u središte, držeći se nepogrešive Božje riječi, koja te je pozvala. Budi dakle poslušan Njegovu pozivu i tih pred Gospodinom, sjedi sam s Njim u svojoj najprisnijoj, najtajnijoj sobici, a um neka ti bude sjedinjen i usredišten u sebi, pa strpljivo i s nadom služi Božjoj volji. Tako će tvoje svjetlo prosinuti poput jutra, a kad prođu rumeni preljevi osvita, uzaći će ti Sunce koje čekaš, te ćeš se uvelike radovati pod okriljem iscjeljujućih svjetlosnih krila, uzlazit ćeš i silaziti obasjan sjajnim, ljekovitim zrakama. Eto istinskoga nadosjetilnoga životnog temelja!

UČENIK: Vjerujem da je doista tako, ali neću li time uništiti narav? Neće li ta veća svjetlost ugasiti naravno osvjetljenje u meni? Ne mora li izvanjski život tada nestati, zajedno sa zemaljskim tijelom koje nosim?

UČITELJ: Nikako! Doduše, svjetlost će uništiti zlu narav, ali to te poništenje neće učiniti gubitnikom, nego ćeš mnogo zadobiti. Vječna naravna sveza ista je poslije kao i prije, a i svojstva su ista, pa time samo promičemo i poboljšavamo narav. Njezino nam svjetlo, to jest ljudski razum, postaje još korisnije, jer nadmoćna svjetlost čuva razum unutar njegovih granica i uređuje ga.

UČENIK: Molim te da mi sad razložiš kako bih se trebao služiti tim određenim svjetlom. Kako ga zadržati unutar dodijeljenih mu međa i kako nam ta nadmoćna svjetlost uređuje i oplemenjuje razum?

UČITELJ: Znaj, dragi sine, da naravno svjetlo moraš očuvati unutar prikladnih mu međa i služiti se njime u primjerenoj podčinjenosti Božjoj svjetlosti. Moraš uzeti u obzir da su ti u duši dvije volje: Niža je tu kako bi te mamila donjim, izvanjskim stvarima, a viša te privlači unutrašnjemu i uzvišenomu. Te dvije volje sada stoje zajedno, naslonjene leđa uz leđa, u izravnoj oprečnosti jedna drugoj, ali u početku nije bilo tako. Takvo sučeljavanje duševnih snaga u dvije volje nije ništa drugo nego posljedica paloga stanja. Prije toga dvije su volje bile smještene jedna ispod druge, pa je ona nadmoćna bila gore, kao gospodarica, a niža dolje, u podaničkoj ulozi. Tako je trebalo i dalje biti.

Moraš razmotriti i to da su, sukladno dvjema voljama, u duši dva oka, odakle su dvije volje usmjerene svaka na svoju stranu, jer te oči nisu sjedinjene u jedan pogled, nego istodobno gledaju u posve različitim smjerovima. I ta su dva oka međusobno sučeljena i ne povezuje ih zajednički čimbenik. Zato ne može biti nikakva sklada dokle god u nastojanjima tih dviju volja postoji dvostruko viđenje. To je vrlo očito i upozorava nas da svakako moramo iscijeliti i otkloniti boljku koju uzrokuje razjedinjenost našega viđenja, jer samo tako u umu možemo osposobiti moć istinskoga razlučivanja. Dakle, dva oka moramo sjediniti usredotočivanjem zrakâ, jer za um ništa nije opasnije od boravka unutar te podvojenosti, iz koje više i ne traži put do sjedinjenja. Znam da primjećuješ da u sebi nosiš dvije međusobno suprotstavljene volje, višu i određenu, i da u nutrini imaš dva međusobno posve protivna oka, pa jedno možemo nazvati *desnim,* a drugo *lijevim.* Nedvojbeno opažaš i to da se kotač više volje pokreće u skladu s desnim okom, a u skladu s lijevim pokreće se suprotni, niži kotač.

UČENIK: Opažam, gospodine, da posve pravo govoriš. Upravo ta podvojenost u meni uzrokuje neprestanu bitku i budi veću zebnju nego što mogu izreći, a nije mi nepoznata ni bolest u mojoj duši, bolest koju ste tako jasno utvrdili. Jao! Opažam i oplakujem tu boleštinu, koja mi tako bijedno remeti pogled, pa osjećam kako me neujednačeni, grčeviti pokreti vuku sad na jednu, sad na drugu stranu. Duh ne gleda kao što gleda put, a tijelo ne vidi i ne može vidjeti ono što duh motri. Zato duh izražava htijenje suprotno puti, a tijelo žudi protiv duha u meni. Težak je moj slučaj, pa kako da ga razriješim? O, kako da dospijem do sjedinjenja volje i postignem jedinstvo viđenja?

UČITELJ: Pozorno slušaj što ti govorim: U tebi, desno oko gleda ravno preda se, u vječnost, dok lijevo motri ono što je iza tebe, u vremenu. Nikad nećeš postići jedinstvo za kojim čezneš ako sebi dopustiš da stalno gledaš narav i vremenite stvari i ako volju usmjeravaš na traženje dobara unutar žudnji. Zapamti to, pa uvijek budno stražari. Ne dopusti da ti um ulazi u ono što ti je izvanjsko, ni da ga to ispunjava. U sebi ne gledaj unatrag, nego napusti samoga sebe i upri pogled naprijed, u Krista. Ne dopusti da te lijevo oko zavarava time što ti neprestano stvara jednu predodžbu za drugom, pa tako potiče žarku žudnju koja ti smućuje unutrašnja svojstva, nego neka ti desno oko zapovjedi lijevom da se povuče. Približi ga k sebi, kako se ne bi vucaralo unakolo, u naravnim udivljenjima i nasladama. Da, čak ga je bolje odlučno iskopati i odbaciti nego mu dopustiti da se neobuzdano otisne u narav i da slijedi svoje požude. Ipak, za takvo što nema potrebe, jer oba oka mogu postati vrlo korisna, ako ih ispravno uredimo, pa Božansko i naravno svjetlo mogu zajedno boraviti u duši i biti od uzajamne koristi. Ali jedinstvo viđenja i ujednačenost volje postići ćeš samo ako potpuno uđeš u volju našega Spasitelja Krista i nikako drukčije, jer samo ćeš tako uskladiti vremenito oko s vječnim, a onda ćeš, zahvaljujući tom usklađivanju, kroz Božje svjetlo sići u naravnu svjetlost.

UČENIK: Dakle, bio bih na sigurnom kad bih samo mogao ući u Gospodnju volju i ondje ostati. U duhu svoje duše mogao bih postići Božje svjetlo i gledati Božjim okom, a to znači okom vječnosti, na neprolaznu tlu svoje volje, no istodobno bih ipak uživao svjetlost ovoga svijeta. Ne bih srozao, nego bih uresio to naravno svjetlo, pa bih vječnim okom motrio ono neprolazno, a naravnim naravno. Tako bi oba oka razmatrala Božje divote, a istodobno bi održavala život mog izvanjskoga sredstva, to jest tijela.

UČITELJ: Posve točno. Dobro si razumio, a sada želiš ući u Božju volju i boraviti na tom izvanosjetilnom, svjetlonosnom i životvornom tlu, gdje u Njegovoj svjetlosti možeš motriti i vrijeme i vječnost. Sva čudesa koja je Bog stvorio u izvanjskomu, možeš unijeti u unutrašnji život i tako se u njima neprestano radovati, na Kristovu slavu. Skršit će se pregradni zid tvoje volje, svojstvene stvorenju, pa će ti se duhovno oko pojednostavniti u Božjemu oku i kroza nj, a to se oko očituje u središtvu tvog života. Neka tako i bude, jer to je Božja volja.

UČENIK: No vrlo je teško uvijek gledati naprijed, u vječnost i tako zadobiti to *jedinstveno oko* i jednostavnost Božjega viđenja. Za ljudsku narav, u njezinu sadašnjemu stanju, strašan je i potresan ulazak ogoljele duše u Božju volju, odstranjivanje svih zamišljanja i žudnji, kao i rušenje čvrste pregrade o kojoj si govorio. O, što da radim kako bih postigao cilj za kojim žarko čeznem?

UČITELJ: Sinko, ne dopusti da ti naravno oko, sa svojom voljom za čudesnim, odluta od oka koje je okrenuto unutra, u Božansku slobodu, u vječno svjetlo svetoga veličanstva. Neka ti to oko, u jedinstvu s nebeskim unutrašnjim Okom privuče i čuda koja su izvanjski ustrojena, pa se očituju u vidljivoj naravi. Jer dok si u svijetu i imaš pošteno zanimanje, Providnost određuje da si svakako obvezan obavljati ga. Moraš, bez imalo mrzovolje, što bolje izvršiti posao koji ti je dodijeljen, pa na Božju slavu tražiti i očitovati čudesnost naravi i umijeća. Bila narav kakva mu drago, sva je Božje djelo, a bilo i umijeće kakvo god, i ono je ipak Božje djelo i Njegovo umijeće, a nije tek ljudsko umijeće ili vještina. Sve u umijeću, kao i u naravi, uvelike služi očitovanju divotnih Božjih djela, kako bi se On proslavio kroz sve i u svemu. Doista, ako se time znaš ispravno koristiti, sve ti može poslužiti da se u nutrini što bolje sabereš te da svoj duh privedeš onom veličanstvenomu svjetlu u kojemu se ocrtavaju izvorni uzorci i oblici vidljivih stvari. Ostaj, dakle, u središtu i ne miči se iz Božje nazočnosti, koja ti se očituje u duši. Ne dopusti da te odande izvuku svijet i đavao, kakvu god buku i metež stvarali. Ne osvrći se na njih, jer ne mogu te povrijediti. Oku tvoga razuma dopušteno je da traži hranu i rukama da radom priskrbljuju za uzdržavanje tvog zemaljskoga tijela. Ali to oko ne bi trebalo svojom žudnjom ulaziti u pripremljenu hranu, jer bila bi to lakomost, nego je, u duhu, mora jednostavno i umjereno prinijeti pred Božje oko, pa moraš paziti da je polažeš blizu toga oka i da u tome ne posustaješ. Dobro zapamti ovu lekciju.

Kad ti ruke ili um rade, srce ti se ipak mora odmarati u Bogu. On je Duh, pa u Njemu prebivaj, radi, moli i vrši sve drugo. Sjeti se da si i sam duh, i stoga stvoren na Božju sliku. Pripazi da ti požuda k sebi ne privuče ono *tvarno,* nego se, što bolje možeš, odvrati od svega tvarnoga, pa se, stojeći u središtu, kao ogoljeli duh prikaži Bogu, u jednostavnosti i čistoći. Provjeri da ti duh ne uvuče onamo ništa osim duha.

Past ćeš u veliku napast da onamo dovučeš tvarno i da skupljaš ono što svijet zove *bitnim,* kako bi imao nešto vidljivo u što ćeš se pouzdati. No nipošto ne popuštaj Napasniku, ne odaj se požudama puti, protivno duhu. Učiniš li to,

nedvojbeno ćeš u sebi zamračiti Božansko svjetlo, duh će ti se zaplesti u tamni, požudni korijen, pa će se iz vatrenoga duševnoga izvora oholo i bijesno rasplamsati van. Volja će ti biti okovana ovozemaljskim, kroz očaj će potonuti u mrak i tvarnost, pa se nikad nećeš biti u stanju dokopati smirene slobode, ni stati pred Božje Veličanstvo. Kako ovo znači otvoriti vrata onome tko prebiva u *tvarnoj truleži,* možda će đavao rikati na tebe zbog tvoga odbijanja da mu se pokoriš, jer ništa mu ne zadaje gore jade nego kad se duša tiho odvoji od svijeta i okrene se spokojnoj točki, odvrativši se od svega svjetskog i rubnog. No ne osvrći se na njega i ne puštaj ni trunke tvarnoga u ono na što bi on tobože mogao polagati pravo. Sve tvarno što požuda volje privuče k tebi, bit će ti samo mrak. Zamračit će ti Božje veličanstvo i zatvoriti oko što vidi, jer sakrit će ti svjetlost voljenoga Božjeg lica. Zmija to žarko želi učiniti, ali uzalud, ako zamišljanju ne d ıustiš da, na taj poticaj, u sebe primi primamljivu tvar, jer bez toga đavao nikako ne može ući. Pazi, ako čezneš da u duši vidiš Božje svjetlo i da budeš božanski prosvijetljen i usmjeravan, trebao bi poći ovom kraticom: Ne dopusti da ti duh ulazi u tvarno, ili da se ispunja bilo čime na nebu ili na zemlji, nego mu dopusti da *ogoljelom vjerom* uđe u svjetlost Veličanstva i tako primi *čistom ljubavlju* Božje svjetlo i u sebe privuče božansku moć, zaodijevajući se božanskim tijelom i odrastajući u njemu do pune zrelosti Kristova čovještva.

UČENIK: Već sam rekao, a sad ponavljam, da je to vrlo teško. Mogu jasno pojmiti da bi mi duh morao biti slobodan od zaraze tvarnim i posve ispražnjen, kako bi u sebe mogac ɔrimiti Božji Duh. Shvaćam i da taj Duh neće ući ako mi volja prije toga ne uđe u *ništa,* pa se, u *ogoljelosti vjere i čistoći ljubavi,* prepusti svom Usmjeravatelju, čudesno se hraneći Božjom riječju, odjevena u božansku bitnost. Ali jao, kako je volji teško potonuti u ništa, privući i zamišljati to *ništa*!

UČITELJ: Posve se slažem s tobom. No nije li vrijedno truda, zapravo svega što ikako možeš izvršiti?

UČENIK: Moram priznati da jest.

UČITELJ: No možda i nije tako teško kako ti se na prvi pogled čini. Podvrgni se probi, i to gorljivo. Što se drugo od tebe traži nego da se umiriš i uvidiš Božje spasenje? Možeš li poželjeti išta lakše od toga? U čemu je tegoba? Nema ničega za što bi mario, ničega što bi u ovom životu želio, ničega što rado zamišljaš, ili bi te privlačilo. Brigu naprosto moraš prebaciti na Boga, koji skrbi za tebe, i prepustiti mu da tobom raspolaže po svojoj dobroj volji i kako mu se sviđa, kao da uopće nemaš vlastitu volju. Jer On zna što je najbolje, i ako se posve

pouzdaš u Njega nedvojbeno ćeš bolje proći nego ako budeš prepušten sebi i vlastitim izborima.

UČENIK: Najčvršće to vjerujem.

UČITELJ: Ako vjeruješ, onda idi i čini tako. *Sve je u volji,* kao što sam t pokazao. Kad si volja nešto zamisli, onda uđe u to, pa je to nešto preuzme u sebe i *zasjeni je svojim oblacima,* tako da volja ne može primati svjetlo, nego mora čamiti u mraku, ili se iz tog nečega vratiti u *ništa.* Ali kad si volja predoč ništa i za tim čezne, onda uđe u to ništa, ondje primi Božju volju, pa prebiva i sva svoja djela vrši na svjetlu.

UČENIK: Došao sam do spoznaje da je glavni uzrok nečije duhovne slje poće da volju pušta ući u nešto, u ono što je sam ustrojio, kakva god bila narav tomu, dobra ili loša, pa svoje srce i naklonost usmjerava prema djelima vlastitih ruku i mozga. Stoga, kad tijela takvih osoba propadnu, duša im mora ostati zarobljena upravo u onome što je prije pustila u sebe i primila, pa kako ju je smrt lišila ovozemaljskoga svjetla, ako u onome što je primila nema *Božje* svjetlosti onda ne može biti drukčije nego da se duša nađe u mračnomu zatvoru.

UČITELJ: To su vrlo dragocjena vrata znanja i drago mi je da tako duboko razmatraš o tome. Tu je ključ za razumijevanje cijeloga Svetoga pisma i sve što je pisano od početka svijeta do današnjega dana može tu pronaći onaj tko voljom uđe u ništa i ondje pronađe *sve,* jer našao je Boga, od kojega, kojemu i u kojemu su sve stvari. Na taj ćeš način i ti moći čuti i vidjeti Boga, pa kad se ovozemaljski život svrši, vječnim okom motrit ćeš sva Božja i naravna čudesa, pogotovo djela koja si i sam izvršio dok si boravio u tijelu, sve što ti je Bog dao da svojim sposobnostima učiniš za sebe i bližnje, sve što ti je odozgor prosvijetljeno oko razuma bilo kada očitovalo. Dakle, ne oklijevaj ući kroz ta vrata, jer ako ih vidiš u duhu, kao što su ih vidjele duše koje su primile iznimnu milost, zapravo na nadosjetilnomu tlu, vidiš *sve što Bog jest* i što može, a kao što je pripovijedala osoba koja je bila onamo uznesena, pomoću toga gledaš *kroz* nebo, pakao i zemlju i proničeš *bitnost svih bitnosti.* Tko to nađe, pronašao je sve što može poželjeti. Tu na vidjelo izlazi moć i djelovanje Božje ljubavi, očituje se njezina visina, dubina, širina i duljina, kako to već može pojmiti spoznajna sposobnost tvoje duše. Tako ćeš doći do temeljnoga tla koje održava sve stvari, jer otuda vode podrijetlo. Ondje ćeš vladati nad svim Božjim djelima, kao Njegov kraljević

UČENIK: Molim te, učitelju, reci mi gdje takvo što počiva *u čovjeku?*

UČITELJ: Svoje sjedište u čovjeku ima ondje gdje *čovjek ne prebiva.*

UČENIK: A gdje je, unutar nas, mjesto gdje čovjek ne prebiva u samome sebi?

UČITELJ: To je duševno tlo odricanja, tlo na koje ništa ne prodire.

UČENIK: Gdje je temelj u svakoj duši, uz koji ništa neće prionuti? Gdje je ono što ne obitava i ne održava se u nečemu?

UČITELJ: U središtu počinka i kretanja, u odricanjem ispunjenoj volji istinski skrušena duha, koji je razapet svijetu. Dosljedno tome, to sjedište volje nepropusno je za svijet, davla i pakao. Ništa na cijelomu svijetu ne može onamo ući, ni prionuti uz to sjedište, pa da se protiv njega uroti ne znam koliko đavola, jer volja je, zajedno s Kristom, mrtva svijetu, no istodobno je ojačala u središtu, s Njim i po Njegovoj blagoslovljenoj slici. Eto mjesta gdje čovjek ne prebiva, gdje "ja" ne obitava i ne može obitavati.

UČENIK: O, gdje je taj ogoljeli temelj duše, ispražnjen od svakoga "mene"? I kako da dođem do skrivena središta, gdje prebiva Bog, a ne čovjek? Reci mi jednostavnim riječima, dragi gospodine, gdje je, i kako bih ga mogao pronaći i ući onamo?

UČITELJ: To će se mjesto pojaviti ondje gdje ti je duša ubila vlastitu volju i više ništa ne želi sama od sebe, nego samo što želi Bog i kako Njegov duh djeluje na dušu. Ljubav Božja prebiva na mjestu odakle je prognana ljubav prema samome sebi. Jer Božja volja, a to je zapravo Njegova ljubav kojoj ti se duša priklonila, nađe onoliko mjesta koliko joj ostavi volja tvoje duše umrijevši samoj sebi. Razlog je ovaj: Ondje gdje je prije sjedište imala naša vlastita volja, sada nema ničega, a gdje nema ničega, tu djeluje samo Božja ljubav.

UČENIK: Ali kako da to razumijem?

UČITELJ: Ako se budeš trudio razumjeti, to će znanje odlepršati od tebe, ali ako se potpuno predaš, onda će boraviti s tobom i postat će tvoj naravni dio, život tvoga života.

UČENIK: Kako to može biti a da ne umrem ili posvema ne uništim svoju volju?

UČITELJ: Uslijed potpunoga prepuštanja i odbacivanja volje, Božja ljubav u tebi postaje život tvoje naravi, ne ubija te, nego te jača, jer glede svoje volje umro si samome sebi i time si zadobio pravi život volje, to jest Božji život. Otada živiš, ali ne više po vlastitoj volji, nego po Njegovoj, jer volja ti je sad postala Njegovo vlasništvo. Zato više nije tvoja, nego Božja, nije više ljubav prema samome sebi, nego prema Bogu, koji je u tebi pokretač i djelatnik. Kad si tako obuhvaćen tom ljubavlju, čini se da si doista mrtav sebi, ali živiš Bogu. Stoga mrtav živiš, ili bolje: u tebi živi Bog, sa svojim Duhom, a Njegova ljubav

donosi oživljavanje iz mrtvih. Unatoč cjelokupnom svojem istraživanju, sam to nikada ne bi mogao shvatiti, ali Božja ljubav shvaća tebe. Još manje bi je mogao obuhvatiti, ali ona obuhvaća tebe i tu možeš pronaći bogatstvo nad svim bogatstvima.

UČENIK: Zbog čega to bogatstvo nalaze tako malobrojne duše, kad bi svi bili vrlo sretni da ga posjeduju?

UČITELJ: U njemu svi oni traže *nešto* i zato ga ne nalaze. Jer gdje ima nečega uza što duša može prionuti, ona tu nalazi samo *to nešto* i u njemu traži počinak, sve dok ne uvidi da je on u ničemu, pa iz *nečega* izlazi u *ništa*, upravo u ono *ništa* odakle sve može nastati. Sad duša kaže: *Nemam ništa,* jer posve sam ogoljela i lišena svega, *ništa ne mogu učiniti,* jer nema načina da postanem moćna, nego sam nalik na vodu koja se izlijeva. *Ništa sam,* jer sve što jesam samo je slika bivstvovanja, pa mi je samo Bog *Ja jesam.* Stoga, sjedajući u svoje ništavilo, slavim Vječno Biće i sama od sebe ništa ne želim, kako bi Bog u meni mogao *htjeti sve,* jer On mi je Bog i sve stvari. Upravo se zbog toga događa da tako malo ljudi u svojim dušama pronalazi to najskupocjenije blago, iako bi ga svatko poželio imati, a mogao bi ga i steći, da nema ovog ili onog *nečega,* koje svatko pušta u sebe.

UČENIK: Ali ako se ljubav pruža duši, ne bi li je duša mogla naći ili zadobiti i da za nju ne odlazi u ništa?

UČITELJ: Nikako. Ljudi je traže, ali je ne nalaze, jer ne tragaju za njom na ogoljelu tlu gdje ona prebiva, nego u ovomu ili onomu, gdje ona nikada neće niti može biti. Traže je u vlastitoj volji, ali je ne susreću. Traže je u slici, mnijenju, sklonosti, u naravnoj odanosti i gorljivosti, pa gube bit, jer love sjenu. Prebiru po nečemu osjetilnomu, ili zamišljenomu, po nečemu za što možda imaju sebi svojstveno nagnuće i privrženost, pa tako promašuju u potrazi, jer nedostaje im uvid u nadosjetilni i nadnaravni temelj, u kojemu je skriveno blago. Čak kad bi se ljubav dobrohotno udostojala pružiti takvim ljudima, ili se i bjelodano pojaviti pred njihovim duhovnim okom, ipak u njima ne bi našla slobodno mjesto, a oni je ne bi mogli zadržati, ni učiniti da ostane s njima.

UČENIK: Zašto ne bi, ako bi im se ljubav bila voljna i spremna pružiti i ostati s njima?

UČITELJ: Jer joj je mjesto uzurpiralo *domišljanje,* koje je u njihovoj volji. To bi domišljanje htjelo unutar sebe sadržavati ljubav, ali ona bježi iz takvoga zatvora. Ljubav može sebe ponuditi, ali ne može boraviti ondje gdje žudnje nečijega "ja" privlače ili zamišljaju ono izvanjsko. Budući da ta ljubav, kao što sam rekao, prebiva samo u ničemu, može je primiti samo volja koja privlači ništa i uz koju to *ništa* prianja, pa je ljudi zato ne nalaze.

UČENIK: Ako boravi samo u ničemu, kakvo joj je onda djelovanje, unutar tog ničega?

UČITELJ: Djelovanje ljubavi sastoji se u tome da neprestano u nešto prodire, a ako prodre u ono što miruje i počiva, onda je njezin posao da to prisvoji. Kad ondje uspostavi svoje vlasništvo raduje se svojom rasplamsalom ljubavnom vatrom, kao što se Sunce raduje u vidljivomu svijetu. Onda joj je djelatnost da, bez odgađanja, raspiri vatru u tom *nečemu*, što će biti sažgano. Ljubav se potom posve obavije plamenom te vatre, pa temperatura ljubavnoga izgaranja naraste čak za sedam stupnjeva.

UČENIK: O, voljeni učitelju, kako da to shvatim?

UČITELJ: Sinko, ako ljubav samo jedanput raspiri vatru u tebi, svakako ćeš osjetiti kako sažiže sve čega se dotakne. Osjećat ćeš da i sam izgaraš i da vatra brzo proždire cjelokupnu tvoju "jastvenost", sve o čemu upotrebljavaš izraze "ja" i "mene", a što raste iz vlastitoga korijena, odijeljenoga od Božanstva, koje je Izvor tvog bića. Kad se u tebi izvrši to rasplamsavanje, ljubav se tako živo raduje tvojoj vatrenosti da ni za cijeli svijet ne bi poželio iz nje izaći. Uistinu, radije bi dopustio da te ubiju nego da opet uđeš u svoje *ništa.* Vatra sad mora postajati sve jarkija, dok svoje djelovanje u tebi ne dovede do savršenstva, i zato neće oslabjeti dok ne dostigne sedmi stupanj. Njezin je plamen tada tako jak da te nikada neće ostaviti, pa makar te koštao vremenitoga života. No taj plamen, ta slatka vatra puna ljubavi, ići će s tobom i u smrt, pa i da se nađeš u paklu zbog tebe bi ga razbila na komadiće. Ništa nije pouzdanije od toga, jer ta je vatra jača od smrti i pakla.

UČENIK: Doista, dragi učitelju, ne mogu više podnijeti da me od toga bilo što odvraća, ali kako da nađem najkraći put?

UČITELJ: Pođi najtežom dionicom puta, preuzmi ono što svijet odbacuje. Što svijet čini, ti nemoj činiti, nego u svemu koračaj u suprotnom smjeru od svijeta. Tako ćeš doći najbliže onomu što tražiš.

UČENIK: Ako u svemu budem koračao suprotno drugim ljudima, zapast ću u vrlo uznemireno, tužno stanje, a svijet će me nedvojbeno smatrati luđakom.

UČITELJ: Dijete moje, ne pozivam te da bilo kome nanosiš štetu, a samo tako sebi stvaraš jad i nemir. Nisam to htio reći kad sam ti savjetovao da se u svemu vladaš suprotno svijetu. No budući da svijet, kakav već jest, voli samo opsjenu i taštinu, pa korača lažnim i izdajničkim putevima, ako si čvrsto odlučio bez ikakve iznimke i ustručavanja postupati čisto i posve suprotno takvim običajima onda hodaj samo ispravnim putem, koji se zove *put svjetlosti,* kao što

se za smjer kojim ide svijet s pravom kaže da je *mračni put.* Jer ispravni smjer, *svjetlosna staza,* protivna je svim pregnućima ovoga svijeta.

Bojiš da ćeš time sebi stvoriti nevolje i nemir, a to će se zaista i dogoditi glede puti. U svijetu moraš zapasti u nevolje, pa će ti se put svakako uznemiriti i imat ćeš prigode za neprestano kajanje. Ipak, *i u samom tom duševnom očaju* koji proizlazi bilo iz svijeta, bilo iz osjetilnosti, ljubav se posve spremno raspiruje, a njezina okrjepljujuća, osvajačka vatra još se jače rasplamsa, pa tom zlu donosi uništenje.

Kažeš i da će te, budeš li ispravno postupao, svijet smatrati ludim, i doista: spremno će te kuditi i nazivati luđakom, jer postupaš suprotno njemu. Ne čudi se ako ti se djeca ovoga svijeta budu smijala, nazivajući te smiješnom budalom. Jer put do Božje ljubavi svijetu je ludost, no djeca Božja smatraju je mudrošću. Stoga, kad god svijet u njima primijeti svetu vatru ljubavi, smjesta zaključuje da su postali budale i da su izvan sebe. No Božjoj djeci najveće je blago upravo ono što svijet prezire. Doista, to je tako velika dragocjenost da jezik uopće ne može imenovati, pa ni cijeli život izraziti, što je ta rasplamsana, u svemu pobjedonosna Božja ljubav. Sjajnija je od Sunca, slađa od svega što smatramo slatkim, jača je od sveukupne snage, hranjivija od ikakve hrane, srce razveseljuje bolje od vina i ugodnija je od svih ovozemaljskih radosti i ugoda. Tko je postigne bogatiji je od svakog ovozemaljskoga vladara, tko je zadobije plemenitiji je od svih careva, moćniji i vrhovniji od sve moći i vlasti.

Evo, na vratima stojim i kucam; posluša li tko moj glas i otvori mi vrata, unići ću k njemu i večerati s njim i on sa mnom. (Otk 3,20) *Tko je od Boga, riječi Božje sluša; vi zato ne slušate jer niste od Boga.* (Iv 8,47) *Ovce moje slušaju glas moj; ja ih poznajem i one idu za mnom. (Iv 10,27) Za tuđincem dakako ne idu, već bježe od njega jer tuđinčeva glasa ne poznaju.* (Iv 10,5) *Tko ima uši da čuje, neka čuje.*

Preveo **Mladen Jurčić**

Protjecanja

Čudnovati su hodnici vremena:
mala dvorišta s vrećicama pijeska,
zid do zida u slozi stoji,
trava već skoro pola metra visoka
kao da raste u snu.
I sad vrijeme teče, a neki dani su isti,
slični kao jaje jajetu.
Sunce hodi svojom nebeskom stazom,
uvijek iste sjene baca po betonu.
Neki zvuk, možda – ali tko bi ga čuo!
Možda ptica, ili samo urušavanje krova,
propadanje u susjedstvu,
ili se zemlja suši i puca, pa jeca ko stroj
ostao bez gospodara.
Mravi su možda rješenje sadašnje dileme,
ili samo kiša, da ne bude iznenađenje,
a možda tek tijek zemlje sve to ustali,
jednom u dalekoj budućnosti...
Ali sada, sada je samo more dana,
i evo, danas, još jedan dan u tom moru
stoji samo danas u svojoj snazi,
samo danas monumentalan i silan,
i samo danas jedan i sveobuhvatan,
nimalo pijan, nego trijezan,
i možda ne daleko od istine s velikim I.
Tako, sada, opet tobogan pogleda ide
prema dolje, prema zemlji,
gdje je sve toplije i vlažnije i nekako sigurnije,
svakako čvršće i otpor pruža kretanju prema dolje,
a kažu da je stvarno ono što pruža otpor...
Ali pitanje bitno današnje seanse jest:
tko gleda u ovom još jednom
danu u moru dana,
kad nema nikoga, a evo priča
se ipak odvija?

Dubravko KRSTIĆ

Drvarnica

Ono što je frajla Ankica nazivala drvarnicom, kroz sve one godine što sam joj pomagao cijepati i nositi drva u kuhinju, moglo je biti sve drugo samo ne drvarnica. Meni je barem drvarnica bila nešto posebno, natkrito i zagrađeno mjesto najmanje sa tri strane, a uza sve to morala je biti i dovoljno stara, čak pomalo trošna. A drvarnica frajle Ankice je bila prastara i jadna, istinabog natkrivena, ali sa svih strana okružena samo žičanom ogradom kakva se koristila u kokošinjcima. Nekada je ona tu zaista držala i kokoši pa je najvjerojatnije tu kućicu kasnije preimenovala u drvarnicu, a ja sam se samo pitao gdje su joj prije stajala drva ako je to tada bio kokošinjac. Nikada nisam saznao tu važnu činjenicu jer u to doba o tome nismo razgovarali, a kasnije, kada su godine prekrile mnogo toga i sve je završilo kako je već završilo, mnoge prije beznačajne sitnice postale su zanimljive i s vremenom su se čak pretvorile u legendu.

Već je njezina kuća za mene bila mitska jer je odisala nekim zaboravljenim vremenom koje se uvijek iznova ukazivalo, i u meni, kao i u mome bratu, stvaralo čudesnu sliku na kojoj se svakoga dana nakalemilo novih nijansi noseći nas sve dalje i dalje u prošlost. To je jednostavno posebna kuća koja je u mojoj glavi (imao sam tu čast i privilegij da je obiđem cijelu od podruma pa do tavana) izazivala i strah i tjeskobu i mir i strast, kako kada, zavisno od cjelokupnog raspoloženja. A njezin je samački život sve te slike samo još više izoštravao i popunjavao. Nekada je imala dragog, moja baka mi je pričala o tome, ali je on završio u rovovima Prvog svjetskog rata tako da ona nakon tog događaja više nikada nije razmišljala o muškarcima. Možda je ipak nekoga imala, onako, za razonodu, volio sam pomisliti nevino samo zato da sudbinu učinim strašnijom ili ugodnijom, svejedno, ali u svakom slučaju kompliciranijom, a samim time i zanimljivijom.

Cijelo moje odrastanje ona je pratila poput nekog dobrog duha zahvaljujući najviše mojoj baki koja je ispila s njom mnoge kave i raspredala važne životne stvari i bezbrojne mogućnosti prvenstveno samačkog života. Jedino u danima bakinog pijanstva, koje se pojavljivalo u skoro točno određenim razmacima, kao godišnja doba, frajla Ankica bi se povukla i zatvorila u svoje odaje čekajući novo sunce s bakine strane. Bilo je to zanimljivo prijateljstvo u koje smo se

kasnije uključili moj brat i ja. On je bio malko stariji pa joj je prvi počeo pomagati, ali mu je to ubrzo dojadilo jer su ga dozivale burne mladenačke godine koje nisu marile ni za koga, bez obzira na sva bakina moljakanja da ju obiđe i ponudi pomoć.

A frajla Ankica bila je fina i uljudna gospođa širokih pogleda tako da je za svakoga imala neku riječ hvale i nadasve razumijevanja. Samo joj rijetki nisu išli pod kapu, znala je reći uz svoj, za tu priliku zluradi smiješak. Cijeli život sama je otvarala prozore spavaće sobe ljubopitljivo gledajući ulicu u rane jutarnje sate. Ipak joj je falio netko njezine duhovne građe i nadasve vesele prirode. Pas Rex, dok je bio živ, svojim hrapavim lavežom, koji je meni išao na živce, njoj je svaki Božji dan donosio novo zadovoljstvo i praznu kuću činio malo manje praznom, barem malo. I nikada ga nije puštala dalje od ograđenog dvorišta, valjda zbog neke skrivene bojazni da bi je mogao napustiti.

Kuća je bila velika i jednostavna izvana dok je iznutra odavala neku mračnu, pomalo turobnu atmosferu. Sav strah koji se u meni iznova budio u toj neobičnoj kući, pripisivao sam prije svega ogromnom prostoru i dugačkom hodniku od desetak metara koji se na sredini račvao i izlazio na stražnji dio dvorišta, a najvažnija vrata bila su kuhinjska jer se odatle ulazilo u druge sobe blagim kružnim putom. Nekada su tu postojala još jedna vrata, ali su bila zazidana i ja nikada nisam saznao zbog čega. Frajlu Ankicu nisam želio pitati što se dogodilo s vratima jer sam volio stvarati vlastite priče oko toga, a samim time kod mene je uzbuđenje nekontrolirano raslo. Posvuda su visjele slike fazana i medvjeda koje su me u vječnom polumraku turobnog hodnika podsjećale na stare crno-bijele filmove četrdesetih godina, kakve sam naročito volio gledati.

A u jednoj sobi, odmah pored ulaznih vrata, živjela je njezina sestrična istoga imena, ali podosta različitog karaktera. U ulici je nitko nije volio zbog njezine čudne i glumačke naravi, pa ni ja također, sve do kasnije, momačke dobi, kada sam otkrio njene tople i dostojanstvene poglede na život. Tada smo postali prijatelji, pravi, iskreni prijatelji. Ali frajla Ankica nije uspjela pronaći put do njenog srca, a možda to i nije željela, kao što to vjerojatno ni sestrična nije pokušavala.

Nikada nisam saznao što je uzrokovalo netrpeljivost među dvjema ženama iste dobi, koje su, sasvim sigurno, mogle lijepo živjeti na tolikom prostoru, ali sam sâm od sebe polagano počeo donositi zaključke koji su me grijali i budili maštu. A kada sam frajlu Ankicu pitao za njezinu sestričnu Ankicu, koju smo zvali Marićka (jedina njena uloga, u nekom za kinematografiju nevažnom filmu, tako su nam barem pričali roditelji), nisam mogao suspregnuti smijeh jer mi je

sve to nadasve bilo čudno, a još uvijek nisam bio dovoljno zreo da pohvatam, i, što je još teže, razumijem mnoge čarke, iskre, smicalice i svakojaka podrivanja koja su bila temelj njihova kompleksnog odnosa iako ja osobno to nisam nikada odobravao. Valjda sam jednostavno tako građen, i to je to. Ali, kada je frajla Ankica zatresla svojom sijedom glavom i kosa joj prekrila dio lica bio sam siguran da njihov sukob ima svoju povijest, kakva god ona bila. Još bi odmahnula rukom prema njenoj sobi i jednim bi prostim pokretom, koji smo mi kao djeca nazivali – ulica, raskršće, neboder, opisala sva svoja opažanja spram žgoljave sestrične koja se uvijek držala pomalo osorno i glumački uzvišeno.

Nije pričala o njoj ako je postojalo i zrnce mogućnosti da ona taj razgovor čuje ili da makar nasluti da se o njoj priča, jer znala je da njezina sestrična ima neka vražja ticala kojima osjeti i najmanja podrhtavanja što ih stvaraju frajlina usta. Tek kada bi osjetila da je na sigurnom, frajla Ankica bi se otvorila, ali nikada glasno jer joj je bio poznat doseg "vražjih antena", kako je znala zvati sestričnine fluidne mogućnosti. Najsigurnija je i najmirnija bila u vrtu među obožavanim ružama i magnolijama. Gredice dragog joj cvijeća nalazile su se iza drvarnice i nikako joj se nije sviđala činjenica da ta stara, oronula, jadna, pod navodnicima, građevina zaklanja divan pogled na njezino cvijeće kada ga želi vidjeti sa svog omiljenog mjesta, kuhinjskog prozora. To ju je već izvjesno vrijeme strašno sekiralo.

Tada mi je prvi put ozbiljno pričala o novoj, modernoj drvarnici, a meni je to bilo čak pomalo i smiješno, jer, prvo, zašto drvarnica mora biti moderna, a drugo: ona je već duboko zašla u sedamdesete godine, dakle nalazila se u jeseni života ili, bolje rečeno, u zimi.

Od tog, takozvanog, vrtnog razgovora možda je prošlo svega desetak dana kada me je s prozora spavaće sobe, jedno jutro dok sam išao u trgovinu, zamolila da joj popodne dođem pomoći poslagati betonske elemente tako da joj ne zauzimaju puno mjesta na ulazu u vrt. Već sam imao u glavi cijelu sliku tog prostora i odlučio sam joj sve urediti što god bolje budem mogao. Magla se polako dizala, tako da me je cjelokupni budući rad uvelike veselio. Malo ću se prodrmati, dobro će mi doći, pomislio sam veselo jedva čekajući početak posla.

Otišao sam u trgovinu kupiti potrebne namirnice za nekoliko narednih dana i na blagajni uočio frajlinu sestričnu Ankicu, glumicu i imitatoricu u isto vrijeme, bez premca.

– Dobar dan – uljudno sam pozdravio.

– O, dobar dan – odzdravila je svojim poznatim cvrkutom i počastila me dubokim naklonom.

Nasmijao sam se jer me ta zanimljiva, čudna (za cijelu ulicu) i kompleksna osoba zabavljala. Na sebi je imala svoju standardnu staromodnu kapicu koja je meni izgledala kao francuska, iako nije bila, zatim dugi zakopčani baloner i ceker, a na trećem dugmetu odozgor bio je zakvačen kišobran, njezin zaštitni znak.

– Da vam pomognem.

– Ne, hvala, što bi frajla rekla da vidi da mi nosiš stvari iz trgovine – rekla je zadovoljno se smijući svojoj iskrenoj i točnoj rečenici.

Stvarno, pomislio sam, tko zna kako bi na to reagirala frajla Ankica.

– Naručila je betonske elemente – nastavila je. – Nešto će graditi? Previše je ažurna u svojoj skoro osamdesetoj godini, točnije sedamdeset i petoj, da te ne bunim previše brojkama. To joj je valjda zadnje što će napraviti. Jedino joj u cijelom našem životu skidam kapu za kolače. Tu je zaista nenadmašna, prava majstorica. A drugo, ah, da, svega tu ima – odmahnula je rukom glumački kao da je to neko finale predstave, prije samog spuštanja zastora.

– Želi napraviti drvarnicu, a to joj i treba, bez obzira na godine. Možda je to mogla učiniti i ranije, ali što je tu je – malo sam je pravdao bez nekog naročitog razloga.

– Aha – oglasila se kratko, ali ne baš sretno. Valjda joj je bilo krivo što je sestrična i u dubokoj starosti orna i puna poleta da promijeni neke stvari, da si osvježi prostor, a samim time i život, da stvori jedan novi zamah, kao istraživači u putopisnim knjigama koje sam volio čitati u mlađoj dobi, a i sada.

Bio sam oduševljen njenom snagom i svježinom koja u toj dobi kod mnogih ljudi nije bila ni približna njenoj. Moram priznati da je taj prpošni duh dotakao i moj mladi organizam iako sam i sam bio sličnog kova kao i moja, mogu to slobodno reći bez uvijanja, najstarija prijateljica. Ali, također sam mislio da je i Marićka moja prijateljica, na neki malo drugačiji način jer su njih dvije kao osobe bile dijametralno različite. Prožimala me je sreća što sam ih obje poznavao jer su me učile odnosima, a da to nisu ni znale. Ili su ipak znale. Ovoga trenutka jedina preokupacija bila mi je da uredno složim naručene betonske elemente i već sam ih u mislima slagao na mjesto za koje sam mislio da je pravo.

Kada sam poslije podne pun snage i uzbuđenja došao pred vrata frajline kuće, u dvorištu su elementi već bili istovareni na hrpi. Bilo mi je malo čudno što se frajla ljutila na dostavljača jer sam znao da oni smatraju da su učinili što

su trebali, a ona je mislila da će također meni pomoći slagati jedan po jedan element u dio dvorišta koji je za to predvidjela, bez obzira što sam ja mislio da je moje mjesto bolje. Nisam se bunio jer sam joj želio udovoljiti.

– Nemojte se nervirati, ja ću to polako složiti sam, vi se odmorite i možete skuhati kavu. Ništa ne brinite, sve će biti u redu, pa znate valjda kako to kod nas ide – nastojao sam je primiriti jer njeno je srce ipak bilo dosta staro. Tada sam prvi put pomislio da ona možda i neće doživjeti svoju novu drvarnicu.

Prionuo sam na posao i moram priznati da mi nije bilo lako iako sam se veselio takvoj vrsti posla jer je nešto moralo malo prodrmati i pokrenuti moj, u zadnje vrijeme, doslovno zaspali organizam. S vremena na vrijeme to mi je definitivno trebalo, a frajline potrebe bile su kao naručene, pogotovo kada sam znao koliko je dobra prijateljica s mojom bakom i koliko su jedna drugoj privržene. Sa svakim prebačenim elementom ruke su mi bridjele i sve jače malaksale. Frajla se blago smiješila donoseći kavu. Njezin patkasti hod i raskuštrana kosa tako su me podsjećali na likove iz crtanih filmova. Uvijek mi je govorila "vi", to je valjda stara, gospodska škola ponašanja, što me je i veselilo i žalostilo u isto vrijeme.

– Ne morate se tako žuriti, ima u Boga dana – rekla je onim mekim tankoćutnim glasom koji je odavao neizmjernu veselost i sreću. Bila je ponosna što još ima ljudi koji s voljom i zadovoljstvom pomažu drugima.

– Ako ne stignem danas doći ću još i sutra – rekao sam brišući znoj sa čela.

Sjeo sam na jedan element i duboko uzdahnuo.

– Ne radim često pa se to i primijeti.

Uzeo sam kavu, a ruka mi se tako tresla da sam pomislio da će mi šalica samo spuznuti iz nje, no ipak nije.

Frajla se nasmijala. Vidio sam na njoj da je ushićena zbog drvarnice, koja joj već godinama treba, a uvijek nešto iskrsne. Znala je izreći te obične riječi, koje će sada napokon jednom zauvijek dobiti definitivnu potvrdu. Kimnuo sam joj glavom u znak da je razumijem.

Izgledala je potpuna, blažena, spokojna, jer će napokon obaviti nešto što već dugo želi. Samo se smiješila i staračkí otrčala u kuću da uz kavu donese i nekih narezaka. Uvijek je pazila da ne ostane dužna. Meni je to odgovaralo jer sam dobio još desetak minuta vremena da se prestanem tresti od umora.

– Prošlo je dosta vremena od trenutka kada sam odlučila napraviti drvarnicu, koja mi je potrebnija od bilo čega drugoga u ovom času. Ne mogu vjerovati da već prije nisam stupila u akciju. Samo da znate, vrijeme brže prođe nego

što čovjek to može i pojmiti, zato pripazite na svoje vrijeme, ne rasipajte ga uzalud, ako baš nema potrebe.

Bila je ugodna i nenametljiva savjetnica.

– Bolje ikad nego nikad – rekao sam slažući teške betonske elemente na točno određeno mjesto.

– Da, to je točno, ali zašto sam toliko dugo čekala – rekla je vrteći glavom kao da se malo ljuti zbog vlastitog oklijevanja, a opet, nekada i te stvari čovjeka dočekaju, iznenade, kao i mnoge druge koje se samo ušuljaju u život i prave zbrku.

Slegnuo sam ramenima ne odgovorivši ništa. Frajla me pogledala sažaljivo i odlučila da je za danas bilo dosta posla.

Moram priznati da mi nije bilo krivo, iako sam uz malo više truda mogao sve završiti za pola sata. Rekao sam joj to, ali ona nije željela da mi se posao zgadi. Dogovorili smo se da dođem idući dan u isto vrijeme, ako što ne iskrsne, doviknula je dok sam izlazio iz dvorišta, ali su vrata jako zaškripala pa je nisam dobro čuo. Kada sam se vratio da vidim što je htjela ona je već bila zamakla u kuću. Ništa važno, pomislio sam.

Nisam znao što joj se dogodilo te noći, da li ju je dočekalo preveliko uzbuđenje ili iznenadni jaki strah koga se u životu naživala najviše od "drage" sestrične ili nešto sasvim drugo, mračno i nedokučivo, ili samo normalno vrijeme za smiraj. Kako bilo da bilo frajla nije dočekala jutro, a ja svoj posao nikada nisam dovršio.

Ljubomir RADOVANČEVIĆ

Božje nebo

otvoreno beskrajno plavo nebo
svemir na mom vlastitom suhom dlanu
kaplje nebeskom kišom

rajsko plavo nebo
berlinska pariška boja
lijepe tvoje oči

nebo posuto tratinčicama
kao zvjezdano noćno svjetlucanje
rasuti biseri suza

nebo nad starim dvorcem
postaje krvavo zalazak
prekriva krajolik

Mjesec na tamnom fonu
neba kotrlja se pod
teške kišne oblake

kišno nebo teški dani
prolaze kroz zimsko doba
čekajući proljetnu radost

kroz granje nebo
na njemu Mjesec kao kralj
sjedi i gleda zemlju

crni zidovi ispod tvrđave
crni se nebo
nad njom ispod tuge

kojot zavija
na Mjesec nebo uplašeno
šume drhću

trešnja u cvatu
zasjenila sjajno plavo nebo
ptice pjevaju tužnu pjesmu

crnačke duhovne pjesme
ispunjaju nebo danju i noću
duša mi je tako sretna

nebesko plavilo
berlinsko pariško
začarano oblacima

njene oči tako sjajne
kao nebo usred kiše
njenu kosu vjetar nosi

noćno nebo sa zvijezdama
nosi moju dušu k nebu
skupa s vjetrom

iznad šume plavo nebo
ispod šume zelen potok
u sredini cvrkut ptica

nebeski bog Apolon
a podmorski Posejdon
u buri se svađaju

zvijezde na nebu
zvijezde u Tvojim očima
vidjeh te noći

bilo je plavo nebo
nad dubokim vodama
i čovjek bješe tamo

Đuro BOŠNJAK

"Tko je moj bližnji..."

Zacijelo nema ni jednog kršćanina koji nije čuo za ovo, više od dvije tisuće godina staro pitanje. Isto toliko je star i odgovor, odnosno prispodoba našega Gospodina. Nisam teolog i nemam ni namjere ulaziti u ikakve teološke rasprave, tek – jedan sam od mnogih koji pokušavaju živjeti u skladu sa svojom vjerom. Ovaj tekst planirao sam napisati još prije nekoliko godina, onda kad upoznah osobu o kojoj će biti riječ, ali uvijek mi se ispriječilo nešto "važnije". A možda je i bolje tako, jer, evo, slučajno sam baš danas, tko zna koji put u svojih šezdeset i kusur godina, slušao Evanđelje o milosrdnom Samaritancu... I ne samo slušao: čuo sam ga.

Kad uzeh razmišljati o tome kako bih počeo pisati ovu priču, pade mi na pamet da postavim pitanje: Što je to kolbeizam? I ostadoh pri toj namjeri do danas. Mišljenja sam da taj pojam ne samo da se ne nalazi ni u jednom leksikonu, nego nitko nije ni čuo za nj. Ne umišljam da ću tom sintagmom obogatiti naš standardni književni jezik, tek slobodan sam reći da je nastala od "pojma" Kolbe. Ako nitko i nije čuo za kolbeizam, za Maksimilijana Kolbea mnogi smo čuli i dirnuti smo njegovim činom, jamačno ključnim da je taj svetac ljubavi i službeno uvršten u općinstvo svetih, jer je shvatio Kristovu poruku i doslovce ju primijenio, položivši život za bližnjega...

Osoba o kojoj ću zapisati ovih nekoliko misli, nije baš u tolikoj mjeri slična sv. Maksimilijanu Kolbeu, ali u konstelaciji odnosa i u današnjim teškim vremenima ja ipak pronađoh sličnosti u žrtvi i očitovanju ljubavi... Možda bi usporedba s milosrdnim Samaritancem bila primjerenija, no meni se čini da mogu "proći" obje prispodobe.

Evo priče.

Prije nekih pet-šest godina pojavila se u mojoj školi gospođa Tinka, i to kao zamjena jedne naše gospođe spremačice koja je zbog narušena zdravlja morala na bolovanje. Sasvim uobičajena praksa, zar ne? Bilo bi to tako da ipak nije ponešto drugačije. Gospođa Tinka svoje je dužnosti obavljala uz smiješak i uvijek raspoložena baš kao da je to cijeli život željela raditi. I dok su neke njene kolegice pokazivale očito nezadovoljstvo poslom ili statusom, gospođa se Tinka doimala sretnom osobom. Naravno, nije ostala neprimijećena, ali kad kasnije doznah cijelu istinu, pokazalo se da je bila doista takva kao osoba, a ne

da bi se nekome dodvorila kako bi zadržala radno mjesto. Primijetio je njen odnos prema poslu i njeno ponašanje i ravnatelj, i kad jednom tako, nevezano, razgovarasmo o međuljudskim odnosima i inim stvarima na poslu, zapita on mene:

– Što misliš ti o gospođi Tinki?

Zatečen pitanjem, samo promrsih:

– Pa što se to mene tiče? Niti sam kadrovik, niti sindikalac, niti ravnatelj, a nit' mi se trača osoblje... Gospođa radi marljivo i savjesno i što je tu čudno? Zar ne bi svi trebali biti takvi?

Očito sam brzopleto reagirao, ravnatelj se samo nasmiješi i smireno uzvrati:

– Vidim sasvim si me pogrešno shvatio... A ako te nešto u svezi s tim zanima, pitaj kolegicu Sanju ...

Naravno, bacio mi je bubu u uho, i da bih utažio svoju ljubopitljivost, kad mi se ukazala prigoda, zaista upitah kolegicu Sanju. Kolegica me najprije zbunjeno pogledala a onda ne skrivajući iznenađenje upita:

– Pa zašto me sada to ispitujete? U čemu je problem?

– Nema ama baš nikakvih problema. Vidimo svi da je gospođa vrlo radišna, srdačna i uvijek raspoložena, a ne čini mi se da joj baš cvjetaju ruže u životu....

– Doista, dobo ste primijetili, ne cvjetaju njoj ruže, upravo suprotno, no to je druga priča....

– Baš me zanima ta druga priča, ako hoćete ispričajte mi je, a ako je zanimljiva, pokušat ću i ja složiti neku priču iz toga... naravno, ovo zadnje se samo šalim...

– Pa, kad vas baš zanima, bez obzira šalite li se ili ne, evo priče, a da li ćete to negdje objaviti ili ne, najbolje je da pitate samu gospođu, a i detalje ako vas zanimaju....

"Dakle ovako: gospođa Tinka nije po zanimanju spremačica. Radila je ona donedavno kao dobro pozicionirana službenica u banci. Pred njom je bila lijepa perspektiva. Mlada, sposobna, a niti ambicija joj nije manjkalo. Ako k tome dodam da joj je i rođeni brat politički vrlo visoko pozicioniran, kao saborski zastupnik vladajuće stranke, dovoljno sam rekla. Može li se što ispriječiti ostvarenju lijepe karijere uz takve reference? U normalnim uvjetima zacijelo ne. Ali uvijek ono nesretno ali... Sve u svemu, ono što smo čuli i čitali o kapitalizmu zakucalo je i na naša vrata. Odjednom počeli su se i kod nas pojavljivati viškovi radne snage a s time i prvi otkazi. Poslodavci svoju racionalizaciju počeše vrlo

jednostrano i vrlo jednostavno rješavati po već uhodanoj metodi: povećaj normu i opseg posla, a smanji broj izvršitelja. Jednim udarcem ubiješ dvije muhe. Posao veći, troškovi manji i, naravno, profiti se gomilaju. Lijep je ovaj život, za odabrane, zar ne? A masu, ili, kako bi neki Zagrepčanci rekli, rulju, tko pita. Tko im je kriv kad se ne znaju snaći. Jednoga dana pred kraj radnog vremena vratio se voditelj, ili, po starom, šef službe s kolegija i vrlo turobno najavio:

– Moje dame, do sutra moram donijeti vrlo tešku odluku. Kao što znate, bilo nas je pet u službi. Sada nas je troje, a gazda direktoru veli i to je previše. Sav taj posao može raditi dvoje ljudi a da se i ne umore... kojeg li cinizma... I sada ja njemu sutra moram reći tko od nas odlazi. A kako? Nitko od nas još nije za penziju a niti smo u formi za nove početke... Što da radim?

U uredu nastade muk. Čuje se samo kuckanje tipkovnice računala. Svi se uvukoše u sebe jer ne znaju što donosi sutrašnji dan. Tko će na žlistu za odstrjel'? Gospođa Tinka, mlada, sposobna, ambiciozna, a, ruku na srce, ima i dobro zaleđe? Gospođa Ruža, sredovječna marljiva djelatnica i k tome samohrana majka troje đaka i jednog studenta? Gospodin voditelj, sredovječni muškarac, pater familias, zadužen do grla, supruga nedavno ostala bez posla?... Zaista nezavidna situacija, problem se mora riješiti doslovce preko noći jer gazdu zanima samo profit i jedino profit...

Nakon neprospavane noći došao je i 'dan D'. Kod prve jutarnje kave atmosfera krajnje napeta, jer voditelj mora objaviti svoju odluku. Opći muk. Odjednom, mučnu atmosferu prekide gospođa Tinka:

– Šefe, kako ste spavali?... Što ste odlučili?... Ja sam odlučila. Odlazim!

Na licima voditelja i gospođe Ruže prvo izraz olakšanja a onda nevjerica. Voditelj se malo nakašlje, jer to doista nije očekivao, a onda promuca:

– Pa kako? Jesi li dobro promislila? Imaš li novi, možda bolji posao?...

– Da, dobro sam razmislila i odlučila. Ne, nemam nikakav posao u vidu. A neću ni brata angažirati. On bi mi sigurno našao neki posao, ali ne. Da tako učinim, ova moja odluka bila bi samo farsa. Idem na burzu. Pa toliki su tamo za koje nema tko intervenirati... i preživljavaju. Valjda ću i ja nekako... Osim toga, ja sam sama, bez familije. A vi? Pa kako bih mogla pogledati gospođu Ružu u lice da ja ostajem a ona sa dječicom ostane bez posla... ili Vas koji ste u problemu do grla... No, bez sentimentalnosti. Bilo je doista divno raditi s vama ali život ide dalje... Sutra se javljam na biro... a vama, uistinu, sretno..."

I sam ne vjerujući da je danas to moguće, zapitah kolegicu:

– Zar je doista učinila tako? Zar zaista nije imala, kako se ono kaže, "džokera u rukavu"?

– Sigurno je to učinila. Nije imala i nema nikakvog džokera. Pa barem je ja dobro poznajem. Bila je na birou pet-šest mjeseci i sad je sretna i zadovoljna što je ovo dobila privremeno kod nas... Uostalom ako meni ne vjerujete pitajte je vi... niste ni prvi ni posljednji kome je to čudno. I doma joj vele da nije normalna ali ona se na to ne obazire, dapače odiše nekom smirenošću, sigurna da je ispravno postupila....

Nekontrolirano, postavih krajnje neumjesno pitanje:

– Pa da nije ona neka fanatična vjernica ili pripadnica neke sljedbe ili sekte...

– Niti govora. Pa i vi znate da je dijete iz mješovitog braka: otac dobro rangirani oficir JNA, Crnogorac, vjerojatno pravoslavac, a mama naturalizirana zagorska Slavonka, vjerojatno katolkinja, u kojoj je vjeri odgajana doista ne znam, ali sigurno znam da nije fanatična ni u kom pogledu...

Zahvalih kolegici i ostadoh sa svojim mislima.

Isteklo je vrijeme zamjene, i gospođa se Tinka ponovno vratila na burzu, a ja intimno molim Svevišnjega neka je još na ovom svijetu nagradi za njezino svjedočenje ljubavi prema bližnjemu...

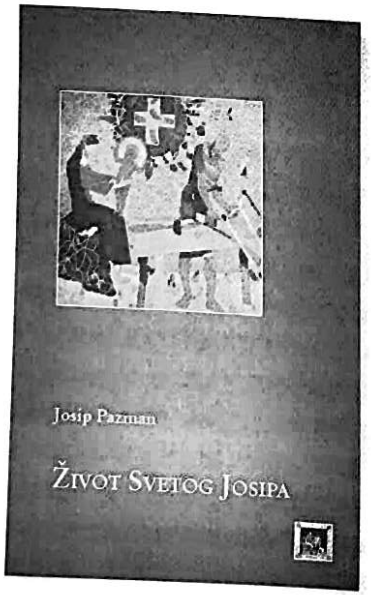

Pobjednik ostaje sam

Sjedim
u nebesko plavoj kočiji
na vrhu brdašca
od polomljenih igračaka.
Magleni šešir mi na glavi
I ogledalo umjesto naočala.
Santa u oku se počela topiti.
„Gdje sam to ja?
Gdje su one velike riječi?“
Sjedim gore okovan bodljama
kao kakav kaktus.
Smiju mi se igračke
bez ruku, nogu… bez osmijeha.
Obruč tmine se stvorio oko mene,
kao kad dosadni oblak zauzme vrh planine
i onda ona udara glavom u njega.
Nigdje nikoga da pomogne,
da zakrpa igračku,
pruži malo ljubavi,
dobaci (ne)očekivani osmijeh.
Sad sam tek stranac.
Juda društvenih prilika.
Ples bez plesača.
Olovka bez tinte.
Zemlja bez osi.
(Ne)čovjek bez prijatelja.
Na vrhu planine,
isto kao i na dnu:
Sam!

San crne kose

Malo kremena u upaljaču…
Crveni lak proliven po pismu.
Napola izgorena cigareta

u plavoj pepelnici.
„Gdje si do vraga?"
Zvono na vratima je utihnulo.
Tek zavjesa se miče
nošena dahom vjetra.
Štikle ostavljene kod dovratka.
Plaha silueta na terasi...
njezin ogrtač.
Čeznutljiv pogled prema pločniku.
Mrtva.
Sniva svoj san prekriven crnom kosom.
Suza se otkotrljala za njom kao dugme
i nestala u vječnosti misli koje bole.
Bila je anđeo
bez krila.

Tragaču školjke

Dlan je pipnuo moje lice
i tvoj svemir je dodirnuo moj
u imperativu mašte.
Obgrlio me kao tihi zvuci violine.
Klizi svojim gudalom
preko mojih očekivanja.
Dodiruje mi obraz.
Škaklja me.
Objesio je svoj mir
oko moga vrata
kao zimski šal u ljetnim danima.
Kupio me nevidljivim osmijehom
i onda ga je stavio
među milijune školjaka
da me natjera na nadljudski napor.
Na osvajanje vlastitog ropstva.
Na sjećanje
i kad riječi umuknu.
Pješčani sat istječe.
A ja – tražim školjku
s osmijehom.

Providnost Božja

Bila jednom jedna zemlja lijepa poput sna zaljubljene djevojke, ljepša od najvedrije noći nad njezinim ravnicama. Uz more joj se uzdizahu nabrekle grudi stasitih planina, a uz jezera, pričahu ljudi, obitavahu stoglavi zmajevi i vile dugokose. A bijaše ta zemlja u očima svijeta sitnija od dragulja na dlanu noćnoga lopova sve dok za krasoticu ne doču Crveni Kralj s Istoka.

– Velite lijepa? I bogata šumom, morem i ravnicom? – priupita Crveni Kralj svoje vojskovođe.

– I šumom i morem, i ravnicom – pohlepno odgovoriše sluge.

– Želim je imati. U šumi ću dobru lovinu loviti, s polja rodnu pšenicu brati, a more će me sa svijetom spajati i pola mog kraljevstva hraniti. Ta zemlja moja mora biti. Još sutra po njoj moram gaziti! Čujete li, gaziti!!!

Bila ta mala zemlja lijepa, ali prkosna; sićušna, ali ponosna; goloruka, ali ubojita, i ne dade se lako podviti pod tuđi *opasač*, unatoč prijetećem zveckanju oružja s bojovnika Crvenog Kralja.

– Prvo ćeš se boriti, a potom ćeš saznati hoćeš li nas pokoriti – poruči narod malene zemlje Crvenom Kralju.

I tako otpoče rat, dug osvajački rat, između Golijata i Davida. Krv, ruševine, plač i siročad u svakom selu, u svakom gradu, gotovo u svakom domu ponosne zemljice!

– Koljite podrumske štakore! – cerekao se u ludilu Crveni Kralj kad je shvatio da ni za još jednu godinu neće na tuđu zemlju stati. "Možda i nikada", cinično je priznavao nasilnik sam sebi dok je puzao od kuta do kuta svoje raskošne odaje trzajući se poput ranjene zvijeri.

Godine rat privedoše kraju. Jedno jutro, dok objedovahu najveće glavešine Crvenog Kralja za prepunim stolom, ne mogaše se suzdržati Crvena Kraljica a da ne primijeti svome Crvenom Kralju: "Vaše Veličanstvo, a moj mužu, ne mogu a da ne prozborim kako ste, vjerujući u moć svoga oružja i u svoje vojskovođe, ovim izgubljenim ratom obeščastili našu krunu, kraljevsku obitelj i cijelo kraljevstvo."

– Još nije smak svijeta, a desetak tisuća izgubljenih vojnika, možda i koja više, ne znači mnogo u našemu kraljevstvu, priznat ćete i Vi, kraljice moja.

– Da, da... manje će jesti, Vaše Veličanstvo, mužu moj! – odgovori ljutito žena ispod crvene krune.

Čim se kraljica povuče, Crveni Kralj brže-bolje skide crveno ruho i presvuče se u bijelo, bjelje od labuđega perja, i stade pred Svijet preobrazivši se u mirotvorca koji ni muhi na vlastitom nosu ne želi zlo. Ali, koje li njegove nesreće, zaboravi presvući crvene čarape. Mnoge ga oči bijahu prepoznale.

***

U toj lijepoj, ratom napaćenoj zemlji živjela mlada žena čarobnih, ali stalno uplakanih očiju, a oko nje bijaše grm sićušne dječice i stara majka. Danju bi mlada žena liječila rane ranjenicima u bolnici, predvečer obrađivala vrt s djecom u podnožju planine, a noću čekala nestalog muža. Dani su se sami brojali, a on se nije vraćao, nije javljao, ni mrtvoga nitko ga ne pronađe na bojišnici, niti mu za grobak znade. Često joj se priviđalo kako s puškom u šumu zamiče, ali ne osvrćući se da joj, kao nekada, još jedanput poljubac pošalje.

Slike rata polako su blijedjele u borbi za preživljavanje i učini se mladoj majci da vrijeme brine o svemu pa i o sudbini njezine obitelji. Najteže joj pri srcu bilo kada bi djeca pitala za nestalog oca. U početku su to činila često, ali kada, jedne večeri, umjesto odgovora punog nade iz majčinih očiju dobiše suzu dublju od morskih dubina i bistru poput najraskošnijega zrcala, mališani nijemo ustuknuše. Sve petero se stisnuše u majčinom zagrljaju na putu kroz život.

Od te večeri djeca nisu raspitivala o ocu. Postadoše tiha i tajanstvena potpora jedni drugima. Majci bijaše čudno zašto djeca više ne pitaju za oca, ali joj pri srcu bude lakše.

Jedno kasno popodne, baš kad je sunce prosipalo nove zlatnožute plahte po oštrim planinskim grebenima i spremalo se da na njima otpočine iza najvišega gorskog vrha, dječica poželješe zrelih, krupnih jagoda iz svoga vrta. I baka se pridruži njihovoj želji, s obećanjem da će im, još te večeri, načiniti kolač koji najradije jedu i ukrasiti ga crvenim točkicama.

Mlada majka pođe s djecom po plodove njihovoga truda jer se bojaše pustiti ih same pod tamom nadvijenu planinu. Još od djetinjstva činilo joj se da ta planina prozirne oči ima od kojih se ništa sakriti ne da, čak ni drhtaj duše; i ruke ohole, tajnovito ispružene na poljubac s tuđom sudbinom.

Mnogo ručica, a jedna košarica, stoga bude za tren puna pa se dječica stazicom uputiše kući prije mraka.

– Golupčići moji, ne zaboravite i majci ostaviti kolačić. Eto mene za vama čim počupam ovo malo korova iz jagodica! – doviknu majka za dječicom.

I prije nego uspije pogledom ispratiti djecu do kraja puteljka i sagnuti se nad sitnim, nepoželjnim samoniklim biljčicama, ispred očiju joj se prosu duga

ljubičasto-žute svjetlosti kroz guste krošnje muklih stabala i u zjenicama joj otvori snoviđenja. Za manje od treptaja oka žena se nađe na sredini vjekovječne šume, a oko nje bijaše na tisuće gustih, strahom prijetećih stabala izvitih nebu pod oblake. Samo desetak koraka od stabla života, s čijim se korijenjem bijaše ispreplela, žena ugleda stasitog muškarca nalik sjeni usamljenog čempresa. Činilo joj se da je spreman život na darak smrti dati.

– Možda život poslije takve smrti nije ovako lijep – prozbori tiho žena sjećajući se svih ranjenika koji su kao bogatašu kraljevstvo nebesko nestajali naočigled uzdrhtalih joj ruku i vlažnih zjenica, a toliko su život i svoju domovinu ljubili.

– Dolje, u podnožju šume – nastavi pribrano mlada žena – znoj i tvrdi dlanovi miluju bremenitu zemlju i ona rađa život. Gore iznad nas proplanci su s kojih pucaju vidici u život pun Božje dobrote kojoj ljudsko oko i pravedno srce ne mogu odoljeti. Neznani čovječe, pogledaj koliko Bog dariva sklada i ljepote na uživanje ljudima.

– I moje dobrote – šapnu im sićušna, ljepuškasta djevojka sjedeći na litici ispod planinskoga prisoja. Dugačku zlatnožutu kosu bijaše raščešljala oko sebe i njome prekrila strmoglavi kamen. Pogled joj bijaše otvoren i dubok. I da je žena, kojim slučajem, u tom trenutku ravno u oči joj pogledala, spoznala bi sve tajne čarobne šume i vidjela svoju budućnost u njima, ali kako ona bude dobra i pobožna duša, postidi se i obori pogled pred neočekivanom ljepotom druge žene.

– Dopustila sam suncu da mi posljednjom zrakom prožeže ono čime se vile najviše ponose, kako bih od vlasi svoje kose mogla izatkati duginu svjetlost od njegovih do tvojih očiju, lijepa ženo. Od danas moja kosa neće imati moć valova hirovite rijeke, niti će ikada više u tvojim zjenicama zasvjetlucati dva odsjaja mladosti. Ali ne žali, jer se samo nekoliko trenutaka ranije ovaj mladi ratnik ponovo rodio jači od životnih iskušenja i brži od sudbine. Danas bi se i kameno srce raspuklo, a kamoli ne bi maleno srce jedne gorske vile, kada bi saznalo koliko je hrabrih bojovnika nakon rata na sebe ruku diglo. Ne znam zašto zaboraviše da je vašoj mladoj domovini svaki život bogatstvo koje Crveni Kralj bijaše nemilice krao.

– Predobra vilo, ljepotice gorska, oprosti me od svih odsjaja ljepote i mladosti moje, samo mi reci gdje mi je muž.

– Rado bih ti pomogla, predobra majko i vjerna ženo, ali ljudski život i gorskim vilama velika je zagonetka.

Poteče suza niz lice mlade žene i napoji žednu zemlju. Kliznu suza iz srca gorske vile i biser poteče kroz dubine zemaljske do prijestolja morskoga kralja.

"Čudo dosad neviđeno", zamišljeno reče gospodar dubina Jadranskog mora. "Ovaj prvi biser kapnuo je iz ženskoga srca okovanog tugom i petostrukom brigom: ovaj drugi iskapnulo je srce prepuno ljubavi i brige za ljudski rod. Rado bih i ove bisere na nisku nanizao oko vrata vile nad svim vilama kopna i mora, ali oštriji su od svih grebena morskih. Bojim se da će joj ljepotu narušiti."

– Kralju morski, tvoja vila nad svim vilama mora i kopna želi ih na dlanu nositi i ovu noć s njima provesti u čarima svojih planina. Osjećam da mi srce više ne ište bogatstvo, jer ga je stegnula čudna tjeskoba, a i tvoje morske dubine čine mi se pretijesnima. Mjesečina me na kopno vuče, a na odsjaju mjesečevih ključeva kao da nazirem siluetu svoje najmlađe kćeri kako nemoćno plače nad tajnama morskim.

Bijaše morskom kralju teško pri srcu što i on kopnom ne može hoditi i lijepu vilu za ruku voditi kroz ljudske sudbine, ali svoje čežnje brzo potisnu u kutak razboritosti. Vila nad svim vilama kopna i mora pohita kroz morske dubine u sjene koralja skrita i u podnožju stasitih planina izbi na kopno. Baš kad htjede podizanjem ruke pozdraviti dio svog bogatstva na zemlji, jedan biser lagano joj skliznu s dlana i u potok gorski se pretvori. Mjesečina mu vodu posrebri i od najdubljeg vira zrcalo načini. Nad njega dvije ženske ljepote lice nadniješe. Prva umi oganj u očima, druga rashladi žar u grudima i tiho molitvu Nebu izreče. U tom trenutku vili nad svim vilama kopna i vode oštar bol srce zasiječe. I drugi biser s dlana joj uteče i potom krenu ka providnosti Božjoj. Vila nad vilama primače se stablu života i čarobnoj šumi reče: "Došlo je vrijeme, noćas moram srce jedne žene ucviliti, ali pokušat ću ga i radošću optočiti."

– Slušajte, bez treptaja u oku, moja majka odjekom šume govori. Dragi Bože, hvala ti, pronašli su je naši biseri – obradovana šapnu mlada vila kad prepozna majčin glas.

"Morske dubine nasilnik s istoka htjede svojom zlobom i pohlepom zamutiti, a na prijestolje morskoga kralja nemilosrdno svoje vladare dovesti. Na branik morskih pučina mlad vitez stade i braneći jadranske ljepote život morskim beskrajima dade. Morske ga trave, uz pjesmu sirena i odjek valova, u svoje krilo položiše i noćas njegova duša rukom čuvarice mira odu o pobjedi svom potomstvu piše."

– Stisni srce, nesretna ženo, krikni u bolu, ali što možeš tiše. Ako te čuje moja majka ni riječ neće moći izreći više. Makar bila vila nad svim vilama kopna i mora i ona svoj trenutak slabosti u vremenu ima. Dopustiš li da ga izgubi, valja ga ponovo čekati duže od ljudskoga života.

Ne bijaše se mogla suzdržati mlada žena jer joj krik bola sam iz grudi uteče u raskošnu noć i pomuti mjesečinu nad čarobnom šumom. Na vili nad svim vilama kopna i vode nenadano zatreperiše skuti od morske pjene i srce joj vilinsko čudno zadrhta. Bez pozdrava i mlada gorska vila za majkom kroz kamene litice odluta. Pogasiše se sve iskričave zjenice na nebu i mjesec zbunjeno u morske dubine utonu. Zoru proparaše odsjaji purpura s istoka i blag povjetarac izljubi sanjivu zemlju. Iz svojih snoviđenja mlada se žena probudi. Ne bijaše tužna, ni sretna, ni sjetna, ona bijaše sve to dok je svoju dječicu grlila i s njima dijelila rumeni kolačić.

Život se nastavi. Čarobna šuma šumorom zanijemi. Dani se opet počeše sami u vremenu brojati. Sve bude kao prije, samo se žena prestade nadati muževom povratku iz prošlosti. Brige samohrane majke obaviše joj preostalu mladost i ljepotu, i učinilo bi se neznancu da joj život i nije tako težak sve dok jednog dana majka ne prozbori kćeri: "Godine prolaze, djeca stasaju, u ime Božje, ne odbijaj prosca jer djeca, kćeri moja, uz majku žele imati i oca."

Na te riječi žena i majka ni riječ ne reče, već izađe iz kuće u zvjezdanu noć. Zamišljena kleče pred raspelo na raskrižju puta i poče se svim srcem moliti providnosti Božjoj. Pri duši joj bude teško i pomisliti da se njezinoj majci pamet muti jer svaki zdrav razum bi znao da nju nitko prosio nije osim svakodnevnih iskušenja, ljubavi i brige oko petero djece. I žena bolno zajeca nad još jednom zlom kobi koja je snađe. Ali, gle, u odjeku svojih suza i lica oblivenog rumenilom, ona prepozna pred sobom stasitog ratnika iz svojih snovidenja. Na njegove ispružene ruke mlada žena zavapi podignute glave prema raspetom Kristu: "Bože, je li on moja sudbina, život u kojemu se samo živi ili utjeha nakon bola?"

Svuda oko njih bijaše muk, samo sunce s istoka zanosno bljesnu iza čarobne planine i zemlju obradova iskricom ljubavi.

Moja zastava

Moja je zastava crvena:
krvava s tople, rujne krvi.
Ona je zapis tisuća rana
kmetskih Gupčevih, i Zrinskih,
kneževskih, grudi.

Crvena je od moje boli,
crvena od Petrova, kraljevska, tijela;
na njoj je duša Kvaternikova –
žrtvama spomen je cijela.

Moja je zastava bijela:
mliječna i nevina.
Slika je snijegom zavijenih sela,
ljeti blještava nebeskog bjelila.

Bijela je od mojeg praizvora:
otaraka, opleća, rubina;
kućica u hladu hrastova,
glasova dalekih zvonjava.

Moja je zastava modra:
beskrajna živa pučina,
dubina neproniknuta,
legenda neispričana.

Modra je od moje ljubavi:
neizmjerne, neuhvatljive.
Modra od baršunaste vječnosti
na nebu Hrvatske.

Sonet

Muze zvat u pomoć neću,
a jer prodane su, pale žene:
riječi su im prepredene
i u zlatu traže sreću.

Nutrina mi krvlju plače
iza vedra vanjska lika,
noći brane sna smrtnika,
al ih ljubav čini kraće.

Posljednji kad stignu dani
oko mene cvijetke stavi.
Kratak život njih je slika.

Leti srcem ponad svijeta
ovog nujnog, a za lijeta
na lošega zaboravi pjesnika.

Umjesto hvala

Došla je odmah, šutke.
Nije mi brisala suze.
Zagrlila me, poljubila –
znajući
kako je bila mjesto druge,
a kad je otišla
ja sam se smiješio,
baš kako svi zahtijevate,
i plakao
što su uvijek
krive osobe,
u krivo vrijeme,
na krivom mjestu.

Ljerka SCHIFFLER

Hommage Virgiliju

(Kolo kraj Tomislavgrada, 22. XI. 1935 – Paris, 25. VIII. 2009.)

Zašto smo tu i takvi? Otpočeti je pitanjem slikara, jednog od najvećih hrvatskih i svjetskih grafičara, crtača, slikara i pjesnika, manje govorom *o* njemu, *više par lui-même, njim samim*. Pustiti da govori biće i djelo. Grafičar, crtač, slikar, pjesnik, minijaturist, sve to, ali on hoće ostati i jest, ostaje, jedan. Cjelina..

Što smo osjetili i razumjeli s vremenom, pogađa i naše vrijeme. Imao je svoje mišljenje i pojam o vremenu, rođenju, trajanju, sudbini, prolaženju, ljubavi i smrti. *Mi smo vrijeme, u svemu i nigdje*. Prije više od pedeset godina napisao je: *Ne bojim se vremena koje je zvijer što vreba ovce naše ravnodušnosti.* Aluzije na Gidea, Matissea, ali i vječnu matoševsku "usku varoš", "uske ljude" i "svakidašnju glupu perspektivu". Vrijeme ljudsko, jedan svjetlosni tren ljudske sudbine.

Kloneći se filozofiranja, taj bosanski brđanin (P. Seghers) rado bi sa Cioranom potpisao *u svakom od nas jedan je loš filozof*. Filozofirao je ipak skicom, crtežom, pismom ("grafein"), različitim i mnogim tehnikama, urezima suhe igle u bakar izlivene listiće, olovkom, tušem, uljem, pastelom, bakropisom, bakrorezom, akvarelom, keramikom. Prepoznatljivim svojim rukopisom, sklonošću prema materiji, ljubavlju prema ručnom radu, radeći na način starih majstora-obrtnika. Rukama, teškim strojevima, valjcima, opasno po kožu s kiselinama, pomno provjeravajući alate, olovku, dlijeto, kist, noževe, ručne papire.

Volim ispitivati samoću, doslovce i preneseno. Danas njegov atelijer na bulevaru St. Jacques u Parizu ispražnjen. Telefon sa snimljenim glasom Danielle, žene i muze, ušutio. Ne brišem broj.

Početnom pitanju pridodati je niz drugih koja je postavljao sebi i nama danas. Koja će postavljati sebi oni sutrašnji. Odgovarajući svim svojim bićem, velikim znanjem, širokom europskom kulturom, stvaralačkim erosom, lirskom tenzijom, silnom energijom. Ona središnja, *što je slikar danas, koje je* i *gdje mjesto umjetnika i umjetnosti, koja im je uloga, u čem je čar i misterij stvaralaštva?* Koja sreća i pobjeda u ponoru bića i bitka, ako ne jedino u približavanju samome sebi kroz djelo. Znajući, *krećemo u Ništa*, vjerujući u duhovnost, nježno i istovremeno silovito bilježio je tuge, zatomljenim krikom protegnutim od grada na Seini do grada na Savi. *Totalna civilizacija bolest je despiritualizirana čovjeka*. U notesu lik pape nad sarkastičnim tekstom *Europa se okreće u grobu*. Uz mnoge druge, groteskne i cinične, gotovo caillotovsko-daumierovske.

Na način starih humanističko-renesansnih majstora, pjesnika, filozofa i umjetnika, Garçon Soleil, Dječak Sunce, kako sam mu se obraćala, moderan klasik, graver ljudske komedije, čitav je život tragao za harmonijom makro- i mikrokozmosa. Osjećajem i maštom, srcem i umom, šalom i ironijom. Kromatski raskošno, kaligrafski profinjeno, realno i vizionarski nadrealno, snovito. Crteži i veliki ciklusi grafičkih poema, puni biblijske simbolike i poruka dišu novom, nepoznatom harmonijom. U malim medaljonima skriva se velika plastička sinteza, stvarnost prestvorena u transcendentalno; najglasnije zvone najtiše harmonije, rajske ptice, paunovi, leptiri, lastavice, zaljubljene sove, frizovi raspjevanih svjetova njegova likovnog rječnika. Mape grafika "Napasti kaosa", "Nesporazum" i druge, izrađene u suradnji s belgijskim piscem Dufrennom čekaju na svoju izložbu u domaćoj sredini. Dio slikarevog puta prema svjetlosti i ljubavi, svijetu ljepote, protiv ružnoće i svijeta zla, animalno monstruozne i makabrističke slike života.

Njegov *credo Biti svoj* čuva ga izvan formula, klišea i kalupa, škola, pokreta i stranaka. Nevjestić picassovski *čitav život želi biti dijete*. Idući, rastući od škole mišljenja do slobode mišljenja, biti bićem slobode prvenstveno i do kraja. *Ne mijenjati mišljenje kao košulje*, zapisuje u svoj notes skica. Sjedeći pod svojim stablom u pariškom parku Montsouris nad voljenim Tinom, slika svoju globalnu metaforu, poetsku sliku drva života. Grozničavo matoševski "djetinjastim srcem" svojim životom kao vlastitim krvotokom urezuje u grafiku kao u svoj krvotok mape likovnih ciklusa, upravo matoševskim "slušaj dušo", "miruj dušo", "diši dušo", "drščí dušo"! Vlastiti stihovi mogli bi mu biti epitaf:

Putniče
Ako navratiš u Paris
Ima jedno drvo
Uraslo u sunce
I spokojstvo vjetra…

Kroničarsko memoarski zauzet oduševljeno i opsesivno, on redovito disciplinirano i ustrajno izrađuje mjesečno preko stotinu crteža, za svaki dan

posebice, uronjen u domaću i stranu kulturnu baštinu, biblijsko-profetičku, pasionsku, franjevačku, modernu književnu, pjesničku, likovnu (Matoš, Tin, A. B. Šimić, Cesarić, Dizdar, Šop, Tadijanović, Ćuić, Dante, Rafael, Rimbaud, Courbet, Vigny, Matisse, Beckett, Pound; mnogi su i neki njegovi prijatelji). Radi i na raskošnim bibliofilskim izdanjima, spregom pjesničkih zapisa i grafičkih znakova. *U svijetu nalazi mir i potvrde svojih plastičkih avantura, upoznajući sebe kroz svijet i svijet kroz sebe.* Traži, luta, putuje, gleda, crta, mašta, slika svoj svijet vagabunda. No, *ima mjesta i dana u kojima nije napravio crteža*, piše, ironično primjećujući, *taj je dan najmanje izgubljen.* Čuvam numerirani originalni primjerak njegovog bloka skica "Par-ci, par-la, Carnet de croquis" (Paris, 1991). Matisseov motto koji stoji u podnaslovu malog bloka crteža, kako se "sve prima od prirode", oprimjeruje Virgilije sjajnim skicama (neke izrađuje na vlastitoj preši), trenutačnim crtačkim impresijama svakodnevnog promjenjivog života, žene, djece, slikama majčinstva, ulica, kuća, pejzaža, ekspresivnim portretima fizionomija starica, grubih lica staraca zamišljenog melankoličnog pogleda, studijama ljudi u krčmi, za stolom, uz kavu, ili studijama ruku, lica, mrtvih priroda, autoportreta, malih kompozicija, pariških i zagrebačkih prizora u akvarelu, trenutnim preciznim zapažanjima, pribilješkama-crtežima (npr. konzultacija za Eurodisneyland), idejama i zamislima za buduća platna, praćenima maksimama i citatima pjesnika (pa i ulomcima soneta), slikara i književnika o umjetnosti, svijetu, prirodi (Gide, Courbet itd.). Jedna je i njegova skica (8. VII. 1989.) za ulje, "Krunisanje Tomislava" (s naznakom "možda platno 5,50 m. x 1,50 m."). Tu su i portreti za pamćenje, poput portreta Becketta, njegova prijatelja, onaj s profila (22. III. 1987., 11,30 h.), pa Becketta s prijateljima s dragocjenim datumima zaustavljenog vremena (petak, 28. V. 1986.), uspijeva linijom definirati bit i duh pisca, njegovu unutrašnjost, i ujedno ilustrirati temeljni Nevjestićev svjetonazor, intimna njegova raspoloženja i misao o vremenu, koju smo ranije spomenuli, a razvio ju je u svom dnevniku. Blok u malenom pokazuje velikog crtačkog majstora koji je predano, do iznemoglosti studirao crtačke velikane prošlosti, formu, tehnike, umjetničke kocepcije, zadivljen udisao i upijao istinske umjetničke vrijednosti, razvijao vlastiti senzibilitet, ponajviše u Louvreu, ali i mnogim galerijama svijeta.

Kloneći se citatnosti i obilate literature, mnoštva kritičkih tekstova, analiza, prosudbi i tumačenja najuglednijih domaćih i stranih teoretičara i povjesničara umjetnosti, književnika, pjesnika, esejista, pa i prijatelja, poštovalaca i poklonika njegova jedinstvenoga djela, ponavljam tek jednu svoju tvrdnju,

misao iz predgovora (poštujući mu želju da ga ja napišem) katalogu posljednje njegove izložbe, u sarajevskoj galeriji "Collegium artisticum", 2006. g. (što ga naslovih "Virgil – moderni klasik grafičkog umijeća"), naime kroz Virgilijevo djelo odati *hommage* umjetnosti. Ono se na sreću ne iscrpljuje ukupnošću izrečenog, niti apsolvira dugačkom bibliografskom listom. Uza sve do sad iskazano, priznato, visoko vrednovano i nagrađivano, preostaje reći kako svak ima svog Vergilija. Virgila, zagrebačkog đaka likovne Akademije i pariškog profesora.

Na Institutu za restauriranje umjetničkih djela, na Akademiji Virgile, koju je osnovao 1987. i na kojoj je također predavao; voditelja Atelijera za umjetničku tehnologiju. Jednostavan i skroman, duboko ljudski, bez retoričkih poza i deklamatorskih gesta, oslonjen jedino na svoje djelo, ali ne ilustracije ideja. Velik po svojem senzibilitetu, umjetničkoj duši i najtišem, najdubljem doživljaju i izražavanju svijeta i vremena.

Ispisujući ovaj *hommage* na umu su mi i svi oni kojima je Nevjestić odao svoje štovanje, grafički hommage Daumieru, Nerudi, Baudelaireu, Manetu, Lorci, Poundu, Matošu, Ujeviću, najposlije svojoj Danielle (posljednja njegova zagrebačka izložba u muzeju Mimara, 2004. g.).

U "Dnevniku samca" ispisuje Virgilije svoje nemire, krikove, pitanja i tišine, svakodnevno ispunjavajući listove lirskog intimnog dnevnika, sve do posljednjih dana u pariškoj bolnici "La Tourelle", uz svoju najužu i najdražu rodbinu, Micu i Ikana (jedine nasljednike sve njegove ostavštine), koji su mu olakšavali teško vrijeme, uzvraćajući mu svojom velikom ljubavlju, kako napisa u pjesmi posvećenoj Ikanu: *zvuči Tvoj smijeh i miluje mi umorno tijelo.*

Ravodušan prema smrti, svjestan ljudske prolaznosti, života i smrti, vlastitog stanja, ionako sebe gledajući *ovdje i nigdje*, svjestan je ljepote *vječne šutnje, kretanja u ništa.*

Uvjeren je tek u trajnost kojom se tranzitorno ljudsko odupire prolaznosti, u vječnost ljudskog djela, protimbe kesslerovskoj *vječnosti* koja *ravnodušno posliježe ramenima* ("Pomračenje u podne"). *Samo se jauk za neponovljenim ponovi*, stih je iz njegove zbirke pjesama "Kad pjesma lice tvoje biva". Do kraja radosno živeći i radeći, zanosno i nezasitno, uzletima duše do svjetlosti; *to što ću biti pepeo nije bitno*, piše još 1977.g.

Tiha je to kantilena čitava njegova života. Likovni njegov analogon je "Razgovor sa smrću" (pastel, 1989.) u plamenoj cvjetnoj protuteži efemerna bića, himan životu-vječnosti. Dubok filozofski stav i domišljaj pjesničkom lakoćom oblikovan u osam kratkih stihova:

I bit ćemo...
Kad zebnju sahranimo u memoriju
Pružit ćemo dlanove
Lastama u proljeće
Da proljetujemo
U nježnostima trava svojih
Zagrljenim nebesima njenim
Doživat ćemo se prstima uraslim u vjetar
I bit ćemo vječni.

Jedan naš likovni teoretik unutarnju je bit Virgilijevu prepoznao kao pjesničku. Ovu pjesmu možemo bez svake asocijacije zvati odom radosti, himnom Suncu, nadi i svjetlosti, vrhuncem jednog bogatog emotivnog registra, od uzdaha, krika, suspregnutog očajanja, tuge, bunta i psovke do dobra i sreće, obnove života i ljubavi, te jedine pobjede, ljudske i kozmičke, koja (danteovski) kreće nebesa i upravlja svijetom, "amor vincit omnia". Ona je ta koja, prema Nevjestiću, *kuje oklop za vječnost* ("Voljeti"). Najposlije, ona je to unutrašnje svjetlo kojim čovjek gleda, doživljava, odupirući se zlu, teroru, krvi, ratu, ludilu, laži i smrti, duhovnom vakuumu i dehumanizaciji, mraku prošlosti i budućnosti svijeta u kojem živimo. Svjetlost kao arhetip, ono prvo koje i kojim se spoznaje, kako je poimaju najstariji filozofi, teolozi, mistici i pjesnici, prisutna je u Virgilija u njegovoj metafori sunca, te tajne svijeta, čovjeka i stvaranja. Kao i stari, i on promatra, potom se divi i stvara, otkriva ljepotu. Pjesnik i slikar Sunca i sveprožimne svjetlosti u srcu nosi lijek protiv besmisla. U njegovom likovnom rječniku sabiru se brojna značenja svjetla i svjetlosti, Svesvjetla, od filozofskog i religioznog, fizičkog, materijalnog, metafizičkog, optičkog i erotičkog, prvenstveno kao čin, energija boje. Potom u njoj se očituje i Nevjestićeva ljubav prema ljepoti i savršenstvu. Iglom i perom ispituje on fenomene svjetlosti, njene modulacije i metamorfoze, blistave njene akorde, kako se širi i oblikuje i, da tako kažemo, sve hrani; kako se preobražava u nešto mistično i netjelesno, kroz vitraž, boju i materiju.

Ranjen svjetskim bolom i onim našeg Domovinskog rata protestira on u tisku, radijskim i televizijskim priopćenjima, humanitarnim radom, reagirajući na rat i agresiju na Hrvatsku, na kulturocid. Pred prizorima čitavog jednog, cioranovski rečeno, *univerzuma na koljenima*, Virgilije je okrenut svjetlosti, nadi u humanitet čovjeka, nadi u zemlju sreće, ne utopijsku, već ovdašnju, zbiljski izborenu: *Oklopom svjetla razbiti, Upepeliti pepel.*

Tražeći nov govor o umjetniku i umjetnosti, nove putove, izraz i oblike, ne tek deklarativno, taj moderni klasik, izgrađujući svoju grafičku poetiku, traži vlastite odgovore na sebi i svijetu postavljena pitanja.

Prekinuti su zapisi za svaki dan, intimni Virgilijev dnevnik, ujedno i jedna vrst kolektivnog pamćenja, njegova osebujna "ars reminiscendi". Završeno je jedno mladenačko Poletovsko vrijeme, vrijeme jedne plodne pjesničke, književne, slikarske generacije 1956/59. godine, koja je ispunjala zagrebački gornjogradski prostor, noseći Demetrovom ulicom svoje priloge uredništvu. Na kratkoj udaljenosti od uspinjače i iznajmljene sobe u Bregovitoj ulici, dijeleći je s pjesnikom Z. Balogom, do Demetrove, kretao se i Virgilije. Daleko od zavičaja, zemlje, obitelji i prijatelja, pripadao im je svim srcem i umom. Sve od tada pa do kraja. Iz pamćenja živo izranja lik zagrebačkog studenta, duvanjskog zrelog mladića koji danonoćno bdije crtajući, promrzlih crnih prstiju od tuša i ugljena za visoku kalijevu peć. Iz napuknutog lanca bitka prelet sjećanja na prve razgovore o majci Anđi, Hrvatici koja nije znala pisati ni čitati, ali bogate *ljubavlju iz koje rastu nebesa*, tako ju je i stihom upamtio; o ocu Šimunu koji uvečer, umoran, prislanja znojnu kosu o jasen što ga on, malen, zasadi; o ranjenom djetinjstvu, mirisu jeseni, boji zemlje i brazda; o školskim danima i nestašlucima. U svojoj "Liber authorum" čuvam fragmente sjećanja i razgovorâ i s Virgilijem, originalne njegove grafike, poneko pisamce, poruku i fotografiju, posvete knjiga s njegovim crtežima, list s njegova drveta u parku Montsouris, trenutačne crtačke impresije sa stolova za naših razgovora u kavanama, Cesarićevoj Maloj kavani, Dubrovniku. Kavanama, tim malim platoničkim akademijama, kako ih je slikovito nazvao austrijski pisac H. Bahr, između ostalog autor "Dalmatinskog putovanja". Zagreb, najčešće kratka postaja do franjevačkih hercegovačkih crkava i samostana (Humac, Tomislavgrad) u kojima je oslikavao vitraže; pauza u šetnji gornjogradskim ulicama, parkovima, izložbama i knjižarama. Razgovori o starim i modernim slikarima, suvremenoj umjetnosti i umjetničkom senzibilitetu, piscima i knjigama koje čita, teatarskim predstavama, odnosima i vezama, o pariškoj likovnoj sceni, o akademskim predavanjima, seminarima, radu sa studentima, o teškoćama i zadovoljstvima restauriranja, sve rjeđem zanatu, izletima k prijateljima u Avignon, Belgiju, pa u Veneciju. Pričam mu o "Vodenom žigu" Josifa Brodskog, nije ga pročitao, na moj nagovor obećava da će to učiniti , prije putovanja, govorim mu o kralju Magle, autorove slike Venecije, čaroliji i magiji vode, o autorovoj filozofiji vremena, konačnosti i beskonačnosti, njegovim pojmovima transcendencije, ljepote i ljubavi. Pamtim Virgilijeva sjećanja na vrijeme kad je 1968. g. stigao u Pariz, kad je bila rijetkost

zamijetiti u metrou neko crno lice, i danas kad je to slučaj s bijelim, kad se u Parizu stječu mnoge nacionalnosti, talenti , sudbine i ambicije… Razgovori o studentskim nemirima, vani i ovim našim, o radničkim štrajkovima, perspektivi mladih, mukama penzionerskim, postupcima vlade i predsjednika, šutnji intelektualaca. O društvenim, političkim i kulturnim promjenama. Ponajviše duhovnim. Prateći pomno i domaće prilike, štampu, likovna zbivanja, daleko od svjetske metropole, nerijetko je reagirao bukom i bijesom, svjestan da već poslovično ne znače ništa, ipak nije mogao sakriti otvoreni bunt. Vadeći iz džepova iglu i obaveznu bakrenu pločicu od kojih se nikada nije odvajao, bilježeći usput, režući, javio bi mu se na tren u oku ispod naočala izraz blage tuge, čeznutljivosti, melankolije, prisjećaj na neko putovanje s Danielle, ono egipatsko, na veliku njenu ljubav, obožavanje , naročito bolno nakon njena nestanka, nakon što je zauvijek otišla, ali ne i iz njegove duše. U našim telefonskim razgovorima ponavljao je sve češće u zadnje vrijeme *moral mi je u cipelama*, odgovarala bih mu u šali vedrinom, *obuci papuče* – urnebesni smijeh s druge strane. Za naših kratkih ljetnih susreta u Zagrebu, ljeti u pauzi prema Crikvenici, Opatiji, Duvnu, odlutao bi u svoje duvanjske zore, zvukove svirala, spominjao ih je, i mještane koje danas iza rata jedva poznaje, promijenjene. O tempora, o mores! Uvijek iznova vraćao se zemlji, zavičaju, korijenima, crpeći iz njih stalno i neponovljivo nove izazove, inspiraciju, novu snagu.

Dolaze Virgilijeva proljeća i proljetovanja, magija svjetlosti, sunca, njegov povratak u domaću sredinu, velika cjelovita i sustavna retrospektiva za dvije godine u zagrebačkom MUO, nadajmo se tako, planovi onih koji "rade na projektu Virgilije", objavljivanje velikog njegovog dnevnika, pa posljednje njegove pjesničke zbirke, rukopisa koji mi posla kao piscu predgovora/pogovora. Ostade nedovršena, neprepisana u cijelosti, ne stiže, spriječen bolešću, a niti ja. Pridonijet će to, zasigurno, dubljem i složenijem, obuhvatnijem i novom poznavanju i razumijevanju poznatih i još nepoznatih dimenzija njegova djela, otkrivanju sklonosti, afiniteta i preokupacija, meandara njegove duše, nerealiziranih zamisli. Također i ukupne slike društveno-povijesnog, kulturnog i duhovnog konteksta vremena, pa i šire, slike hrvatsko-francuskih kulturnih odnosa, osoba i događaja, i one manje poznate i skrivene slike života i stvarnosti, njihova naličja, boja i daha jednog vremena koje je Virgilijevo djelo obilježilo. Tek će tada biti moguće cjelovitije sagledati, u svim dimenzijama, poruku koju nam Virgilije svojim opusom ostavlja i daruje.

Virgilije Nevjestić: Ispred prozora

Ni Mjesec niti zvijezde ne zanima

Ni Mjesec niti zvijezde ne zanima
zašto plačem iza pola noći,
mada vide kud mi noga kroči,
od njih nitko mene ne poima.

U krevet morala bih poći,
ali bih ostat htjela s njima,
shvatiti što je to vrlina
i do spoznaje neke više doći.

Ja uvijek ću ostat mala ispod njih
(makar Šimić jasno upozori)
i jadan će mi biti svaki stih

koji moja nutrina prozbori,
jer noćas sam najtužnija od svih,
a ni sama ne znam što me mori.

Vrtlog života

Vrtlog života nije zgodna stvar,
Od te me hladnoće jeza podilazi
I misao o smrti mi dolazi,
U sebi nosi neki bolan čar.

S neba pomoć katkad nam silazi,
Dobijemo nekad Božji dar,
A nekada zahtijeva svoje car
I hoće da u trijumfu mu plazim.

Mene strah je neizbježne zbilje,
Pobjeći joj iz sveg srca hoću,
Presjeći si neumorno žilje

Koje moju otkucava zloću
I koscu ja bih pod otkrilje
Mada je sezona mom najdražem voću.

Pedagogija profesora dr. Veljka Gortana
(*Prinos povijesti hrvatske pedagogije*)

U ono smo vrijeme učili da su odgoj, izobrazba i nastava osnove pedagogije, te da se, kao cjelina, uzajamno nadopunjuju. Tako je naučavala ondašnja pedagogija prof. Patakija, a to je i danas točno i prihvatljivo.

Izobrazba bez odgoja, odnosno nastava koja istodobno ne odgaja, nema prave vrijednosti. Ili, naobražen čovjek bez odgoja nema vrijednosti. U samim temeljima pedagogije stoji učitelj, profesor – u osnovnoj, srednjoj i visokoj školi. U odgojno-obrazovnom radu nastavnikovo je obličje od bitne važnosti.

Prije tri godine obilježili smo 100. obljetnicu rođenja klasičnog filologa prof. dr. Veljka Gortana, koji ima značajno mjesto u hrvatskoj znanosti i kulturi. Manje je poznato njegovo pedagoško djelo, pa stoga ovaj prinos želi biti poticaj za proučavanje njegova profesorskog rada.

Mislim da smijem kazati da je rad prof. Gortana bio uvijek pedagoški, a ne samo znanstveni. Poznato nam je da odgojno-obrazovna uloga nastave ovisi o dvome: kako se predaje i tko predaje. Na tim načelima promotrit ćemo pedagoški rad akademika Gortana.

Obličje prof. Gortana bilo je u potpunosti pedagoško. Svojim je ponašanjem pokazivao da je prije svega on sâm odgojen čovjek. Odjeća nije bila za njega nevažna formalnost, a ona nije nevažna ni danas, premda o toj važnoj/nevažnoj formalnosti malo tko vodi računa. Nikad ga nitko nije vidio bez kaputa i kravate, ni zimi, ni ljeti. Redovito je nosio šešir, zimski ili ljetni. Netko je kazao: *l'abito non fa il monaco*[1], što nije točno, jer odjeća i te kako čini čovjeka već zbog toga što čovjek ima duh i tijelo. Sv. Jeronim reče: *non sunt contemnenda quasi parva, sine quibus magna constare non possunt.*[2]

Jednom riječju, prof. Gortan bio je gospodin u odijevanju, u hodu, u govoru, u ispitivanju i ocjenjivanju kandidata – čitavim svojim ponašanjem.

Spomenut ću događaj iz 1953. ili 1954. godine, koji će nam možda najbolje pokazati što znači odgojen pedagog i kolika je njegova uloga u oblikovanju mlada čovjeka.

[1] Dosl. *Odjeća ne čini redovnika.*
[2] *Ne smije se kao malo prezirati ono bez čega ne može opstojati veliko.*

Tih je dakle godina naređeno da se mora *hodočastiti* kolegama klasičnim filolozima u Beograd. Usput rečeno, nakon toga održana je i prva sjednica za izradbu novoga, novosadskog pravopisa, o čemu je pisao časopis *Jezik* u jednom broju 1954. godine.

Bili su dakle zagrebački filolozi u Beogradu, prvi put nakon rata. Nisu baš svi. Nešto kasnije, prof. Đurić s beogradskog Sveučilišta uzvratio je posjet prof. Gortanu i našem klasičnom seminaru. Evo kako je izgledao taj posjet, za koji mi studenti nismo znali ... možda je sve to trebalo biti iznenađenje. Dok smo jednog dana mi studenti klasičnog seminara čekali u hodniku početak nastave, pristupi neki čovjek, *homo quidam*, našem kolegi Željku Puratiću, te ga upita: *gdje je Veljkova soba*. Prema obličju tog čovjeka Puratić je mislio da je to nekakav ložač (usto i neodgojen, jer je tražio Veljka, a ne prof. Gortana), pa mu odgovori: *bit će negdje, traži ga*. Predavanje je trebalo početi, pa smo ušli u dvoranu. Došao je prof. Gortan s tim neobičnim, neurednim, neobrijanim čovjekom, bez kravate, pa nam ga predstavi: profesor Đurić s beogradskog Sveučilišta. Nastavnikovo obličje tada nepoznato na zagrebačkom Sveučilištu!

A sada nekoliko misli o profesorovu pedagoškom radu, koji se može podijeliti na tri dijela.

I. *Predavanja.* Dopustite mi prije svega nekoliko rečenica o knjigama. Bilo je to 1950. godine, kada su još uvijek bile svježe ratne rane. Između država je postojao *željezni zastor*, potpuno neshvatljiv današnjem naraštaju. Bogata knjižnica klasičnog seminara nije bila prebogata. Naime kroj primjeraka pojedinih tekstova iz grčke i rimske književnosti ipak nije bio dovoljan za sve studente. Po zagrebačkim se antikvarijatima mogla doduše nabaviti pokoja knjiga, ali ni to nije bilo dovoljno. Studenti su se snalazili kako su najbolje znali. Oskudica knjiga nije bila razlog za ljenčarenje. Smijem kazati da tada nije bilo lijenih studenata, pogotovu ne u klasičnom seminaru. Tada je praktički bilo nemoguće kupiti u inozemstvu potrebne knjige. Neke su knjižare bile ovlaštene za taj posao, ali je trebalo čekati mjesecima da knjiga stigne u Zagreb. Posebna je teškoća bila cijena naručene knjige iz inozemstva.

Ja sam tada imao tetku u Jakinu, pa sam se ponadao da ću potrebne knjige brže dobiti. Dakle naručio sam ih, one su bile poslane, a ja sam se veselio da ću uskoro dobiti tekstove Cicerona, Horacija i dr. Nu, zadarska mi je pošta zaplijenila knjige, a ja sam, očito naivno, mislio da se radi o grješki i da će mi biti vraćene. Obratio sam se Ministarstvu unutarnjih poslova u Beograd istaknuvši da sam student latinskog jezika i da se radi o školskim knjigama. Zadarska mi je pošta poslala ovaj odgovor:

Pošta, T. T. Zadar 1
Br. 320/52
5 – II – 52
Pavao Galić
Boškovićeva ul. 38

Ovim Vas obavještavamo da knjige koje su Vam bile obustavljene u inozemnom paketu iz Italije u mjesecu novembru 1951. god. Ministarstvo unutrašnjih poslova iste je obustavilo iz razloga što su bile u inozemnom paketu i napisane su na stranom jeziku i što knjige ste morali tražiti preko poduzeća Naša knjiga. *Prednje Vam se dostavlja radi znanja.*
Smrt fašizmu – Sloboda narodu
M. P. Upravnik Letis Ivan

Bilo je dakle nedopušteno da knjige budu u inozemnom paketu i da budu na stranom jeziku. Zar su iz inozemstva trebale stizati knjige na hrvatskom jeziku? Možda u Ministarstvu unutarnjih poslova nitko nije znao tko su bili Ciceron i Horacije. Možda su mislili da se radilo o neprijateljima komunizma, koji su tamo nešto radili protiv *tekovina narodne revolucije.* Bilo kako, knjige nije zaplijenilo neko niže državno tijelo, grješkom, nego baš država FNRJ, i dopisom to potvrdila!

Ta je digresija bila potrebna da bi se vidjelo u kakvim smo neprilikama studirali. One su bile poznate i našim profesorima, koji su nam htjeli pomoći na najbolji način.

Vratimo se sada prof. Gortanu i njegovim predavanjima. Imao je zvonak, jak glas – mogao je biti savršen govoritelj na radiju. Rukopis mu je bio lijep i čitljiv. Profesor je svoja predavanja kazivao u pero, baš kao u srednjoj školi. Teže je riječi, osobito one iz povijesne gramatike, ispisivao na ploči, a kada bi pravio koju digresiju, običavao bi kazati: *sada nemojte pisati.* Na kraju semestra, ili na kraju godine, svatko je imao zapisano sve što je trebalo znati za ispite. Za studente profesor nije mogao više učiniti. Kazivanje u pero uklonilo je opasnost krivih zapisivanja. Tada je većina slušača znala pisati. Neki su nakon predavanja na pisaćem stroju prepisivali zapisano.

Tijekom predavanja profesor je nalazio načina da potiče našu sposobnost promatranja, radne navike, ljubav prema klasičnoj starini te osjećaj dužnosti i odgovornosti. Kada bi ušao u dvoranu, svi bi zašutjeli – baš kao što čitamo u *Eneidi: conticuere omnes...* Svi su zašutjeli kada je Eneja počeo pričati o uništenju Troje (Aen., II, 1).

Skripta su u ono vrijeme bila rijetka. Najviše ih je bilo iz novih predmeta, koje je uvela komunistička vlast, na primjer iz marksizma i sl. To je bio *novi vjeronauk*, koji je ukinut oko 1952. godine.

Profesor je znao da skripta nisu dovoljna. Zato ih nije ni priređivao. Papiri bez žive učiteljeve riječi nemaju duha! Nu, našao se ipak jedan zadarski student (nisam to bio ja) koji je predložio prof. Gortanu da objavi svoja skripta i da će ih on umnožiti u Zadru na ciklostilu. Profesor je pristao i skripta su bila umnožena, ali samo kolegiji dvaju semestara. Radi se o ovim predavanjima:

– Latinska historijska gramatika, Sintaksa. Odabrani dijelovi. Predavanja prof. dr. Veljka Gortana, Zagreb, 4. VII. 1953., str. 1 – 32

– Pregled državnih starina rimskih, str. 1 – 51

– Rimsko epsko pjesništvo poslije Vergilija, str. 1 – 17

Mislim da su ta skripta bibliografska rijetkost. Svoj sam primjerak darovao Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. (Cfr. Veljko Gortan 1907 – 1985, Zagreb 1987. – Spomenica JAZU, 39, str. 36)

II. *Ispiti.* Strogost i ozbiljnost ispitâ svakako je bila povezana s ozbiljnošću predavanjâ. Profesor nije volio slušateljstvo. Koliko mi je poznato, nije bilo slušačâ kada je ispitivao. Znao je govoriti: *slušateljstvo smeta i meni i kandidatu. Ako se pak sumnja u moju objektivnost, ako mi je potreban nekakav nadzor, onda ne želim biti profesor.* Prof. Gortan je ispitivao bez žurbe, bez nervoze, a nije reagirao ni kod negativnih odgovora, nego bi samo kazao: *ne će biti tako.* I nastavio bi ispitivati. Želio je naime da svaki kandidat pokaže sve svoje znanje i, eventualno, neznanje. Zato su njegovi diplomski ispiti trajali satima. Moj je, na primjer, trajao više od tri sata. Imao sam uistinu priliku pokazati sve što sam bio naučio... Tako je zacijelo bilo i kod drugih kandidata.

III. *Ocjena.* Nakon savjesnih predavanja, nakon ispita, koji su bili ozbiljni i temeljiti, ocjena je mogla biti (i bila je) samo objektivna. Profesor je sve mjerio na ljekarničkoj vagi. Nikada nije nikome ništa poklonio. Studenti se nikad nisu potužili da su dobili nezasluženu ocjenu – na kraju ispita bili su zadovoljni i student i profesor.

Profesor nije poklanjao ni ocjenu *dovoljan*. Jednom mi je pričao neki student iz neke druge studijske grupe, na kojoj se latinski učio kao pomoćni predmet, da je kod prof. Gortana dobio ocjenu *dovoljan*, a profesor mu je protumačio što ona znači. On reče studentu: *molim vas, nemojte smatrati da ocjena* dovoljan *označuje ocjenu* nedovoljan *koju sam nategnuo na* dovoljan. *Ocjena* dovoljan

znači da dovoljno znate latinsku gramatiku. Profesor je dakle bio pedagog i u toj pojedinosti...

Lektira. Na oglasnoj ploči u klasičnom seminaru stajala je godinama obavijest o propisanoj lektiri. Papir je bio žut, što znači da je dugi niz godina stajao na tom mjestu... možda još iz vremena osnivatelj klasičnog seminara.

Svatko je učio baš onako kako je bilo propisano i nitko se nije tužio da je program studija preopširan. Redovitim se učenjem taj program mogao svladati. A redovito je učenje bilo 7 – 8 sati na dan, baš onoliko koliko su morali raditi činovnici da bi zaradili mjesečnu plaću. Na početku studija došao sam do ovog zaključka: ako državni službenici moraju raditi osam sati na dan kako bi zaradili plaću, onda ja moram isto toliko učiti da bih pošteno utrošio novac koji mi je otac slao. Program su sastavili pravi pedagozi... i ja sam pročitao baš svu propisanu lektiru – i nisam umro od prekomjernog rada!

Već sam kazao da su studenti klasičnog seminara bili prisiljeni otputovati u posjet beogradskim kolegama klasičnim filolozima. Nakon povratka, netko je predložio, zacijelo ne marljiv slušač, da se nešto skrati program lektire, jer je u Beogradu opazio da srpski studenti manje uče. Prof. Gortan ovako je odgovorio: *mi se ne smijemo ugledati u ono što je manje dobro, nego u ono što je bolje. Učiti manje nije nikako dobro.* Profesor je uspio i ništa se nije tada promijenilo. Nu, nakon nekoliko godina posjetio sam klasični seminar, pogledao popis obvezatne lektire i vidio da je skraćen. Profesor dakle dugoročno nije uspio – negativni primjer bio je jači. Nikakvo čudo da je prof. Gortan počeo tumačiti *kako su svi spustili durbin*...

Hrvatski jezik. Prof. Gortan nas je podučavao kako treba pisati i govoriti besprijekornim hrvatskim jezikom. Kada sam se upisao na Fakultet, bilo je obvezatno slušati kolegij iz hrvatske gramatike, tj. hrvatski jezik bio nam je pomoćni predmet. Slušali smo ga na katedri prof. Jonkea, a predavao nam je asistent Marin Somborac. Ispit iz hrvatske gramatike polagao se nakon četiri semestra, a ja sam to učinio 1952. godine.

Nakon Drugoga svjetskog rata mi smo u Zadru učili neki čudni hrvatski jezik. Možda je tako bilo i u drugim mjestima. Imali smo i veoma dobrih profesora hrvatskog jezika, nu sigurno je da nisu smjeli upozoravati đake na jezičnu čistoću. Zato se u školskim zadaćama smjelo pisati, na primjer, *maj i svibanj*, a profesori nisu nikada upozoravali koji je oblik ispravan. Kada sam predao svoj prvi referat prof. Gortanu, on mi reče u pogledu hrvatskog dijela referata: znate, kolega, vi smijete pisati referate ćirilicom i srpski, možete i talijanski, ali ne smijete u istom radu miješati hrvatske i nehrvatske riječi. Ne mogu se danas sjetiti koju sam stranu riječ upotrijebio.

Prof. Gortan nas je nadalje poučavao u hrvatskom leksiku. Govorio nam je kako ne smijemo upotrebljavati glagol *dozvoliti*, nego hrvatski *dopustiti*. Upozoravao nas je i na naglasak u lokativu muških imenica koje znače što neživo: *na kamènu, u mjesécu, u slučáju* itd. Znao sam taj pomak naglaska, jer sam u gimnaziji učio: *Teško Klisu, što je na kamènu, i kàmenu, jer je Klis na njemu.*

Slika rada u klasičnom seminaru pedesetih godina prošlog stoljeća ne bi bila potpuna ako ne bih spomenuo s nekoliko riječi i asistenta Milivoja Sironića, koji je vodio latinski proseminar. Njegovim smo vježbama, baš kao i predavanjima prof. Gortana, bili oduševljeni – *intenti ora tenebamus*... I asistent Sironić je imao govorničkog dara i još mi odzvanja u ušima njegovo nabrajanje poslje-dičnih rečenica s *quin*:

non multum abest, quin
nihil praetermitto, quin
retineri non possum, quin
facere non possum, quin
itd.

To nisu bile samo vježbe, nego su bili govori zaljubljenika u latinski jezik i klasičnu starinu – savjesni i pedagoški rad.

Srednjoškolski prof. Pavao Pauš predavao nam je metodiku latinskog jezika, pa možemo kazati da je i on bio povezan s radom u klasičnom seminaru. Nakon vježbi redovito nam je govorio o obličju nastavnika i upozoravao nas je na propuste tijekom nastave u školi. U ono siromašno vrijeme, kada smo dobivali po 20 dekagrama kruha na dan, kada smo bili poderane odjeće (ali ne iz obijesti, nego zbog neimaštine), prof. Pauš nam je govorio: ne možete imati novo odijelo, ali ono mora biti čisto. Cipele moraju biti čiste, premda su istrošene. Šišati se morate svakih petnaest dana, jer sve to spada u lik nastavnika! Što bi nam danas poručio prof. Pauš?

Stari je Seneka savjetovao:

Aliquis vir bonus nobis eligendus est ac semper ante oculos habendus, ut sic tamquam illo spectante vivamus, et omnia tamquam illo vidente faciamus.[3] (Ad Lucilium epistularum moralium libri, ep. XI).

Kojega ćemo čovjeka izabrati da nam bude primjerom? *Suadeo – elige professorem Veljko Gortan!*

[3] *Izaberimo nekog dobrog čovjeka i imajmo ga vazda pred očima, da bismo živjeli kao da nas on promatra, i sve činili kao da on to vidi.*

Kakvu nam poruku šalje danas prof. Gortan?

Mislim da smijem kazati da je pedagoška poruka prof. Gortana ova: jedinstvo odgojno-nastavnog rada, a to znači – odgoj, izobrazba i nastava. Što se pak nastave tiče, ona bi morala biti: najsavjesnija predavanja, najozbiljniji ispiti, najobjektivnija ocjena.

Profesorski rad akad. Gortana moramo smjestiti na same vrhunce hrvatske pedagogije, a njegova *Latinska gramatika*, koju je sastavio skupa s Pavlom Pavušem i Otonom Gorskim, ostaje i danas pravi didaktički dragulj, nezamjenjiv udžbenik za učenje latinskog jezika.

Ne znam jesam li ispravno protumačio profesorovu pedagošku poruku. Ako sam nešto propustio, *magister colendissime, habe me excusatum.*

oči zemlje

moje su oči
kao moja zemlja
kao moje more
što pjenilom doziva

moje su oči
proljeća bez cvata
vrhunci nedorečeni
koraci na pločnicima

moje su oči
kao moja zemlja
duboka daleka
skrivena u otocima

Rotterdamski fragment

nizina nizozemska
sterilno ukočena
liberalno opuštena
Nizozemska

i u Gronningenu isto

u očima
Crvenokose Nizozemke
valovi oceana

ne razumije ona
domoljublje
na hrvatski način
ni zemlju
između Drave i mora
Vukovar 1991.

na spomen domoljublja
pogledom očiju velikih

a ono je sasvim jednostavno
kao i udisaj pogled i misao
preko četiri zemlje
preko mnogih rijeka i planina

do ognjišta
do hrvatske zemlje i mora
do riječi glasnije od vihora

do iskona

Vladimir REM

Zemlja i šuma u slavonskom književnom pismu

Odvajkada se zna da se u Slavoniji zemlja i šuma nalaze među glavnim prirodnim dobrima, ako već ne drže prva mjesta na rang-listi tema i motiva zavičajne književnopovijesne baštine. Uloga i značenje zemlje, a isto tako i šume predstavljaju i danas sastavni i nerazdvojni dio života stanovništva ovih prostora između Ilove, Save, Drave i Dunava. Međutim, unatoč tome što je, kada se govori o stanovnicima ovih prostora, Šokcima, njihova povezanost sa zemljom i njihova ljubav prema šumi neupitna, fenomen zemlje, kao i fenomen šume, segmentarno su i u detaljima nedovoljno proučavani u našoj književnoj povijesti i kritici. Točnije, o njima se nije u nas još sustavno pisalo.

Rubno su se dotakli tih tema i Đuro Šurmin, autor jedne od prvih povijesti književnosti, i Branko Vodnik, koji je napisao prvu znanstvenu povijest starije hrvatske književnosti, pa Tomo Matić, Nikola Andrić, Julije Benešić, Josip Bogner i dr. Ali još se nigdje o tim fenomenima ne može pročitati zaokružena i dobro elaborirana studija. Više ili manje naglašeni ovakvi pristupi temi zemlje i šume razasuti su po različitim napisima, ponajviše u prikazima nekih književnih pojava vezanih uz stvaralaštvo slavonskih književnika šokačke provenijencije ili u osvrtima na pojedina djela hrvatskih pisaca iz Slavonije.

Ovdje ću, u glavnim crtama, spomenuti doživljaje zemlje i šume u slavonskom dijelu hrvatske književnosti. Odraz zemlje važan je, kao i odraz šume, zato što su ti fenomeni igrali, i danas igraju, važnu ulogu u životu ne samo pojedinaca, nego i čitave jedne populacije. A pisci su bili posrednici koji su to izrazili u više ili manje uspjelom umjetničkom obliku. Zbog toga i doživljaj zemlje i šume, odnosno zapisi o obrađivanju zemlje ili opisivanje ljepotâ šume i prirode uopće ne mogu biti, kao što i nisu, bez šireg društvenog konteksta. Prema tome, u krajnjoj liniji i nema odraza zemlje ili šume koji nisu od općeljudskog značenja.

1.

Kao što je more i pomorstvo inspiriralo narodne stihotvorce i pjevače mediteranskog podneblja, tako su na slavonskim prostorima zemlja i zemljoradnja djelovali na književno stvaralaštvo, narodno i umjetničko, dakako ponajprije na ono prvo, narodno. I kao što su stvaraoci s hrvatskog juga otkrivali kako se u moru i od mora nalazi ekonomska korist te ono kao takvo utječe na život i cjeline i pojedinaca, tako je zemlja ulazila u stvaralaštvo hrvatskih pisaca iz Slavonije kao faktor egzistencije i postala narodnim blagom stanovništva ovih krajeva.

Zemlja je dakle, a s njom i šuma, vrlo rano ušla u književnost, najprije, razumije se, u usmenu. U novije vrijeme o tome je sustavnije pisala Divna Zečević (*Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća*, I. i II., Osijek 1982.).

Složen odnos koji je narod izražavao u usmenoj književnosti pjevajući, između ostalog, o prirodi ukazuje na pučka vjerovanja, ali i na nastojanje da se kroz prirodu, tj. opjevavanjem zemlje, šume i drugih prirodnih pojava, oplemenjuje život. Malo je primjera tolike sublimacije ljepote kao u pjesmama o prirodi. U većini tih pjesama dolazi do izražaja tankoćutnost pučke misli i logike, jednostavnost poimanja stvari i pojava. Osim toga, pjesme o prirodi su pune nečeg zagonetnog, nečeg što se približava samoj tajni postojanja.

Obraćanje javoru, na primjer, u našoj narodnoj poeziji nije samo jedna pjesnička inovacija ili pak konvencija, nije samo personifikacijski govor, već i oživljeno sjećanje na neko davno minulo doba. Sličnog su karaktera i značenja i pjesme o jeli, brezi, boru zelenome, ali i o cvijeću, karanfilu (koji se na put sprema i pjeva), pa nevenu i bosiljku, kao i pjesme o voću, dunji i jabuci i o njihovim tajnovitim mirisima koji se objašnjavaju nespojivim i čudesnim i, u narodnoj poeziji, uspoređuju s mirisom duše djevojačke.

Sve ovo učinilo je da narodno pjevanje o zemlji, šumi, prirodi uopće, ne bude samo puko opjevavanje već mnogo više od toga. To je istovremeno i zanimljiva građa za raznovrsna etnološka i etnografska istraživanja, jer je priroda ušla u narodno vjerovanje, u obrede i običaje.

Imajući u vidu sve to, a i ljepotu narodnih običaja i vjerovanja, ne možemo a da ne ustvrdimo kako je Slavonija zaista bogat i neiscrpan majdan gdje zainteresiran proučavatelj i obaviješten istraživač ne može ostati praznih ruku.

2.

Istraživanje usmenog stvaralaštva i tradicijske kulture poprimilo je u Hrvatskoj sve više znanstveno obilježje potkraj 19. stoljeća. Najsnažniji poticaji za tu aktivnost uslijedili su nakon pokretanja *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena* (1896.). U toj stručnoj publikaciji, kojoj je bila zadaća skupljanje i objavljivanje etnografske građe, izišla je (u 6 svezaka, od 1897. do 1918.) ve-

lika monografija *Otok* Josipa Lovretića, koja se i danas smatra najboljom i najtemeljitijom raspravom o životu i običajima slavonskog šokačkog sela.

Premda je Slavonija po svojim povijesno-kulturnim i demografskim obilježjima upućivala na bogatstvo i slojevitost usmenog narodnog stvaralaštva, ona nije u tom pogledu temeljitije istraživana. Zato je prvi put u pjesmama koje je prikupio, a najvećim dijelom i sam napisao Josip Lovretić ta šokačka Slavonija pokazala obrise svoga pučkog stvaralačkog potencijala. Ponajprije iz tog razloga zaslužuje posebnu pozornost ta rukovet s više tisuća deseteračkih dvostihova napisanih po uzoru na popijevke što su se običavale pjevati u kolu, pa se stoga rukovet i zove *Pjesmice za igru u kolu*. Objavljena je 1896. u Đakovu, a jezična je podloga tim pjesmama ikavska.

Ikavska riječ u ovim pjesmama evocira, prije svega, dva stoljeća u kojima je ikavica na našim prostorima bila osnova književnog jezika. Podsjeća dakle na ono jedinstvo usmene i pisane književnosti što je nepravedno zanemarivano i, može se reći, prešućivano. Nadalje, ako Slavoniju i Baranju pojmimo i u onom metaforičnom povijesnom smislu kao regionalnu cjelovitost, šokački ikavski govori izravna su nit najstarijeg, doista autohtonog izričaja ovih prostora. Na to upućuju također forme i motivi tih pjesama, što nedvojbeno jasno uspostavlja vezu s u novije vrijeme objavljenim zbornicima. Pri tome mislim u prvom redu na *Šokačke pismice* Slavka Jankovića (objavljene u tri knjige krajem 60-ih i početkom 70-ih godina prošloga stoljeća). Dakako, veći dio pjesama nosi u svojim sadržajima pečat novijih vremena. Međutim melodijski obrasci, koji su njihova kompozicijska osnova, uglavnom su iskonski.

Ovdje treba spomenuti da je jedno od originalnih djela Slavka Jankovića (Novi Mikanovci, 1897. – 1971.) temperamentni i u narodu popularni spjev *Svatovac*, prvi put izveden u Vinkovcima na Silvestrovo 1932.

Kada je riječ o suvremenim muzikolozima koji se nadahnjuju narodnom pjesmom i njezinim sjedinjavanjem s narodnim melosom, tu se na prvom mjestu ističe djelo Julija Njikoša.

Julije Njikoš (Osijek, 1924.), proučavajući narodno stvaralaštvo, sastavio je desetak zbirki narodnih običaja, pjesama, kola i poskočica, usput ukazujući na osobitosti narodnog stvaralaštva. Naime u tim Njikoševim zbirkama nalaze se i brojni zapisi o svemu tome, osim toga tu su poslovice i zagonetke, ali i pojmovna objašnjenja. *Gori lampa nasrid Vinkovaca*, *Đakovo je srce Slavonije*, *Županja se pružila kraj Save*, *Oj Baranjo lipa i bogata* – samo su neki naslovi Njikoševih knjiga koje bih ja nazvao antologijama slavonske šokačke etnobaštine.

Najstariji sačuvani povijesni spis u hrvatskoj historiografiji jest *Ljetopis popa Dukljanina*, koji je nastao u 12. st. U njemu se samo spominje zemlja, i to na mjestima gdje je riječ o njezinim plodovima, a šuma je ovdje samo građa za nastambe ili služi kao štit pri upadu neprijatelja. Pop Dukljanin i oni koji su kasnije umetali neke dijelove te kronike željeli su dati povijest kraljeva, naših vladara, pa ih je sve drugo samo usput zanimalo.

Je li bilo zemlje i šume među stihovima naših začinjavaca? Kako začinjavci nisu bili, i nisu mogli biti pjesnici samo duhovnih nego i svjetovnih sadržaja, sigurno su se i zemlja i priroda spominjali, ali je to ostalo izvan zapažanja onih koji su se književnim ostvarajima začinjavaca bavili.

3.

Nedvojbeno je da Slavonci, napose Šokci kao najbrojniji žitelji ovih prostora, svoju povezanost sa zemljom i svoju ljubav prema šumi čuvaju i njeguju oduvijek.

Tema zemlje neizostavna je u djelima slavonskih pisaca koji se izravno nadovezuju na književnu liniju Josipa Kozarca (1858. – 1906.). Pisac koji "s *Mrtvim kapitalima* počinje prvi studirati probleme Slavonije, slavonskog sela i slavonskog čovjeka" (J. Bogner) bio je, iza M. A. Reljkovića, prvi veliki slavonski literat šokačke provenijencije koji se založio za povratak zemlji, jer "bez zemlje i nema šokaštva".

Šuma je u djelima hrvatskih književnika iz Slavonije obrađivana na razne načine: kao prirodni fenomen, kao pejsažni ugođaj, kao gospodarski problem. Već je u 18. stoljeću pisac *Satira iliti divjeg čovika* prosvjedovao što Slavonci "pustu šumu zalud pokvariše", a Mara Švel-Gamiršek (1900. – 1975.), koja je životom i djelom vezana uz Vrbanju i županjsku Posavinu, naziva šumu "dragom hraniteljicom, u kojoj je Šokac imao sve što je trebao: kolijevku, škrinju, građu, ograde, ogrjev, pašu za goveda i konje, žir za čopore svinja".

S najviše ljubavi – valja naglasiti – pisao je o slavonskoj šumi Josip Kozarac. Živeći godinama, kao šumar, u manjim mjestima i selima, autor *Mrtvih kapitala*, *Među svjetlom i tminom* i brojnih drugih pripovijedaka i romana iz slavonskog života bio je u stalnom i neposrednom dodiru s prirodom, i tako je na licu mjesta spoznao da "Slavonac ljubi tu svoju hrastovu šumu nadasve". Đuka Begović, glavno lice istoimenog romana Ivana Kozarca, u trenucima najvećeg očaja sjetit će se svoje djevičanski nevine prosjeke. Kultna knjiga *Šuma i Šokci* Mare Švel-Gamiršek uzdigla je ovu šokačku spisateljicu, uz Ivu Balentovića

(1913. – 2001.), u sam vrh hrvatske proze zavičajnih boja između dva svjetska rata.

Zemlja i šuma, uz niz posebnosti po kojima se šokački živalj razlikuje od življa drugih hrvatskih krajeva, teme su dakle kojima obiluje slavonsko književno pismo.

Najdugovječniji hrvatski pjesnik Dragutin Tadijanović, iz Rastušja nedaleko od Slavonskog Broda (1905. – 2007.), svoja najintimnija i najdublja osjećanja vezao je upravo za selo, zemlju i osebujnu prirodu svoga zavičaja. Sunce nad oranicama, visoka žuta žita i šume s hladnim izvorima, mahovinom, biljem i košutama središnje su teme i glavne odrednice bogatog Tadijanovićevog pjesničkog djela.

Radost kojom su protkana zavičajna sjećanja pjesnika Dobriše Cesarića, rođenog Požežanima, dala je hrvatskoj suvremenoj književnosti nekoliko antologijskih pjesama. Dovoljno je pročitati pjesme *Slavonija* i *Putujući Slavonijom* da se osjeti koliko je ovaj velikan naše pjesničke riječi privržen svom kraju, kako mu je "sraslo srce s tim poljima i šašem", kako je dirnut time što "u klasju pjeva cvrčak", a žena koja ide dalekoj đermi pjeva "pjesmu široku, otegnutu kô ova zemlja što je rodi".

Zelenom religijom – kako šumari nazivaju svoju ljubav prema šumi – opsjednut je i pjesnik Mirko Jirsak (Slatina, 1909. – 1999.) u nizu svojih pjesama. Javivši se u književnosti tridesetih godina ovoga stoljeća, Mirko Jirsak je cjelokupno svoje stvaralaštvo išarao bojama zavičajnog podneblja. Pod neposrednim dojmovima Ivana Kozarca, velikog pjesnika slavonske duše i zemlje, i folklorističkog slikarstva A. Waldingera postao je neizlječivim zaljubljenikom ovih prostora. On ne meditira sjetno o skrivenim vezama između čovjeka i prirode (slično Cesarićevu pjesničkom postupku) već jednostavno i neposredno iskazuje svoju tugu što je posječen stari hrast u polju, kao i svoju radost što "šuma slavonska uvijek iznova živi".

Poezija Grigora Viteza (1911. – 1966.) naizgled je obična, jednostavna, svakom razumljiva, ali puna je simbolike. Sin malog slavonskog sela (Kosovac, između Nove Gradiške i Novske), Grigor Vitez pjeva o prirodi, a u isto vrijeme o čovjeku, narodu. Npr. u pjesmi *List* govori o jednom listu koji je "padao s vjetrom misleći da leti", a želi reći kako čovjek ponekad pada s uvjerenjem da leti. Za razliku od pjesme *List* gdje u prenesenom smislu tretira pojedinca čovjeka, njegovu individualnu sudbinu, u pjesmi *Jabuka* pjesnik govori o stablu, jabuci što je još živa kraj puta i "sva zanesena u cvjetanju svom". Iako su joj bura i gromovi slomili mnogu granu i skrhali ponosnu krunu, ona cvjeta. Pjesma

je to o narodu koji je izranjen izašao iz oluje, iz rata, ali nepobijeđen, u stvari još jači, plodniji. O narodu, tom istom ponosnom i nepobijeđenom narodu, simbolično govori velik broj Vitezovih pjesama s motivima pojava u prirodi.

Mnogi suvremeni pjesnici svoje su najimpresivnije stihove napisali inspirirani motivom šume. Za Stjepana Jakševca (1916. – 1994.) šume su "svirale tajnih svjetova", a Miroslav je Mađer (1929.) "stihom prvi put zakrvario negdje u šumi". I redom tako, mogli bismo nanizati bezbroj asocijacija i varijacija na ovu temu.

Svakako među prvim slavonskim svjetovnim piscima bio je Matija Antun Reljković (1732. – 1798.). On se nastavlja na rad naših začinjavaca, naših franjevačkih i isusovačkih pisaca, pa ću na kraju podsjetiti na misao Josipa Bratulića (u pogovoru *Satira*, 1994.): "Reljković je po svome uvjerenju i opredjeljenju fiziokrat, ali zemlju je promatrao kao pjesnik koji uživa u ljepoti jutra i zalazu sunca, pa čak u strahoti ljetne oluje".

A glede fenomena šume, navodim riječi Matka Peića: "Slavoniji, jednoj od najbogatijih hrvatskih regija šumom, pripala je čast da baš njezin sin, veliki književnik renesanse Jan Panonije Česmički bude izabran za prvog pjesničkog predstavljača ne samo šume, nego uopće stabla kao originalnog organizma prirode."

Ljetni dan
(haiku)

svježina jutra –
na žicama čavrlja
jato lastavica

jutarnja bonaca –
bez treptaja lebde
krila leptira

cvrčkova ljuska
na grančici masline –
odsvuda zrika

refuli bure –
hvatam se za šešir,
odlijeće galeb

ljetna bura –
trese se al' odolijeva
paukova mreža

jaki maestral –
brodusina plovi
svojim putem

bijeli leptir
ne može se zasuti –
bogumilin cvat

pauk krstaš
strpljivo mrežom lovi –
vjetar maestral

muha zujara –
svak za stolom pokriva
svoj puni tanjur

osamljen rogač –
čuvaju ga leptiri
i šest cvrčaka

kričanje cvrčka –
bogomoljka se njiše
s borove grančice

ljetna kiša –
drukčije šušti rogač
od stabla smokve

Kozjak i Mosor
u kišnoj izmaglici –
dok čistim ribu

azur od bure –
u visinama luduje
jato čiopa

cvjeta i predaje
sjemenke maestralu –
šibasta salata

brzojavni stup –
kom li to cvrčak šalje
morzeove znakove?

zvuk gitare
sred noći – miš prešao
preko žica

puteljkom po kruh –
susjed me usput zove
na jednu lozu

Blagdan pobjede –
njišu se bogumila
i hrvatski barjak

snovi ratnika
u ružama vatrometa,
gore i trnu

leprša leptir
nad titravim valima
sve dalje... plavet

večernji uštap –
lastavice na nebu
smjenjuje šišmiš

Uskoro objavljujemo:

Ivan Armanda

Znameniti
Dominikanci
XIX. i XX. stoljeća

Dobrila ZVONAREK

Ogrizovićev rukopis *Hasanaginice* u Dubrovačkoj bilježnici*

II.

Između korica Dubrovačke bilježnice

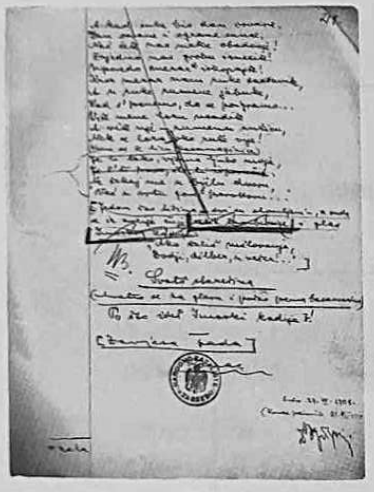

Bilježnica naslovljena "Hasanaginica / Drama u tri čina / Napisao Milan Ogrizović", koju ću u daljnjem tekstu zvati Dubrovačka bilježnica, vjerojatno je nastala uvezivanjem nekoliko krasopisom ispisanih fragmenata Ogrizovićeva dramskog djela. Na zbirni karakter upućuju barem dvije činjenice: raspored linija na stranicama, njihova boja i veličina – koji nisu homogeni kroz cijeli tekst, te, što je još važnije, barem tri ili četiri različita rukopisa kojima je drama ispisana. Numeracija je očito uvedena naknadno, nakon uveza fragmenata u cjelinu.

Zacijelo najzanimljiviji i najvredniji dio Dubrovačke bilježnice je onaj od stranice 183. do 219. Naime tih tridesetak stranica ispisano je Ogrizovićevom rukom[1], potpisano njegovim imenom, a iznad potpisa možemo pročitati i preciznu dataciju: "Svršio 24. VI. 1908. Konac preinačio 21. X. 1908." Izuzev ovih stranica, Ogrizovićevim su rukopisom ispisane i stranice 151. i 152., što može biti još jedan argument u prilog tezi o kompilacijskom karakteru bilježnice.

Osim čistopisa drame, u teci je i niz zabilješki načinjenih običnom olovkom i olovkama u bojama, vjerojatno redateljskih, te popis predmeta i odjeće nužnih za uprizorenje koje će vjerodostojno prikazati svijet narodne pjesme[2]. Tu su i

* Autoričin diplomski rad na Odsjeku za komparativnu književnost, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, prosinac 2009., mentor: prof. dr. sc. Boris Senker. (Ur.)

[1] Autentičnost rukopisa potvrđena je usporedbom s Ogrizovićevom ostavštinom, koja je dijelom pohranjena u Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta.

[2] "S jedne strane *Hasanaginica* je velika, raskošna pozornička revija muslimanskoga folklora i svekolike muslimanske kulture. Točnije rečeno: autorove didaskalije prizivaju takvo uprizorenje. Kao eminentno artistički tekst, ona je sazdana – moglo bi se reći i: montirana – od kulturnih i umjetničkih 'prefabrikata'. Dekor i rekviziti – kako ih Ogrizović opisuje i imenuje – na pozornici odslikavaju produkte bosanskohercegovačkoga i orijentalnoga graditeljstva i zanatstva; kostimi su zamišljeni kao svojevrsna etnografska zbirka nošnja i odora; mnogi su prizori opisani kao glazbene i scenske međuigre, mnogi pak kao uprizoreni obredi ili ceremonije; naposljetku, 'doba' prikazanih zbivanja određeno je neuobičajenom – ali tim indikativnijom – sintagmom: 'hrvatska narodna pjesma'." Boris Senker, Hrestomatija novije hrvatske drame, 1. dio 1895-1940, Disput, Zagreb, 2000, str. 140.

dva izvatka iz dnevnih novina: stranica 7. i 8. Kulturnog pregleda lista "Ustaški glas" te 5. i 6. lista "Hrvatska" od 12. kolovoza 1944. Upravo u rubrici Kulturni vidici lista "Hrvatska" čitamo članak naslovljen "Za nekoliko dana diže se ponovno zastor pozornice dubrovačkog kazališta", u kojem nepotpisani autor progovara o poteškoćama u funkcioniranju Hrvatskoga državnog kazališta u Dubrovniku, uglavnom tehničke prirode (neopremljenost zgrade, kostimi), te najavljuje početak sezone 1944./1945. praizvedbom *Hasanaginice*. U listu *Ustaški glas* iz 1942. godine vjerojatno je znakovit članak "Što je sa banjalučkim kazalištem", koji donosi osvrt na netom završenu kazališnu sezonu i razračunava s kritikama onih koji smatraju da Hrvatsko državno kazalište u Banjoj Luci treba zatvoriti zbog nezainteresiranosti publike. Nepotpisani novinar progovara nam o poteškoćama u radu te ustanove i ističe kako relativna nezainteresiranost pučanstva za kazalište proizlazi, između ostalog, iz neodgovarajućeg izbora kazališnih komada. Preporuka autora članka je "Pružiti publici ono, što ona voli", a to su, smatra on, "komadi iz narodnog života, komadi sa pjevanjem i glazbom i komedije"[3]. Zanimljivo je primijetiti, tragom teksta u *Pozornici*[4], da je u sezoni 1941./1942. u Banjalučkom kazalištu izvođena i Ogrizovićeva *Hasanaginica*, koja se u članku iz *Ustaškoga glasa* ne spominje, iako je bila jedna od prvih uprizorenih drama u tom kazalištu[5], dok se autor primjerice osvrće na u istom razdoblju izvedene *Prvu krunu* i *Veroniku Desinićku*. U listu *Nova Hrvatska*[6] čitamo da je premijera *Hasanaginice* u režiji Milana Orlovića bila rasprodana, pa prešućivanje tog podatka u listu *Ustaški glas*, u kontekstu preporuke da se publici ponude komadi iz narodnog života, tim više iznenađuje. Zašto se ovaj članak našao među koricama Dubrovačke bilježnice, pomalo je nejasno. Postoji mogućnost da je bilježnica iz Zagreba najprije poslana u Banju Luku, kao pomoć za uprizorenje, a iz Banje Luke da je odaslana u Dubrovnik, no zapisi u *Pozornici* i *Novom listu* ne spominju da je pri izvedbi bilo odstupanja od tiskanog teksta drame, koja ćemo iščitati u tekstu Dubrovačke bilježnice.

[3] "Što je s banjalučkim kazalištem?", *Ustaški glas*, 1, str. 7.

[4] "Hasanaginica", *Pozornica*, 1941/1942, 3.

[5] Od 5. studenog 1941. do 18. siječnja 1942. Ogrizovićeva *Hasanaginica* izvedena je šest puta, premijerno 15. studenog.

[6] (K.) "Dvije premijere u Banjalučkom kazalištu", *Nova Hrvatska*, 1/1941, 205, (21.XI)

Nekoliko riječi treba reći i o pečatima. Na koricama je žig Narodnog kazališta u Zagrebu, a on se mjestimično pojavljuje i na stranicama. Osim njega, tu je i žig Knjižnice Hrvatskoga državnog kazališta u Zagrebu, što sve skupa potvrđuje tezu da je bilježnica u Dubrovnik poslana iz metropole. Budući da je institucija Narodnog kazališta starija od Hrvatskoga državnog kazališta, logično je zaključiti da su žigovi Narodnog kazališta starijeg datuma, kao i da je teka odaslana u Dubrovnik nakon uspostavljanja NDH.

Ogrizovićev rukopis u Dubrovačkoj bilježnici

Stranice ispisane rukom Milana Ogrizovića zaslužuju bez sumnje najviše pozornosti. Sitan, prepoznatljiv autorov rukopis teče od drugog prizora trećeg čina do kraja drame, a pojavljuje se izdvojeno i u trećem prizoru drugog čina. Kako se našao u ovoj bilježnici, možemo samo nagađati. Do Prvoga svjetskog rata Ogrizović je djelovao kao lektor i dramaturg u Narodnom kazalištu u Zagrebu. Logična je pretpostavka da je sudjelovao u pripremi kazališnih predstava, osobito onih koje je sam potpisivao.

Uspoređujući prvotisak[7] *Hasanaginice* s Ogrizovićevim rukopisom u Dubrovačkoj bilježnici[8], prve razlike uočavamo na 152. stranici bilježnice i 108. stranici Matičina izdanja. Riječ je o iskrenom, intimnom razgovoru Hasanaginice i Imotskog kadije u trećem prizoru drugog čina. Do promjena u odnosu na tiskano izdanje drame dolazi kada Kadija pokušava zagrliti Hasanaginicu: u Dubrovačkoj bilježnici ona mu se prepušta, daje živi pristanak na njegovu prosidbu, dok u Matičinu izdanju junakinja izmiče poljupcima, evocirajući uspomene na supruga i djecu.

Dubrovačka bilježnica, str. 152.	Prvotisak, str. 108, 109.
IMOSKI KADIJA O nemoj! Nemoj sada spominjati ništa! Zaboravi, da si majka bila, Zaboravi, da si žena bila. Sve ti sada, kado, zaboravi... (Živo i strastveno.)	IMOSKI KADIJA O nemoj! Nemoj sada spominjati ništa! Zaboravi, da si majka bila, Zaboravi, da si žena bila. Sve ti sada, kado, zaboravi... (Živo i strastveno.)
Pa daj vrat mi – vrat mi svoj sad daj... **(Ustao je i cjeliva je u vrat)** Oh! HASANAGINICA **(zagrli ga prvi put živo).** **O moj Allah! Neka sve se zbude!** **IMOSKI KADIJA** **Begovice, moja begovice** **Na poklon mi bielo lice tvoje!** **HASANAGINICA** **(privila se uza nj)** **Radi, radi, što god hoćeš sa mnom!** **Nisam više svoja...** **IMOSKI KADIJA** **Sad si moja** **Sad si istom meni isprošena,** **Kad si mene ubegenisala** ***Ljubo moja, sad si istom moja!***[9] HASANAGINICA **(trgnula se, mračno, više kao za se)** **Samo da se tako strašno meni** **Ne javljaju djeca, kula, aga...** I njegove na rastanku rieči! Kadi, kadi – ubit će me misli! Svaki put će javiti se one, Svaki put u našem milovanju...	**Budi moja – ljuba moja budi!** Pa daj vrat mi – vrat mi svoj sad daj... **(Ustao je i hoće, da je poljubi u vrat.)** Oh! HASANAGINICA **(nježno mu izmakne cjelovu)** **Čekaj, kadi – čekaj milovanje!** **(Zatim se trgnula mračno, više kao za se.)** **Nemoj jošter – sad još nemoj, kadi!** **Sad ne, dok se tako strašno meni** **Još javljaju djeca, kula, aga...** I njegove na rastanku rieči! Kadi, kadi – ubit će me misli! Svaki put će javiti se one, Svaki put u našem milovanju...

Promjena koju ovdje uočavamo znakovita je: svjedoči o nešto drugačijem razvoju Hasanaginičina lika u tekstu Dubrovačke bilježnice. U Hrestomatiji novije hrvatske drame Senker ističe: "(...) u središnjem dijelu drame Ogrizović prikazuje njihove pokušaje da 'prebole' rastanak (ona u pripremama za novi brak, s Imotskim kadijom, on u ljubakanju s robinjama)"[10]. U tekstu bilježnice taj je pokušaj u Hasanaginičinu slučaju mnogo "konkretniji" nego u tiskanoj varijanti drame. Dojam o njezinoj pasivnosti i ravnodušnosti pri dogovoru novoga braka ovdje je narušen, njezino djelovanje odlučnije. Voljni pristanak,

[7] Milan Ogrizović, *Hasanaginica*, Matica hrvatska, Zagreb, 1909.

[8] Uspoređujemo prvotisak *Hasanaginice* i tekst u Dubrovačkoj bilježnici koji na temelju provjere autentičnosti rukopisa pripisujemo Ogrizoviću. Riječ je o stranicama 151. i 152. u bilježnici, koje pripadaju trećem prizoru drugog čina, te tekstu koji teče od stranice 183. do 219., dakle od drugoga prizora trećeg čina do kraja drame.

[9] Od ovoga stiha započinje rukopis koji više nije Ogrizovićev.

[10] Boris Senker, *Hrestomatija novije hrvatske drame*, 1. dio 1895-1940, Disput, Zagreb, 2000, str. 141.

izražen zagrljajem, potvrđuje i sam Imotski kadija stihovima "Sad si moja / Sad si istom moja / Kad si mene ubegenisala"[11].

Ogrizovićev rukopis u Dubrovačkoj bilježnici možemo ponovno pratiti od drugog prizora trećeg čina, tj. od spomenute 183. stranice. Razlike koje uočavamo u odnosu na prvotisak u početku su isključivo pravopisne prirode – vezane uz interpunkciju, sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi i sl. Mjestimično se javljaju i sitna razilaženja u tekstu didaskalija, no zbog njihova nevelikog značenja u ovom kontekstu, neću ih posebno izdvajati. Prva uočljivija promjena ona je na stranici 188. u bilježnici i 140. u prvom izdanju drame: autor je u inačici pisanoj vlastitom rukom izostavio jedan stih:

Dubrovačka bilježnica, 188. str.	Prvo izdanje, 140. str.
Hasanaga I on i ti – i svi ovdje redom, Svi ste krivi! E da sam sam došo, Ona meni koljenu bi pala! Sve bi bilo kao prije. Sve! Sve!	Hasanaga I on i ti – i svi ovdje redom, Svi ste krivi! E da sam sam došo, **Bez rodbine i bez robinjica**[12] Ona meni koljenu bi pala! Sve bi bilo kao prije. Sve! Sve!

Sljedeće odstupanje tiskanog teksta u odnosu na autorov rukopis pronalazimo na 191. stranici Dubrovačke bilježnice i 144. stranici prvotiska. U odnosu na prvo izdanje, Ogrizovićev tekst na ovom je mjestu bogatiji za dvije replike, koje produljuju neizvjesnost Ummihanina odgovora i time pojačavaju dramsku napetost, ali ništa bitno ne mijenjaju u sadržaju:

Dubrovačka bilježnica, 191. str.	Prvo izdanje, 144. str.
Ummihana Ti nas šalješ tamo, A kasno bi došli! **Hasanaga** **Kakav kasno?** **Ummihana** **Nikog ne bi našli!** Hasanaga Šta? Zar – ? Reci!	Ummihana Ti nas šalješ tamo, A kasno bi došli! Hasanaga Šta? Zar – ? Reci!

[11] Dubrovačka bilježnica, 152. str.

[12] Razlike istaknute fettom (masnim slovima).

Promjena na 204. stranici Dubrovačke bilježnice i 160. stranici prvoga izdanja nevelika je, ali navodim je zbog moguće razlike u tumačenju glagola "prekriti" i "sakriti"[13]. Riječ je o petom prizoru u trećem činu, kada Ummihana s Ahmedom i Mehom s prozora kule promatra svatove koji prolaze pored dvora:

Dubrovačka bilježnica, 204. str.	Prvo izdanje, 160. str.
Meho Bako! Je li ono naša mati? Ummihana Jeste! Ona, što se na konju **sakrila.**	Meho Bako! Je li ono naša mati? Ummihana Jeste! Ona, što se **prekrila** na konju.

Još jedan detalj možda zaslužuje da se na njemu zaustavimo. U trenutku kada Hasanaga i Ummihana u neizvjesnosti iščekuju da se Hasanaginica uspne u dvor, svekrva više nije zlobni promatrač i komentator; ona savjetuje sinu da bude dobar prema svojoj bivšoj supruzi i gotovo kao da suosjeća s njezinom patnjom. Tome u prilog ide i skorašnji susret svekrve i snahe: u njemu nema ni ljutnje ni spočitavanja. U tom je kontekstu u Dubrovačkoj bilježnici pridodana još jedna mala didaskalija, koje u prvotisku nema:

Dubrovačka bilježnica, 206. str.	Prvo izdanje, 162. str.
Ummihana Sine! Budi miran i – budi joj dobar! Nije zla, kad svratila se amo! Teško majci kraj djece je proći. **(Otire suzu s oka.)**	Ummihana Sine! Budi miran i – budi joj dobar! Nije zla, kad svratila se amo! Teško majci kraj djece je proći.

U posljednjem prizoru trećeg čina, od trenutka Hasanaginičine smrti, razlike između teksta prvotiska i Dubrovačke bilježnice postaju sve izrazitije. Prva promjena javlja se kada Hasanaga shvaća da mu je žena u naručju mrtva:

[13] *Prekriti* (što, koga, se): pokriti čim položenim odozgo; podići krov nad čim, natkriti; zastrti (oblaci su pokrili sunce). *Sakriti* (skriti): skloniti od pogleda drugih, učiniti da se što ne vidi, ne primijeti, ne pokaže (osjećaji, raspoloženje), zadržati u tajnosti, zatajiti, postati nezamjetan, zakloniti. Prema: Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2000.

Dubrovačka bilježnica, 216. str.	Prvo izdanje, 174. str.
Hasanaga (dugo je ostao u naručaju s Hasanaginicom Sve ju življe grleći) Ljubo moja, taku sam te htio! (Trgne joj duvak s lica) Daj mi amo oči, da ih vidim! Je l´to sanak, il je zbilja sevdah? Oči daj mi! (Kako mu je klonula mrtvo Na ruke, pridrži je.) Što je? Allah? Mrtva?! **(Rikne strašno pogledavši unaokolo.)** **Umrla je! Šta, zar srce puklo?!**	Hasanaga (dugo je ostao u naručju s Hasanaginicom sve ju življe grleći) Ljubo moja, taku sam te htio! (Strgne joj duvak s lica) Daj mi amo oči, da ih vidim! Je l´to sanak il je zbilja sevdah? Oči daj mi! (Kako je klonula mrtvo na ruke, pridrži je.) Što je?... Allah...! Mrtva?! **Puče li joj srce?!** **(Rikne strašno pogledavši naokolo)** **Umrla je!**

Najveće razlike između prvoga Matičina izdanja i teksta Dubrovačke bilježnice odnose se na Hasanagin monolog nakon Hasanaginičine smrti. U bilježnici je taj monolog oduljen, nadopunjen tekstom kojemu u prvotisku nema niti spomena, a kreće nakon što žalosna djeca priđu mrtvoj majci:

Dubrovačka bilježnica, 217. str.	Prvo izdanje, 175. str.
Meho Spava mati! (Vodi Ahmeda i pokazuje mu majku) Hasanaga (zanio se sav gledajući mrtvo lice Hasanaginice). **Šta mi šapćeš, šta mi veliš ljubo?** **Da ja s tobom podjem?... Pričekaj me!** **Skupa ćemo svietlim perivojem** **U dragosti svieta dženetova.** **Čekaj! Čekaj! (Polagano spusti** **Hasanaginicu** **na ćilim i podmakne joj jastuk pod** **glavu) Tako!** **Ummihana (lagano prišla)** **Što ćeš, sine?**	Meho Spava mati! (Vodi Ahmeda i pokazuje mu majku.) Hasanaga (zanio se sav gledajući mrtvo lice Hasanaginice, **tiho i čeznutljivo)** Čuj, čuj, ljubo, kako si mi došla. Ne ko žena. Ne, ne! Kao drúga! Kao onda u snu... pred šatorom... O ponoći... kad su zvijezde sjale... Kad nam svečev dženet raskrio se... Svata starešina (turobno) Avaj Bože, razbijenih svata!

Hasanaga (spustio se do Hasanaginice) **Miruj, mati, tu prosnivat ćemo** **Našu dragost! Tiho, družbo, tiho!** **(Položio glavu na grudi Hasanaginice i** **gleda joj u mrtvo lice, mekano i tiho)** Čuj, čuj, ljubo, kako si mi došla. Ne ko žena. Ne ne! Kao druga! Kao onda u snu... pred šatorom... O ponoći... Kad su zviezde sjale... Kad nam dženet sunčev raskrio se... **Pričekaj me, skupa ćemo, ljubo,** **U noć sjajnu...kao san... ko zviezde...** **Skupa tiho, nečujno i niemo –** **(zaklopi oči)** **Meho** **Zaspali su majčica i babo.** Svata starešina Avaj Bože, razbijenih svata! **Mrtva leži Hasanaginica,** **A agi se kanda pamet smuti...** **Sultanija** **Slutnje moje! Umriet će nam babo!** **(Prišla Hasanagi) Babo! Babo!** **Ummihana (uzela Hasanagu** **Za ruku i pokleknula uza nj).** **Sine, mili sine!** **Hasanaga (prenuo se)** **Šta je? Vi ste? Tu ste još?! Odlazite!** **Ne trebam vas. Ne trebamo ljudi.** **Ostavite nas. Ne mutite sanka.** **Ja ću ovdje uz nju snivat sam. Sam!...** **A kad sutra bio dan osvane,** **Dan osvane i ograne sunce,** **Nać ćete nas mrtve obadvoje!** **Zajedno nas grobu iznesite!** **Uporedo mezar iskopajte!** **Kroz mezar nam ruke sastavite,** **A u ruke rumene jabuke,**	Hasanaga (polagano spustio Hasanaginicu na ćilim, podmakao joj jastuk pod glavu, a onda se sam spustio do nje, tiho Joj šapćući) **Praštaš li mi, vjerna ljubo moja?** **Praštaš li mi, što ti isporučih:** „Ne čekaj me u bijelu dvoru, Već u vrtu **tamo** prorokovu...“ (Zuri joj nijemo u oči.) Jedan čas tišina – svi su slomljeni –, a onda se iz avlije čuje cilik tamburice i glas Imoskog kadije: “Ako želiš milovanja, Dodji, dilber, u večer!...” Svata starešina (uhvatio se za glavu i pošao prema basamacima) Po što ideš, Imoski kadija?! Zavjesa padne.

Kad s´prenemo, da se poigramo...
Više mene lozu usadite
A više nje – rumenu ružicu,
Nek se loza oko ruže vije!
(Okrene se k licu Hasanaginice)
Je li tako, vjerna ljubo moja,
Je l´ti pravo, što ti isporučih:
"Ne čekaj me u bijelu dvoru,
Već u vrtu gore prorokovu..."

(Jedan čas tišina – svi su slomljeni -, a onda
se iz avlije čuje cilik tamburice i glas Imotskog kadije:
"Ako želiš milovanja,
Dodji, dilber, u večer!...")

Svata starešina
(uhvatio se za glavu i pošao prema basamacima)
Po što ideš, Imotski kadija?!

(Zavjesa pada)

Razlike koje pratimo na samom kraju drame mijenjaju tumačenje konačnog raspleta. Najava Hasanagine smrti u tekstu Dubrovačke bilježnice na neki način postaje i iskupljenje za odnos prema supruzi. Riječi koje joj je uputio u prvom činu: "Mislio sam, da sam umro, ljubo, / Pa da s tobom idem perivojem / Prorokovim... Šaptao sam u noć: / 'Ne čekaj me u bielu dvoru, / Već u vrtu tamo prorokovu'"[14] u njegovu posljednjem monologu dobivaju svoj nastavak. U tiskanom izdanju drame on je bolnim šapatom moli za oproštenje. Upravo tim stihovima – "Praštaš li mi, vjerna ljubo moja? / Praštaš li mi, što ti isporučih: / 'Ne čekaj me u bijelu dvoru, / Već u vrtu tamo prorokovu..'" – završava Hasanagina tužaljka. Posljednje su to riječi koje je uputio mrtvoj Hasanaginici, a ujedno i posljednji tekst u drami koji je uopće izgovorio. Snagu toga trenutka ne treba posebno isticati – on govori sam za sebe. Logika raspleta navodi nas na pomisao kako je Hasanaginica ispunila njegov zahtjev: ipak mu je dokazala svoju ljubav, prenijevši je u vječnost, baš onako kako mu je poručila po

[14] Milan Ogrizović, *Hasanaginica*, Matica hrvatska, Zagreb, 1909, 55. str.

Sultaniji: "Reci samo mu, / Da čekam ga, al tamo. – Tamo, znaš, / U dženetskome perivoju svietlom, / U prorokovoj bašči, gdje ćemo / Po božjem suncu skupa šetati. / Al tu na zemlji ne!"[15] U Dubrovačkoj bilježnici pak Hasanaga najavljuje vlastitu smrt, te se nakon iscrpnih "uputa" iznesenih okupljenima – o zajedničkom ukopu i njihovu vječnom počinku, mrtvoj ženi obraća ovim riječima: "Je li tako, vjerna ljubo moja, / Je l´ti pravo, što ti isporučih: / 'Ne čekaj me u bijelu dvoru, / Već u vrtu gore prorokovu...'"[16] Ovakvim je raspletom vizija ljubavi u vječnosti, na drugome svijetu, oživotvorena na bitno drugačiji način: ljubav i nesretni usud "pomeli" su oba protagonista ove tragične ljubavne priče, a prizivani "prorokovi lugovi" postaju topos vječnoga "sevdaha" koji se u stvarnosti nije uspio izboriti za sretan završetak.

Varijanta drame u Dubrovačkoj bilježnici

Kao što smo vidjeli uspoređujući prvotisak *Hasanaginice* i varijantu teksta u Dubrovačkoj bilježnici, promjene koje je Ogrizović načinio u odnosu na Fortisa u bilježnici su izrazitije od onih u tiskanoj varijanti drame. Ako je za motiv stida muslimanske žene i idealiziran prikaz Imotskog kadije pronašao podlogu u Fortisovu zapisu, a za motiv suprugove ljubomore na majčinsku ljubav u dobrom poznavanju ljudske psihologije, za motiv nadolazeće Hasanagine smrti izvor je morao potražiti na drugome mjestu. U Fortisovu zapisu naime spomenuti motiv se ni približno ne može naslutiti; općenito, Hasanaga je pokretač fabule u narodnoj pjesmi, ali kao protagonistu nije mu posvećeno mnogo stihova. Završetak pjesme tragedija je Hasanaginice, stoga balada završava njezinom smrću. U prvotisku Ogrizovićeve drame motiv Hasanaginičine smrti dopunjen je Hasanaginom žalopojkom; to je logični rasplet u razvoju njegova lika. Žuđeni sevdah, koji mu je dokazala svojom smrću, morao je u Agi izazvati reakciju i drami osigurati odgovarajući epilog. No što je s oduljenim završetkom u Dubrovačkoj bilježnici?

Pjesma pod rednim brojem 5 Kurtove zbirke, *Vjerni vojno*, i više je nego znakovita kada je riječ o varijanti završetka u Dubrovačkoj bilježnici. Riječ je o baladi koja opjevava nesretnu sudbinu dvoje zaljubljenih, Mehe i Fate, čijoj se sreći ispriječila majčina želja da sina oženi ljepšom i bogatijom djevojkom. Ta narodna priča u duhu *Romea i Julije* završava smrću mladog para, iza koje na "sceni" ostaje Fatina sestra Ummihana, hodže i hadžije, koji sahranjuju

[15] Isto, 92. str.
[16] Dubrovačka bilježnica, str. 219.

tragične junake. Uspoređujući završetak te balade s posljednjim Hasanaginim monologom u tekstu Dubrovačke bilježnice, potpuno je jasno da je Ogrizović ovdje bio pod snažnim dojmom spomenute narodne pjesme. Štoviše, preuzeo je cijeli niz stihova s njezina svršetka.[17]

Dubrovačka bilježnica	Vjerni vojno
Hasanaga (prenuo se) Šta je? Vi ste? Tu ste još?! Odlazite! Ne trebam vas. Ne trebamo ljudi. Ostavite nas. Ne mutite sanka. Ja ću ovdje uz nju snivat sam. Sam!... A kad sutra bio dan osvane, Dan osvane i ograne sunce, Nać ćete nas mrtve obadvoje! Zajedno nas grobu iznesite! Usporedo mezar iskopajte! Kroz mezar nam ruke sastavite, A u ruke rumene jabuke, Kad s´prenemo, da se poigramo... Više mene lozu usadite A više nje – rumenu ružicu, Nek se loza oko ruže vije! (Okrene se k licu Hasanaginice) Je li tako, vjerna ljubo moja, Je l´ti pravo, što ti isporučih: „Ne čekaj me u bijelu dvoru Već u vrtu gore prorokovu..."[18]	Zajedno ih mlade ponesoše, Upored im mezar iskopaše: Kroz mezar im ruke sastaviše, A u ruke rumene jabuke, Kad se prenu, nek se poigraju. Više Mehe lozu usadiše, Više Fate rumenu ružicu, Nek se loza oko ruže vija, Kao Meho oko svoje Fate.[19]

Zanimljivo je da Drago Rubin u monografiji o Milanu Ogrizoviću ne navodi ovu pjesmu iz Kurtove zbirke kao jednu od onih iz kojih je Ogrizović posudio stihove, iako je označio trinaest drugih slučajeva preuzimanja. Doduše, ogradio se tvrdnjom da navodi samo neke od primjera, ali opet, posudba stihova na ovome je mjestu i više nego očita, a riječ je i o većem broju redaka. Dapače, u većini drugih primjera koje navodi preuzeti stihovi u dramu su uklopljeni kao citat, zaokružena cjelina, pjesma: jednu, već spomenutu, izvodi Vlahinja, jednu Husref, jednu sam Hasanaga, onu možda najpoznatiju Imotski kadija... U slučaju završetka drame u Dubrovačkoj bilježnici preuzimanje nije označeno kao citat niti je riječ o posuđenoj pjesmi u cjelini ili nekom njezinu logičnom dijelu; riječ je o prenošenju stihova bez aluzija na citatnost, sa zamjeničkom promjenom nužnom da bi tekst mogao funkcionirati kao Hasanagin monolog. Stoga nenavođenje pjesme *Vjerni vojno* upućuje na pretpostavku da Drago Rubin nije znao za postojanje Dubrovačke bilježnice i varijantu završetka u njoj. Moguće je i da je bio s njom upoznat, ali je svoju analizu provodio na onom "priznatom", tiskanom tekstu drame. No malo je vjerojatno da pjesmu *Vjerni vojno* baš nigdje ne bi spomenuo, a morala mu je zapeti za oko već i zbog motiva "dženeta" i ljubavi koja sretan završetak traži u vječnosti.

Korak dalje od Fortisova zapisa u Dubrovačkoj je bilježnici načinjen i u dijalogu Hasanaginice i Imotskog kadije. Uputa "zagrli ga prvi put živo", koju je autor ostavio zabilježenu u didaskalijama ispod Hasanaginičina imena, dočarava situaciju sasvim različitu od one na kakvu bismo naišli da se Ogrizović striktno držao narodne pjesme. Činom živog pristajanja na prosidbu, makar i na trenutak, na Hasanaginicu kao da je prešao Kadijin optimizam; bio je to iskorak iz kruga samosažaljenja i patnje kojima je oslikan njezin lik. Ovaj pomalo neuvjerljiv skok, koji u narodnoj pjesmi nema nikakvu podlogu, u analizu ipak donosi nešto novo, narušava pasivnost junakinje i predvidljivost njezinih reakcija. Također, možda se upravo u ovom motivu pristajanja krije i uzrok naoko malene razlike na 204. stranici Dubrovačke bilježnice, u petom prizoru trećeg čina. Riječ je razlici između glagola *prekriti* i *sakriti*, kojoj je autor očito pridao određeno značenje. "Ona, što se na konju sakrila", govori Ummihana pokazujući na Hasanaginicu u svadbenoj povorci, i time otvara niz mogućih tumačenja njezina položaja. Možda se sakrila ne samo da ne vidi djecu i ostavljeni dom već i da obitelj ne vidi nju – koja je, makar na trenutak, privoljela drugome.

Ogrizovićeve preinake Hasanaginice *i književna kritika*

U "Pokretu" je 12. siječnja 1909. godine izašao članak Milana Marjanovića, jednog od najistaknutijih kritičara hrvatske moderne. Netom nakon premijere *Hasanaginice* u Hrvatskom narodnom kazalištu on se osvrće na taj zapažen kazališni događaj te mu posvećuje oveći prostor u 8. i 9. broju spomenutog

[17] Na Sarajevskom filmskom festivalu 2009. godine prvu nagradu publike osvojio je dokumentarni film „Sevdah" redateljice Mirne Andree. Tragom glazbenog stvaralaštva svoga djeda, mladi glazbenik Damir Imamović istražuje povijest i razvoj sevdalinke. Zanimljiva je pjesma koju izvodi na samom kraju filma: riječ je o pjesmi koju je sam uglazbio, na tekst iz zbirke koju je priredio Osman Đikić. Dio stihova veoma je sličan onima koje ovdje izdvajamo, s prepoznatljivim motivima zajedničke smrti zaljubljenih, ukopa i spomena koji ostaje za vječnost.

[18] Dubrovačka bilježnica, str. 219.

[19] *Vjerni vojno,* u Mehmed-Dželaluddin Kurt, *Hrvatske narodne ženske pjesme (muslimanske)*, Hrvatska dionička tiskarna, Mostar, 1903, str. 35.

časopisa. Iscrpno, čin po čin, Marjanović analizira Ogrizovićevu dramu, iznoseći, s literarno-dramaturškog gledišta, njezine dobre i loše strane. Svjestan uspjeha *Hasanaginice*, koja je u dva dana prikazivanja napunila kazalište i ovacijama ispunila čak i ulice, ponukan je objasniti koji su sve momenti Ogrizoviću išli u prilog. Tako smatra da su uspjehu pridonijeli i neki vanjski elementi: dobro osmišljena reklama u novinama, agitacija u krugu političkih istomišljenika i pobuđeni interes za Bosnu u kontekstu tada aktualnih društveno-političkih zbivanja.[20]

Tragom prvog Marjanovićeva zapažanja – o reklamama koje su najavljivale premijeru – u "Hrvatskom pravu", inače listu koji je prema Ogrizoviću nesumnjivo gajio simpatije, možemo čitati zanimljiv tekst Frana Galovića, objavljen u nastavcima u listopadu 1908. godine, više od dva mjeseca prije svečane premijere u Zagrebu. Galović u pomalo lirskom tonu iznosi kratak pregled Ogrizovićeve drame, prepričavajući je po činovima. Sadržaj koji nam Galović najavljuje sadržaj je varijante u Dubrovačkoj bilježnici, što postaje očito u trećem dijelu članka, kada navodi niz stihova iz Agina monologa nakon Hasanagičine smrti, pa i već spomenute stihove iz pjesme "Vjerni vojno". "Ovoliko sam, mislim, bio dužan iznieti, da se publika barem u glavnom upozna s ovim novitetom, što će se početkom decembra[21] izvoditi na našoj pozornici, a što ga 'Matica Hrvatska' kani štampati u svojim dugogodišnjim edicijama. Pribivao sam nekim pokusima i pročitao sam dramu u rukopisu, pa sam prema tome iznio ovo nekoliko sasvim impresionističkih redaka."[22] Jasno je dakle odakle Galoviću saznanja o naposljetku 9. siječnja 1909. neuprizorenoj varijanti drame: pročitao ju je u Ogrizovićevu rukopisu, preinačenom 21. listopada 1908. godine. Zanimljivo je da je treći nastavak, u kojem Galović progovara o trećem činu i Hasanaginu monologu, objavljen u „Hrvatskom pravu" u broju 3886 od 31. listopada 1908, dakle svega deset dana nakon datacije Ogrizovićeve preinake drame. S obzirom na kompilacijski karakter Dubrovačke bilježnice, možemo se pitati nije li možda Galović u rukama držao upravo taj, "dubrovački" rukopis Milana Ogrizovića.

O drugačijoj varijanti drame progovorio je i Julije Benešić u Narodnim novinama 11. siječnja 1909. godine. "Ljubav muža i žene, koja privlači i odbija, sudba dviju duša, nad kojima vlada sila neodoljiva sevdaha, koji, kad proleti ne će da se vrati, ali vraća se smrću zaljubljenih, za ljubav našla je u 'Hasanaginici' mjestimice zgodan komentar. Šteta, da ni to nije do kraja izvedeno, jer onda se ne bi dogodilo, da u rukopisu i Hasanaga i Hasanaginica umiru, dok na pozornici Hasanaga živi, a u štampanom će izdanju valjda opet da pogine."[23] Ono čega se Benešić bojao ipak se nije dogodilo: Ogrizovićeva *Hasanaginica* tiskana je u obliku u kojem se pojavila na pozornici, a varijanta koju čitamo u Dubrovačkoj bilježnici, po svemu sudeći, pala je u zaborav.

Zaljučno o varijantama Hasanaginice

Zanimljivo je usporediti *Hasanaginicu* slijedeći liniju Fortis – Ogrizović: prvotisak – Ogrizović: Dubrovačka bilježnica. Jasno je da je najveća razlika u tome koliki je "prostor" posvećen Hasanagi i njegovoj reakciji na ženinu smrt. U Fortisa Hasanaga ne doživljava nikakvu promjenu, u njegovu liku ne postoji nikakav razvoj. Silnik s početka pjesme ostaje silnik i na njezinu kraju, uzrokujući Hasanaginičin tragičan konac, kojim balada i završava. U tiskanom izdanju Ogrizovićeve drame lik Hasanage ipak doživljava transformaciju: držeći mrtvu ženu u naručju konstatira krivnju za njezinu smrt i šapatom je moli za oprost, spominjući sevdah i ljubav na drugome svijetu. U Dubrovačkoj bilježnici razvoj Hasanagina lika još je izrazitiji: on ne samo da tuguje nad ženinom smrću, za koju spoznaje vlastitu krivnju, već motiv "dženeta" u njegovu monologu postaje "djelatan" – svima uokolo Hasanaga najavljuje vlastitu smrt i susret s dragom na drugome svijetu. Time se Sultanijine slutnje ostvaruju, a Hasanagin lik postaje tragičniji.

Zašto je Ogrizović posegnuo za ovakvim raspletom događaja? Iz kojeg je razloga još snažnije "iznevjerio" narodnu baladu iz Fortisova zapisa, kada je drama uvjerljivo funkcionirala i bez motiva Hasanagine smrti?

Možda odgovor na ova pitanja valja potražiti u vremenu kada je Ogrizović živio i djelovao. Razdoblje koje iz današnje perspektive nazivamo modernom u književnost je uvelo brojne inovacije i općenito približilo domaću književnu produkciju europskim strujanjima. To se dogodilo i u drami: na naše su dramatičare snažno utjecali afirmirani europski dramatičari, a povezanost domaćih književnika s Bečom[24] rezultirala je i preuzimanjem određenih, već spomenu-

[20] M. M. (Milan Marjanović), „Hasanaginica. Drama u tri čina od dr. M. Ogrizovića", *Pokret*, VI/1909, 8. i 9.

[21] *Hasanagica* je premijerno izvedena 9. siječnja 1909. godine, očito nešto kasnije od predviđenog datuma.

[22] Fran Galović, „Hasanaginica", *Hrvatsko pravo* XIV/1908, 3874, 3880, 3886.

[23] J. B-ć. (Julije Benešić), "Milan Ogrizović: 'Hasanaginica'", *Narodne novine*, 11. siječnja 1909.

[24] I sam je Ogrizović svoju *Hasanaginicu* poslao u bečki Burgtheatar. Vijest je prerano izišla u *Hrvatskom pravu*, a autoru nesklon *Savremenik* mu se zbog toga i narugao. Naime Ogrizović tada još nije znao

tih motiva iz bečkoga dramskog kruga koje smatramo "modernističkima": problematiziranje ženske seksualnosti, opčinjenost smrću, pa čak i izvođenje Smrti na pozornicu. A smrt je uistinu motiv koji se u *Hasanaginici* često pojavljuje: još od prvog čina, kada se junakinja željela sunovratiti niz kulu, pa do trećeg u kojem je Aga ubio Čerkeskinju, Vlahinja najavila svoj kraj i počinila samoubojstvo, Sultanija izrazila jezu zbog crnih slutnji koje ju obuzimaju, a tragičan konac zadesio glavnu junakinju. Dubrovačka bilježnica svojim završetkom taj motiv podcrtava još izrazitije, posebno kada ga se dovede u kontrast sa svadbenom povorkom i pjesmom Imotskog kadije koji iščekuje nevjestu pred dvorom. Možda na tom tragu varijantu *Hasanaginice* u Dubrovačkoj bilježnici možemo proglasiti "aktualnijim" dramskim tekstom, u smislu snažnijeg naglašavanja motiva tipičnog za razdoblje u kojem je autor stvarao.

Također, valja spomenuti i Rubinovu tvrdnju da je "dženet" kao motiv bio nužan kako bi pobjeda ljubavi i jakih individualnosti bila moguća na drugom svijetu, kada se već nije mogla ostvariti u ovome. Najava Hasanagine smrti ističe taj trijumf mnogo snažnije od pukog spominjanja motiva u posljednjem Aginu monologu u tiskanoj verziji drame. Trenutak pobjede ovako je mnogo bliži, "opipljiviji". U tom smislu možda je završetak drame u Dubrovačkoj bilježnici i pokušaj autora da stvori epilog koji bi prema njegovoj pretpostavci više odgovarao ukusu publike.

Aktualnost teksta u Dubrovačkoj bilježnici očituje se, na tragu iznesenih tvrdnji, i u drugačijem razvoju Hasanaginičina lika u tom tekstu. U njemu glavna junakinja pasivnost zamjenjuje oduševljenjem i strašću, koja, iako traje kratko, baca sasvim drugo svjetlo na njezin lik. Od žene koju se nije ništa pitalo – u narodnoj baladi, preko tužne mladenke koju je ganula dobrota Imotskog kadije – u prvotisku *Hasanaginice* – junakinja se razvija u ženu s oprečnim čuvstvima i izraženom tjelesnošću – Dubrovačka bilježnica.

Pitanja bez odgovora

Listajući zagonetnu Dubrovačku bilježnicu, svjesna sam da će neka pitanja još dugo ostati bez odgovora. Tragom bilježaka u "Hrvatskom pravu" i "Narodnim novinama" rastumačeni su barem neki od upitnika koji se pojavljuju uz tekst Ogrizovićeve *Hasanaginice* među koricama Bilježnice. Zahvaljujući

hoće li drama biti prihvaćena u Beču ili ne. Tek 1920. godine u Hrvatsku je stigla odbijenica, uz obrazloženje da, između ostalog, postavljanje *Hasanaginice* na scenu zahtijeva velike izdatke. Prema: Drago Rubin, *Milan Ogrizović: život i rad*, Knjižara Z. i V. Vasića, Zagreb, 1939.

njima, danas znamo da je aktualna kritika bila upoznata s postojanjem varijanti Ogrizovićeve drame i da su je pojedinci čitali u autorovu rukopisu. Zašto drama u obliku u kojem je najavljuje Fran Galović nije izvedena 9. siječnja 1909., već se autor odlučio za uprizorenje starije inačice svog teksta? Možda će jednom neka slučajno otkrivena Ogrizovićeva zabilješka na ovo pitanje ponuditi zadovoljavajući odgovor.

Zagonetka na koju također valja odgovoriti tiče se izvedbe drame u hrvatskim kazalištima: je li drama ikada odigrana na našim pozornicama u varijanti koju čitamo u Dubrovačkoj bilježnici? Postoji li igdje kakav zapis, zabilješka o tom događaju? Odgovor na to pitanje možda možemo naći listajući sličnu inspicijentsku[25] bilježnicu pohranjenu u Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta. Naime tekst drame u njoj je sličan onome koji čitamo u Dubrovačkoj bilježnici, ali opet, s nekim svojim osobitostima. U njemu se, primjerice, najavljuje Hasanagina smrt, ali izostaje posljednji Agin monolog, napisan na tragu pjesme u Kurtovoj zbirci. Taj podatak zasigurno može potvrditi da je tekst Ogrizovićeve drame bio podložan određenim variranjima.

I konačno, zašto bilježnica s Ogrizovićevim rukopisom i pečatima zagrebačkih kazališnih institucija nikada nije vraćena u Zagreb? Zašto je umjesto u arhivu Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta završila s oznakom "škart" u knjižnici Sjemeništa u Dubrovniku? Je li sačuvana od uništenja zahvaljujući angažmanu nekog kazališnog djelatnika davnih ratnih godina ili je pak izgubljena zbog nemarnosti onih koji su za nju bili odgovorni?

Namjera ovog rada bila je upozoriti na postojanje Dubrovačke bilježnice i njezin tekst *Hasanaginice*, potpisan Ogrizovićevom rukom, koji je u odnosu na tiskanu varijantu drame otrpio određene promjene, te dovesti taj tekst u odnos s onim nama poznatim, koji čitamo u svim izdanjima i koji se izvodi na kazališnim daskama.

Daljnja će proučavanja ovoga zanimljivog otkrića zasigurno baciti više svjetla na tamu koja obavija povijest zagonetnog rukopisa. Nadam se da je ovaj osvrt bio barem skroman doprinos tom nastojanju.

[25] Inspicijentska bilježnica pohranjena u Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta nosi datum 7. siječnja 1934.

LITERATURA

1. *Dubrovačka bilježnica* (Hasanaginica, Drama u tri čina, napisao Milan Ogrizović)
2. Ogrizović, Milan, *Hasanaginica*, Matica hrvatska, Zagreb, 1909.
3. Senker, Boris, *Hrestomatija novije hrvatske drame, 1. dio 1895-1940*, Disput, Zagreb, 2000.
4. Fortis, Alberto, *Put po Dalmaciji*, Marjan tisak, 2004.
5. Kurt, Mehmed-Dželaluddin, *Hrvatske narodne ženske pjesme (muslimanske)*, Hrvatska dionička tiskarna, Mostar, 1902.
6. Rubin, Drago, *Milan Ogrizović: život i rad*, Knjižara Z. i V. Vasića, Zagreb, 1939.
7. Lederer, Ana, *Drame hrvatske moderne*, Znanje, Zagreb, 2007.
8. Pavličić, Pavao, *Stih u drami i drama u stihu*, Liber, Zagreb, 1985.
9. Frangeš, Ivo, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987.
10. Solar, Milivoj, *Književni leksikon*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.
11. Ubersfeld, Anne, *Čitanje pozorišta*, Vuk Karadžić, Beograd, 1982.
12. Gavella, Branko, "Uz Ogrizovićevu Hasanaginicu", *Hrvatska pozornica*, VII/1941-1942, 25.
13. M. M. (Milan Marjanović), „Hasanaginica. Drama u tri čina od dr. M. Ogrizovića", *Pokret*, VI/1909, 8. i 9.
14. Galović, Fran, „Hasanaginica", *Hrvatsko pravo* XIV/1908, 3874, 3880, 3886.
15. J. B-ć. (Julije Benešić), "Milan Ogrizović: 'Hasanaginica'", *Narodne novine*, 11. siječnja 1909.
16. (K.) "Dvije premijere u Banjalučkom kazalištu", *Nova Hrvatska*, 1/1941, 205, (21.XI)
17. Senker, Boris, *Ogrizović, Milan* u Leksikon hrvatskih pisaca, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
18. "Hasanaginica", *Pozornica*, 1941/1942, 1-3.
19. *Kazalište u Dubrovniku do osnutka prvoga profesionalnog ansambla*, http://www.kazaliste-dubrovnik.hr/povijest.shtml
20. Vidanec, Dafne, *Hasanaginica od Fortisa do Ogrizovića*, Centar za filozofiju medija, http://www.centar-fm.org/index.php/component/content/article/122

Njega nema...
stara mi se kuća ne raduje,
sve miruje
u blagoj šutnji.

Nema ga,
a sve na istom mjestu stoji.

Pod otvorenim prozorom
mirišu opojno kasne ljetne ruže
i ne mare
što boju im gasi sunce.

Život ide nekud
dalje, samo ovdje
nepovratno staje.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Đuro Bošnjak: DA SE NE ZABORAVE,** Matica hrvatska, Ogranak Đakovo, 2010.
2. **REPUBLIKA, 6/2010.,** DHK i Školska knjiga d.d.
3. **HRVATSKA REVIJA, 2/2010.,** Matica hvatska
4. **MOTRIŠTA, svibanj/lipanj 2010.,** Matica hrvatska Mostar
5. **OBNOVLJENI ŽIVOT, časopis za filozofiju i religijske znanosti, 2/2010.,** Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb
6. **BOGOSLOVSKA SMOTRA, 2/2010.,** Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
7. **CRKVA U SVIJETU, 2/2010.,** Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu
8. **RIJEČKI TEOLOŠKI ČASOPIS, 1/2010.,** Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu – Teologija u Rijeci
9. **KATEHEZA, 4/2010.,** Salesiana d.o.o., Zagreb
10. **BILTEN FRANJEVAČKE TEOLOGIJE SARAJEVO, 1-2/2009.**
11. **POLITIČKI ZATVORENIK, srpanj/kolovoz 2010.,** HDPZ, Zagreb.
12. **ZVONA, mjesečnik za kršćansku kulturu, srpanj/kolovoz 2010.,** Riječka nadbiskupija i Gospićko-senjska nadbiskupija
13. **NAŠA OGNJIŠTA, hrvatski katolički mjesečnik, srpanj/kolovoz 2010.,** Naša ognjišta d.o.o. Tomislavgrad
14. **KANA, srpanj/kolovoz, 2010.,** Kršćanska sadašnjost d.o.o., Zagreb
15. **VERITAS, srpanj/kolovoz 2010.,** Hrvatska provincija sv. Jeronima franjevaca konventualaca, Zagreb
16. **ŽIVO VRELO, liturgijsko-pastoralni list, 8/2010.,** Hrvatski institut za liturgijski pastoral pri Hrvatskoj biskupskoj konferenciji, Zagreb
17. **SLUŽBA BOŽJA, liturgijsko-pastoralna revija, 2/2010.,** Katolički bogoslovni fakultet, Split
18. **CRKVA NA KAMENU, patoralno-informativni list hercegovačkih biskupija, kolovoz/rujan 2010.,** Mostar
19. **SVJETLO RIJEČI, srpanj/kolovoz 2010.,** FMC Svjetlo riječi d.o.o., Sarajevo
20. **GLASNIK SV. JOSIPA, 3/2010.,** Nacionalno svetište sv. Josipa, Karlovac
21. **GLASNIK HRVATSKOGA KATOLIČKOGA LIJEČNIČKOG DRUŠTVA, 1-2/2010.,** Zagreb
22. **STOPAMA POBIJENIH, glasilo Vicepostulature postupka mučeništva "Fra Leo Petrović i 65 subraće", srpanj – prosinac 2010.,** Humac
23. **TEBI MAJKO, glasilo svetišta bl. Marije Propetoga Isusa Petković, 4/2010.,** Družba Kćeri Milosrđa TSR sv. Franje, Blato
24. **RADOSNA VIJEST, misijski informativni list, travanj 2010.,** Zagreb
25. **OGNJIŠČE, kolovoz 2010.,** Ognjišče d.o.o., Koper
26. **LIVES JOURNAL, 2/2010.,** Revija Srp, Ljubljana

Mišljenja i reagiranja

Prilozi u ovoj rubrici izražavaju osobne stavove svojih autora, s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

O novinarskim fantazmagorijama

U današnjim je medijima, pa i onim "najozbiljnijim", tiskanim, moguće pročitati uistinu svašta. Bezobraštine, prostote, psovke nešto su s čime smo se već pomirili, toliko na njih oguglali da ih uzimamo pod normalno, što bi ljudi rekli kao "dobar dan". Svakojaka podmetanja, izvrtanja, proizvoljne interpretacije, netolerancija i tendencioznost nešto su još normalnije i na takve stvari više ne treba puno upozoravati. Vjerojatno je važnije upozoriti na primjetan porast "kvalitete" ovakvih novinskih tj. medijskih manipulacija, na njihovu neprestanu evoluciju koja rezultira sve profinjenijim i sofisticiranijim novinarskim uradcima koji s obzirom na utemeljenost na činjenicama, kao i upućenost u vlastitu problematiku ne udovoljavaju ni elementarnim normama ozbiljnog i odgovornog novinarstva. Treba konstatirati da se novinari uistinu veoma trude upakirati ovakvu svoju robu u dopadljivu ambalažu zbog koje nitko od konzumenata neće primijetiti da nešto s njom nije u redu. Valjda je najveći domet ovoga nastojanja kad se od novinskog članka, komentara ili kolumne uspije stvoriti duhovita i zabavna priča što stoji na žanrovskoj granici koja novinarsko ostvarenje dijeli od onoga beletrističkog. A u beletristici vlada, dakako, princip pjesničke slobode, tu možeš pisati što god te volja, jer, kako nas uvjeravaju uvažena gospoda književnici, forma je važnija, štoviše presudna, a sadržaj je drugorazredan ili sasvim sporedan. Prava slika i prilika naših života u kojima je forma sve, a sadržaj ništa. Uostalom tko u ovom našem virtualnom svijetu, u kojemu uglavnom živimo, uopće mari za istinu, činjenice, stvarnost? (Što je stvarnost uopće?)

Bitni su, naprotiv, "pirotehnički" efekti, neobuzdani humor koji se obično svodi na ismijavanje, nedobronamjerna kritika koja obično prelazi u kritizerstvo, vješto sročena poanta, lucidna točno onoliko koliko se to "prosječnom" čitaocu dotičnih novina sviđa. Možda tom "prosječnom" čitaocu efektno zvuče i sljedeće rečenice: "Uzoriti (kardinal Bozanić) upozorava da bi, nastavi li se ovim trendom, uskoro moglo doći vrijeme kada će hrvatski katolici – devedeset i ohoho posto žitelja ove zemlje – poslije nedjeljnih misa biti organizirano odvođeni u plinske komore. Čeka ih neki suvremeni Jasenovac kakvome se

Katolička crkva i u prošlosti najoštrije suprotstavljala. Hrvatsku će, nakon konačnog rješenja, nastanjivati samo židovi, masoni i prokleti ateisti, a plinske će komore pasti u ruke stranih naftnih kompanija." Ili, recimo, sljedeće: "Govoreći o tome da se hrvatskim katolicima 'negira dimenzija prisutnosti u društvu', uzoriti nije mislio na devedeset i ohoho, nego na sto posto nacionalnog bića, s tim da bi razliku hitnim društvenim mjerama trebalo 'fotošopirati'. Uzoriti s pravom upozorava da ima građana koji, samo zbog toga što su prokleti ateisti, muslimani ili nešto treće, na najsuroviji način uskraćuju sebi pravo da slobodno ispovijedaju katoličku vjeru." No, bez obzira kako zvuče navedene rečenice, činjenica je da tako nešto kardinal Bozanić nije rekao niti svojim riječima dao naslutiti. "Uzoriti" ipak nije idiot (o čemu pri kraju teksta iz kojega su citati uzeti, njegov autor dvoji) da bi tako nešto i pomislio; govorio je o nečemu drugom, što ovaj autor, a radi se o novinaru Viktoru Ivančiću i tekstu "Otac, sin i duhovnik" objavljenom u tjedniku "Novosti" od 30. srpnja 2010., nije shvatio ili neće da shvati. Kao što ne shvaća da onih koji redovno prisustvuju nedjeljnoj misi (pa bi ih se po njezinom završetku moglo organizirano odvesti u plinsku komoru) nema "devedeset i ohoho posto" po udjelu u ukupnoj populaciji RH, nego ih je desetak puta manje, i kao što ne shvaća narav katoličanstva onih ostalih, koji redovno odnosno uopće ne prisustvuju nedjeljnoj misi, a ni vjeru onih kojima taj pojam u životu nešto znači. Shvatio je očito samo to da se na osnovi jedne ili dviju Bozanićevih rečenica (izrečenih na proslavi desete godišnjice osnutka Gospićko-senjske biskupije) može složiti zabavna "novinarska priča". I tako je od muhe nastao slon. Točnije mjehur od sapunice napuhan do razmjera groteske.

Nejasno je zašto se u vezi sa spomenutim Bozanićevim govorom autor nije odlučio za jedan koliko-toliko utemeljen kritički osvrt ili analizu (što se s obzirom na njegovu reputaciju i očekuje). Zašto nije iznio argumente iz kojih bi se vidjelo kako nije istina da se zastupnike katoličkih stavova u javnosti omalovažava, podcjenjuje, diskriminira, kako to tvrdi Bozanić; i to malo ozbiljnije argumente od raspela i slike dr. Franje Tuđmana (?) na zidu matičnog ureda u Trogiru. A mogao je nešto reći i o vlastitom shvaćanju suvremene (liberalne) demokracije i vrijednosnog relativizma (o kojima je Bozanić, kako sam autor veli, također govorio), na koju je temu napisao mnogo dobrih tekstova. Je li tu temu prešutio zato što ovom vrstom civilizacijskih tekovina ni sam nije pretjerano oduševljen, a nezgodno bi bilo slagati se s nadbiskupom zagrebačkim, odnosno Katoličkom crkvom u Hrvata u bilo kojoj stvari pod kapom nebeskom? Pa mogao se onda potruditi da rastumači u čemu se njegov stav o tom pitanju razlikuje od njihovog. Takav bi tekst mogao biti od koristi i za širu i za katoličku javnost, uključujući i

njezin klerički dio. A korist od ovakve groteske, lišene proznog zapleta, i čiji je humor namijenjen samo jednom dijelu populacije (ili ga drugi dio ne shvaća zbog svog idiotizma?), upitna je – nekoga doduše može zabaviti, no kod nekoga može stvoriti gorak okus medijskog (novinarskog) šunda.

Ovaj je Ivančićev članak samo jedan, možda čak ne i previše karakterističan primjer "karnevalizacije novinarskog diskursa", što je izgleda pogodan naziv za tendenciju o kojoj smo nešto rekli na početku. Kao što je na karnevalu sve dopušteno i moguće, tako je sve dopušteno, odnosno moguće i u novinskim tekstovima koji se svrstavaju u ovu kategoriju. To zapravo nisu "klasični" novinski tekstovi ni po sadržaju, a ni po formi, to su, kao što smo već istaknuli, tekstovi na granici novinarstva i beletristike ili već potpuno na ovom drugom terenu, redovito humoreske, koje se doduše bave našom stvarnošću, ali u kojima sloboda ne samo interpretacije, već i manipulacije činjenicama ničim nije ograničena (jer to valjda beletristika dopušta). Nejasno je radi li se ovdje o namjernim ili slučajnim manipulacijama, nastoje li novinari na ovaj način zabašuriti svoju neupućenost u tematiku koje su se dohvatili ili jednostavno po nekom automatizmu odrađuju posao od kojega žive i prehranjuju obitelj, onako kako to najbolje znaju i umiju. U svakom slučaju, kad ne bi bilo tog raskoraka sa činjenicama, a često i vulgarnog izraza, ti bi se tekstovi mogli smatrati korektnim novinskim prilozima i nitko razuman ne bi imao ništa protiv njihovog fenomena (koji se u tom slučaju ne bi ni mogao označiti terminom "karnevalizacije"), dapače za novinarstvo bi on predstavljao dobitak.

Dakako, ne kažemo da nema i korektnih novinskih tekstova koji zalaze u beletrističko područje, ima ih, no čini se da oni, ako i nisu u manjini, nisu ni približno "popularni" kao oni drugi. A u tom drugom slučaju radi se o literaturi u kojoj su se pomiješale činjenice i izmišljotine i u kojoj se teško razlučuje ozbiljan govor od lakrdijanja, faktografija od fantazije. Umjesto koliko-toliko objektivne slike stvarnosti, odnosno jednog njezinog dijela, ovi uradci obično predstavljaju fantazmagorije svojih autora, koje su često i izraz njihovih osobnih frustracija i taština, a što se tiče njihovog humora, on nerijetko umjesto smijeha izaziva nelagodu. "Zdrav" humor, onaj koji izlazi "iz srca", sigurno ne može stvoriti ovakav osjećaj, bez obzira na metu koju pogađa, no humor može biti i bolestan, ciničan, razoran, može se svesti na neku otrovnu ironiju (valjda zato što je krivo motiviran i što izlazi iz nekih mračnih predjela čovjekovog bića) i u tome je izgleda ovdje problem.

To što smo za primjer opisane tendencije uzeli tekst jednog "feralovca", Viktora Ivančića, osnivača i glavnog urednika nedavno ugašenog Feral Tribunea, nije slučajno. U Feralu se izgleda i začeo ovaj "novi smjer" u novinarstvu, a

Feralovi su osnivači (uz Ivančića, znameniti trojac sačinjavaju Boris Dežulović, čiji su tekstovi puno indikativniji primjeri spomenute "karnevalizacije", i Predrag Lucić) njegovi najznamenitiji predstavnici. S jedne strane nije čudo što se neka vrsta "karnevalizacije novinarstva" pojavila upravo u ovom tjedniku. Feral je prvotno bio humoristički podlistak odnosno list, a onda se u jednom trenutku počeo baviti i ozbiljnim temama, tako da je bilo očekivati da će se i na njegove ozbiljne stranice proširiti nešto od satiričkog duha s onih "neozbiljnih". No, s druge strane, teme o kojima je Feral pisao nisu bile pogodan teren za odvijanje "karnevala". U svom ozbiljnom dijelu (ali i u onom neozbiljnom) taj se list bavio vrlo mučnim stvarima (jer je i hrvatska stvarnost toga doba bila vrlo mučna) i pritom je pokrenuo mnoga važna pitanja vezana uz ratna i poratna zbivanja ovdje u Hrvatskoj. Njegova uloga u otkrivanju i raspletanju mnogih afera na hrvatskoj političkoj i gospodarskoj sceni (ratni zločini, nepravilnosti i kriminal u pretvorbi i privatizaciji, razni politički skandali) bila je od izuzetne važnosti i feralovcima se to ne može osporiti. No zbog tih su se interesa i njihov list i oni sami našli u procjepu između komike kao svoje životne vokacije, i tragike našeg vremena. Može li se ovo protuslovlje razriješiti ironijom, kako su to oni pokušavali i još uvijek pokušavaju, može li se zaista, kako to veli Kiš, ironija suprotstaviti užasu egzistencije, veliko je pitanje. Čini se da ironija (pogotovo ako nije baš najzdravija) tu ipak ne može biti dovoljno produktivna. Možda o toj produktivnosti nešto govori i sudbina Ferala, koji nisu uništili mnogobrojni pritisci i intervencije iz političkih sfera, već u prvom redu slaba čitanost.

A možda je najveća ironija u cijeloj ovoj priči u tome što su feralovci, inače deklarirani ljevičari, borci za pravo i pravdu, protivnici svih moćnika i manipulatora ovoga svijeta, postali ne samo rodonačelnicima već i zdušnim širiteljima trenda koji medijska mašinerija uvelike iskorištava da bi uvećala svoju moć i podložila sebi sve veći broj ljudskih duša. Jer ljudi očito "padaju" na zabavu o kojoj je ovdje riječ, koja onda ostvaruje značajan učinak na čitanost, odnosno konzumaciju novinskih sadržaja, a ova u povratnoj vezi opet dalje profilira potrebe i ukus čitalačke publike.

Danas možemo samo nagadati kuda bi nas takvi trendovi mogli odvesti. Hoćemo li jednom i novine čitati kao zbirke fantastičnih priča u kojima se po Hrvatskoj otvaraju virtualni Jasenovci i u kojima danonoćno stradava devedeset i ohoho posto virtualnih Hrvata? Hoće li itko shvaćati išta od onoga o čemu govori neko drugo ljudsko biće? I hoće li to uopće još biti važno?

Zagreb, kolovoz 2010.

Zdenko Kremer

Površno i pristrano djelo o bl. Alojziju Stepincu

Prije nekoliko mjeseci izišlo je iz tiska djelo dr. Jurja Batelje "BLAŽENI ALOJZIJE STEPINAC – svjedok Evanđelja ljubavi". Sastoji se iz tri sveska, vrlo je ukusno opremljeno i tvrdo ukoričeno. Prvi svezak je znanstveni rad dr. Batelje i u njemu je prikazano Blaženikovo djelovanje. U drugomu i trećem svesku su donesene brojne isprave, kojima se je pisac služio u radu. Glavna vrijednost knjige su upravo te isprave (ima ih ukupno 691), jer ih do sada o bl. Alojziju Stepincu ni u jednoj zbirci nije toliko skupljeno, pa će to korisno poslužiti u daljemu proučavanju njegova života i rada. Međutim, u prvomu svesku iznesene su mnoge notorne neistine, a u drugomu i trećem svesku izostavljene su mnoge isprave, kako bi se lakše mogle plasirati kojekakve neznanstvene konstrukcije. Primjedbe koje iznosim, odnose se upravo na prvi svezak, a usput ću navesti i neke od izostavljenih isprava.

Pisac tvrdi da je srpski "predstavnik u Saveznoj skupštini Puniša Račić" izveo "20. lipnja 1928. atentat u beogradskoj Narodnoj skupštini na hrvatskoga predstavnika Stjepana Radića" i da je "dana 6. siječnja 1929. kralj Aleksandar... ukinuo Vidovdanski ustav te uveo oktroirani ustav" (str. 43.). Iz ovakve formulacije proizlazi da je u kraljevskoj Jugoslaviji postojala Savezna skupština i Narodna skupština i da je istoga dana, dakle 6. siječnja 1929., ukinut Vidovdanski i donesen Oktroirani ustav. Ali to je netočno. Samo u složenim državama postoji Savezna skupština. Kraljevska Jugoslavija je bila centralistički uređena država pa u njoj nije postojala Savezna nego Narodna skupština. Oktroirani ustav nije donesen 6. siječnja 1929. nego 3. rujna 1931. Dalje se navodi da se "poslije smaknuća kralja Aleksandra Karađorđevića u Marseilleu 9. listopada 1934. političko stanje u zemlji" nije promijenilo, da je diktatura "postajala sve teža", pa je na to reagirao zagrebački nadbiskup Bauer, koji je "potpisao prosvjed znan pod imenom *Zagrebački memorandum*" (str. 44.). Ni ove tvrdnje nisu točne. Nakon atentata na kralja Aleksandra diktatura je pomalo počela popuštati, političke stranke su oživljavale svoj rad, pa je u promidžbi za parlamentarne izbore, održane 5. svibnja 1935., Hrvatska seljačka stranka nastupala pod svojim imenom. Ali umorstva Hrvatâ, započeta stvaranjem kraljevske Jugoslavije, nastavljena su i dalje, pa je nadbiskup Bauer zaista protiv toga 25. svibnja 1935. podnio pismeni prosvjed. No, to se ne zove "Zagrebački memorandum". "Zagrebački memorandum" je predstavka što ju je u studenom 1934. podnijela skupina intelektualaca jugoslavenske političke orijentacije, predvo-

đena Meštrovićem, Ćurčinom, Politeom i dr., kojom se zahtijeva uvođenje zakonitosti u radu jugoslavenskih državnih tijela, a potpisali su je i nadbiskupi Bauer i Stepinac i splitski biskup Bonefačić. Stupanje bl. Alojzija Stepinca i njegovih sudrugova u jugoslavensku dobrovoljačku legiju u knjizi se ovako opisuje: "Pripremajući u Rimu mirovni ugovor s talijanskom vladom, Trumbić je saznao da u Noceri i dalje borave zarobljenici – časnici iz Hrvatske. Posjetio ih je i savjetovao im da se upišu kao članovi jugoslavenske dobrovoljačke legije. Oni su to učinili, a Trumbić je njihov popis predao talijanskoj vladi koja ih je odlučila pustiti iz logora" (str. 63. bilj. 108.). Ovo nije istina. To je suprotno izjavama Petra Grgeca, Trumbića i samoga Stepinca. Od 1915. Trumbić je uporno radio na osnivanju spomenute legije, koja će se oružjem boriti za stvaranje Jugoslavije. On 1918. nije bio nikakav državni čimbenik, koji bi pripremao mirovni ugovor s Italijom. U ime koga? Besmislica.

Dr. Batelja piše da su jugoslavenski politički krugovi sklopili "ugovor prijateljstva s Hitlerovim nacističkim režimom i koalirali s Mussolinijevim fašizmom" (str. 89.), da su u Njemačkoj "objavljeni rasistički zakoni koji su imali za cilj provesti nacističku i fašističku 'rasnu teoriju' po kojoj rasna svojstva pojedinih naroda odlučuju o tijeku povijesti" (str. 90.), da je Pavelić bio oženjen Židovkom (str. 91.) i da je on u Italiji 1930. osnovao "tajnu revolucionarnu organizaciju Ustaša" (str. 91. bilj. 209.). Koalicija je udruživanje političkih stranaka ili država radi ostvarenja nekoga dogovorenog programa. Između Jugoslavije i Italije takav program nije predviđen nikakvim posebnim sporazumom, npr. Beogradskim sporazumom od 25. ožujka 1937. Pristupom Trojnom paktu 25. ožujka 1941. Jugoslavija je imala jednak odnos prema Italiji i prema Njemačkoj. Stoga je neispravno zvati njezin odnos s Njemačkom ugovorom o prijateljstvu a s Italijom koalicijom. Fašizam i nacionalsocijalizam su dvije srodne, ali ipak različite ideologije. Fašizam se ne temelji na rasnoj teoriji, koju dr. Batelja pogrešno definira. Bit je rasne teorije učenje da postoje više i manje vrijedne rase, pa su prve pozvane da vladaju drugima. Otac Pavelićeve supruge je Martin Lovrenčević, istaknuti pravaš, čisti Hrvat, pa ona ne može biti Židovka. Unatoč suprotnim tvrdnjama nekih povjesničara, "Ustaša, hrvatska revolucionarna organizacija", skraćeno "UHRO", kako se do 1941. zvao Ustaški pokret, osnovana je u siječnju 1929.

Značajka je Bateljina djela da ono vrvi pravno, diplomatski, zemljopisno i povijesno netočnim tvrdnjama. On naime kaže da su Hrvati imali 1102. ugovor "s Mađarima o personalnoj uniji u osobi kralja" (str. 123.), da su von Kasche i Casertano bili veleposlanici (str. 135. i 140. bilj. 336.), da su u Zagrebu, po

odobrenju velikosrpskih vlasti, prva uhićenja Židovâ provedena već 12. kolovoza 1938. (str. 90.), da je Nezavisnu Državu Hrvatsku priznala i Japanska Kina (str. 123. bilj. 293.), da je u rujnu 1944. pokušan atentat na Hitlera i da se u "jesen 1944., pod vodstvom generala Lorkovića i Vokića, pokušalo i u Hrvatskoj" provesti "vojni puč s nakanom stupanja u vezu sa saveznicima", zbog čega su obojica u Lepoglavi bili osuđeni na smrt i smaknuti (str. 128. i bilj. 299. i 300. na istoj str.). Personalna unija je savez država koje imaju samo zajedničkoga vladara, pa su u konkretnom slučaju suvišne riječi "u osobi kralja". Von Kasche i Casertano su bili poslanici, a u diplomatskoj terminologiji i praksi NDH izraz veleposlanik nije ni postojao. Dana 12. kolovoza 1938. nije se radilo ni o kakvom uhićenju Židova, nego samo o njihovu privođenju u redarstvenu postaju radi legitimiranja i provjere dozvola za boravak, jer se radilo o izbjeglicama iz Austrije. Japanska Kina kao država nije postojala pa nije ni mogla priznati NDH, ali su je priznale Nacionalna Kina i Mandžurija. Na Hitlera je pokušan atentat ne u rujnu nego 20. srpnja 1944. Lorković i Vokić su 30. kolovoza 1944. razriješeni ministarske dužnosti i stavljeni u kućni pritvor, pa je time propao pokušaj puča, što ujedno znači da je puč pokušan najkasnije u ljeto a ne u jesen 1944. Lorković nije bio general nego isključivo politička ličnost. Ni on ni Vokić nikada nisu bili osuđeni na smrt. Od čije su ruke ubijeni u Lepoglavi, po čijemu nalogu i u kakvim okolnostima, još nije znanstveno utvrđeno. Napominjem da do sada navedenim primjerima nisu iscrpljeni svi slučajevi netočnih nadnevaka, ali ih radi uštede prostora ne spominjem.

Stajališta dr. Batelje o Banovini Hrvatskoj, Ustaškomu pokretu, Paveliću i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj daleko su od znanstvene istine i, moglo bi se reći, krajnje pristrana. On naime tvrdi da je uspostavom Banovine Hrvatske "privremeno riješeno hrvatsko pitanje" (str. 122.), da su Talijani "uvidjeli da ne će moći pomoću Mačeka ostvariti razbijanje Kraljevine Jugoslavije kako bi se domogli hrvatskoga priobalja i osvojili ga", zbog čega je "Mussolini opet u svoje planove uključio dr. Pavelića, koji će sa svojim suradnicima početi osporavati dogovor koji je u ime Hrvatske seljačke stranke s beogradskom vladom potpisao dr. Maček, optužujući ga 'da je Sporazum Hrvatsku prodao Beogradu'" (str. 122.), da je Hitleru i Mussoliniju "smetala samostalnost Kraljevine Jugoslavije, osobito Mussoliniju koji je žudio za Dalmacijom, pa je Beograd bio prisiljen prihvatiti pristupanje Trojnom paktu" (str. 122.), da je Pavelić odmah na početku NDH dr. Mačeka osudio na smrt (str. 125.), da su protiv pravoslavnih Srba "izdavani nečovječni zakoni" (str. 126.), da je Hrvatsko domobranstvo bilo pod njemačkim zapovjedništvom (str. 127.), da su zbog

Pavelićeve neodlučnosti i servilnosti prema Hitleru i Mussoliniju nanesena brojna zla i nepravde hrvatskomu narodu i Katoličkoj crkvi (str. 130.) i slično. Dio tih tvrdnji su notorne neistine, a za dio se ne navode nikakvi dokazi, pa ih valja držati neistinitima dok se ne dokaže protivno. Banovina Hrvatska bila je ustavnopravni provizorij, privremeno rješenje, koje je hrvatskomu narodu davalo stanovit stupanj samouprave u okviru Jugoslavije, što je uvijek, bez teškoća, moglo biti ukinuto. Zato ona za hrvatski narod nije predstavljala nikakvo rješenje. Njezina privremenost značila je samo odgađanje rješenja hrvatskoga nacionalnog problema. Taj problem mogao se riješiti samo uspostavom nezavisne hrvatske države, što je bilo u skladu s težnjama hrvatskoga naroda. Za taj cilj se je beskompromisno borio Ustaški pokret, napadajući i odbacujući Mačekovu politiku rješenja hrvatskoga pitanja u okviru Jugoslavije. Ustaški je pokret tako postupao od svoga osnutka, a ne od 26. kolovoza 1938., kada je Maček potpisao sporazum s Dragišom Cvetkovićem. Pavelić i ustaše su radili u hrvatskomu, a ne u Mussolinijevu interesu, kako sugerira dr. Batelja. Sporazumom Cvetković-Maček Hrvatska je zaista bila prodana Beogradu. Njemačka politika, pogotovo nacistička, neprekidno je do 27. ožujka 1941. stajala na stajalištu očuvanja Jugoslavije i njezine teritorijalne cjelovitosti, pa čak i proširenja na Solun. Istu politiku je uglavnom slijedila i Italija, pogotovo od 1936. do 27. ožujka 1941. Pa i nakon toga dana ona je poduzimala korake kod Hitlera da ne napada Jugoslaviju. Maček nikada, a pogotovo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, nije bio osuđen na smrt. Dr. Batelja ne navodi nikakve dokaze da su u NDH protiv Srba "izdavani nečovječni zakoni" i da se je Pavelić neodlučno i servilno držao prema Hitleru i Mussoliniju. Dok to ne navede, njegove tvrdnje treba uzeti samo kao najobičnije klevete i ništa drugo. Hrvatsko domobranstvo nije se nalazilo pod njemačkim nego pod hrvatskim vojnim zapovjedništvom, izuzevši nekoliko tzv. legionarskih i dobrovoljačkih divizija, koje su radi naoružanja i vojne izobrazbe bile podređene njemačkom kao savezničkom zapovjedništvu, i dva zajednička hrvatsko-njemačka pothvata protiv partizana u Bosni, u kojima je na čelu pothvata bio njemački general. Ove iznimke, koje su se temeljile na hrvatsko-njemačkomu sporazumu, prakticirale su se i u drugim vojskama, pa i u savezničkim.

Ovim nisu iscrpljene neistinite tvrdnje dr. Batelje o odnosima NDH prema glavnim silama Osovine, pogotovo prema Italiji. On piše da se je Pavelić vratio u Hrvatsku "pomoću Talijana 1941." (str. 91. bilj. 209. i str. 120. bilj. 280.), da je Mussolini priznao "NDH uz uvjet da bude politički usko povezana s Italijom i personalnom unijom ujedinjena s Italijom", što je, po njemu, Pavelić "13.

travnja telefonskim putem obećao Mussoliniju, koji mu je tek nakon toga obećanja, istom 14. travnja navečer dopustio iz Karlovca doći u Zagreb i preuzeti vlast". Naravno, "što je telefonski obećao Mussoliniju, to je dr. Pavelić službeno potpisao 18. svibnja 1941. prigodom poklonstvenog izaslanstva u Rimu", kaže učeni dr. Batelja i dodaje: "NDH nije do kraja rata mogla osloboditi ta područja (Rimskim ugovorima pripala Italiji – op. I. G.), jer ju je, nakon kapitulacije Italije, u tomu spriječila Njemačka". Prema njemu, Pavelić se je zbog Rimskih ugovora zamjerio hrvatskomu narodu, ali mu se je još više zamjerio "kad je raspustio Hrvatsku seljačku stranku i postrojbe civilnog reda Građansku zaštitu, zaslužnu za razoružavanje jugoslavenske vojske" (str. 124.). Koliko tvrdnji, toliko neistina.

Pavelić se 1941. nije vratio u Hrvatsku pomoću Talijana. Istina, on i ustaše su prije toga puštene iz talijanskoga zatočeništva, ali se je u Hrvatsku vratio kao slobodan čovjek u već proglašenu i znatnim dijelom oslobođenu Nezavisnu Državu Hrvatsku. To oslobođenje postignuto je vlastitim snagama. Italija je bezuvjetno priznala Nezavisnu Državu Hrvatsku, dakle nije ju priznala uz uvjet da ova s njom stupi u personalnu uniju. Takve se stvari i ne dogovaraju telefonom. Prema Krizmanu, tih dana nije se mogla ni uspostaviti telefonska sveza Karlovca s Rimom. Pavelić nikada nije obećao personalnu uniju ili bilo kakvu državnopravnu svezu Nezavisne Države Hrvatske s Italijom. Takva sveza (personalna, carinska, monetarna i sl. unija) nije utanačena ni Rimskim ugovorima. Dana 13. i 14. travnja 1941. u Karlovcu uopće nije bilo talijanske vojske, pa Mussolini nije nikomu mogao ni odobriti ni zabraniti da ode iz Karlovca u Zagreb. Naime već 11. travnja ustaše su u Karlovcu uspostavile hrvatsku državnu vlast, a toga dana u Karlovac su ušle i njemačke oružane snage. Još desetak dana iza toga demarkaciona crta koja je razdvajala njemačke od talijanskih oružanih snaga, išla je smjerom Vinica – Slunj – Kulen Vakuf – Priluka – Livno – Grabovica – Mostar – Gacko, dakle dosta južnije od Karlovca. Dana 18. svibnja 1941. nije u Rim išlo nikakvo poklonstveno izaslanstvo nego hrvatski državni predstavnici, koji su de iure, iako ne i de facto, ravnopravno s talijanskim predstavništvom sklapali Rimske ugovore. Tvrdnjom o poklonstvenom izaslanstvu dr. Batelja vrijeđa i bl. Alojzija Stepinca, jer su u tomu izaslanstvu, po njegovu izričitomu odobrenju, bili i njegov svećenik Cecelja i zagrebački pomoćni biskup Salis-Seewis. Nakon kapitulacije Italije Pavelić i hrvatska državna vlada su proglasili priključenje Nezavisnoj Državi Hrvatskoj svega otetoga hrvatskog područja, počevši od Boke Kotorske, na jugu, do Istre, na sjeveru. Međutim stvarno su bili oslobođeni i priključeni Hrvatskoj anektirani

dijelovi Dalmacije, uključivši i grad Zadar, dok su Istra, Rijeka i kvarnerski otoci bili uključeni u Jadransko operativno područje, ostajući državnopravno u nedefiniranom položaju.

Pavelić je sigurno bolno doživio gubitak svake stope hrvatske zemlje. No bio je to nemilosrdni diktat jače sile. Narod ga zbog toga nije ostavio. Tvrditi da mu je više zamjereno zbog raspuštanja HSS-a i Građanske zaštite nego zbog gubitka teritorija, uvreda je hrvatskoga naroda. To znači da je tomu narodu važnija jedna jugoslavenski orijentirana politička stranka nego vlastiti teritorij. To je suprotno povijesnim činjenicama. Prema domaćim i inozemnim dokazima, u zadnjim godinama pred rat utjecaj HSS-a je znatno opadao, a Ustaškoga pokreta rastao. Uoči uspostave NDH u HSS-u se je dogodio raskol, što je još više oslabilo njegov utjecaj. Dr. Juraj Krnjević je kao službeni predstavnik HSS-a bio potpredsjednik jugoslavenske izbjegličke vlade, u kojoj je Draža Mihailović bio ministar. Od Krnjevića i ostalih HSS-ovaca u toj vladi i njezinim tijelima vodstvo HSS-a u Domovini nikada se nije ogradilo i osudilo ih. Nasuprot tomu, "hrvatski se je narod plebiscitarno izjasnio za hrvatsku državu", kako svjedoči bl. Alojzije Stepinac, a to znači i protiv politike HSS-a. Nema države na svijetu koja bi dopustila legalno političko djelovanje takvoj stranci, koja vodi rat protiv njezina opstanka. Zato je beznačajan postotak Hrvata mogao žaliti za takvom strankom. *Zaštita* kao poluvojna postrojba imala je smisla dok Hrvatska kao nezavisna država nije imala svoju vojsku. Ustrojstvom takve vojske jedino je bilo ispravno uključiti Zaštitu u tu vojsku, što je i učinjeno.

Kroz cijelu knjigu dr. Batelja provlači tvrdnju da su Pavelić i ustaše bili neprijateljski raspoloženi prema Katoličkoj crkvi, a pogotovo prema bl. Stepincu. Tako on piše da je "vlast NDH podrugljivo ga nazivala 'Soluncem' i nelojalnim u odnosu na vlast i simpatizerom 'crvenih'" (str. 130.), da je Pavelić pitao "Što čeka onaj 'Solunac' da se nije iselio iz Dvora?" (str. 135.), da je Pavelić tri puta tražio od Sv. Oca da ga ukloni sa zagrebačke nadbiskupske stolice (str. 140. bilj. 336. i str. 150.), "da su nosioci vlasti u NDH bili nezadovoljni stavovima Svete Stolice koja je prosvjedovala protiv ugnjetavanja nedužnih ljudi, osobito Židova" pa su donijeli "odluku o zabrani objavljivanja papinih govora" (str. 157.), da je vlada NDH, zbog njegove predstavke upućene Paveliću 20. studenog 1941., u kojoj ga izvješćuje o zaključcima Hrvatske biskupske konferencije održane 17. – 19. studenoga iste godine, "čak zaključila da se nadbiskup Stepinac uhiti čim se Kvaternik vrati iz Italije", ali je pod dojmom te predstavke došlo "do značajnih promjena na odgovornim mjestima

ustaškog pokreta glede vjerskih prijelaza" (str. 246. – 247.), da je zagrebački kanonik dr. Pavao Lončar zbog prosvjeda pred dr. Mirkom Pukom, ministrom pravosuda i bogoštovlja u NDH, protiv ubijanja i terora, a pogotovo prisiljavanja pravoslavnih i Židova da prelaze na drugu vjeru bio osuđen na smrt, pa je kasnije ta kazna "preinačena na 20 godina tamnice da bi nakon dvije godine bio pušten iz zatvora u Lepoglavi", a sam je Pavelić "radi ove odvažnosti vlastoručno napisao tužbu protiv dr. Lončara s odlukom da ga stavi pred pokretni prijeki sud" (str. 237. – 238. i bilj. 651. na str. 238.), da je Pavelićeva prijetnja, sadržana u Izvanrednoj zakonskoj odredbi i zapovijedi od 26. lipnja 1941., da će se svaka intervencija kod bilo koje državne ili slične vlasti u osobnim i materijalnim stvarima smatrati sabotažom, zbog čega će se postupati po propisima o prijekim sudovima, bila uperena protiv bl. Stepinca zbog njegovih čestih intervencija "za ugrožene i progonjene Židove, Srbe i druge" (str. 256.), da je "zbog svoje pomoći u spašavanju Židova nadbiskup Stepinac bio u životnoj opasnosti" (str. 282. – 283.), odnosno da je on navukao na sebe mržnju i bijes ustaša, jer je često u svojim govorima osuđivao zablude i zlodjela Nijemaca i ustaša i protiv toga upućivao molbe i predstavke Poglavniku i drugim ustaškim prvacima (str. 401.) i sl. Svaka od tih tvrdnji je neistinita.

Naime, ni za jednu od tih svojih tvrdnji dr. Batelja ne nudi dokaze ili ti dokazi nisu vjerodostojni. Dr. Ante Trumbić je bio predsjednik Jugoslavenskoga odbora, organizator jugoslavenske dobrovoljačke legije i potpisnik, čak ćirilicom, Krfske deklaracije. Dr. Edo Bulat je bio jedan od organizatora ORJUNE. Ali Pavelić je s obojicom surađivao kad su odbacili jugoslavenstvo i prihvatili borbu za hrvatsku državnu nezavisnost, i nikada im nije predbacivao njihovu prošlost. Zašto bi to predbacivao bl. Stepincu, čije je jugoslavenstvo bilo puno bezazlenije nego njihovo? Dr. Draganović je Pavelićev politički protivnik, pa njegove izjave treba uzeti vrlo oprezno. Puno vjerodostojniji je svjedok o odnosima vlasti NDH, dakle i Pavelića, i bl. Stepinca njegov tajnik dr. Stjepan Lacković, koji je u niz navrata izjavio da su ti odnosi bili korektni i da bl. Stepinac ničim nije bio ugrožen od hrvatskih državnih vlasti. Da je bilo drukčije, on bi to znao, jer je bio svakoga dana s bl. Stepincem. Ni dr. Giuseppe Masucci, tajnik mons. Marconea, papinskoga izaslanika pri Hrvatskomu katoličkom episkopatu, inače oštar kritičar svake protucrkvene politike, ne iznosi nikakvu nekorektnost hrvatskih državnih vlasti prema Katoličkoj crkvi i bl. Stepincu ili da bi on bio ugrožen od njih. Ne iznosi to ni sam bl. Stepinac. Dapače, u svojim izvješćima Sv. Ocu on navodi mnoga dobra što ih je hrvatska državna vlast učinila Katoličkoj crkvi. Uostalomu, te tvrdnje o neprijateljsko-

mu odnosu hrvatskih državnih vlasti prema bl. Stepincu su i nelogične. Zar bi on mogao postići bilo čije oslobođenje iz zatvora ili zamjenu smrtne kazne zatvorskom da je bio u lošim odnosima s hrvatskim državnim vlastima? Prelazeći konkretno na neke tvrdnje dr. Batelje, može se reći ovo: Nema ni jedne pisane isprave ili drugoga vjerodostojnog dokaza da je Pavelić ikada tražio da bl. Stepinac bude premješten s položaja zagrebačkoga nadbiskupa. Ni jedan pisac koji to tvrdi, uključivši i dr. Batelju, ne navodi kada je to Pavelić tražio. Ako je to točno, neka navedu nadnevak kada se je to zbilo. Dr. Batelja ne navodi ni jedan prosvjed Sv. Stolice protiv postupanja hrvatske državne vlasti. Ako postoji, neka ga objavi. Hrvatske vlasti nisu zabranjivale objavljivanje ni jednoga papina govora, pa ni govor izrečen povodom 25. obljetnice njegova biskupstva. U to se može svatko uvjeriti tko prolista novine što su u svibnju i lipnju 1942. izlazile u NDH. Predstavka zbog koje je navodno bl. Stepinac trebao biti uhićen kada se Kvaternik vrati iz Italije, poslana je Paveliću 20. studenoga 1941. U njoj se, uz ostalo, njemu i vladi NDH daju pohvale. Slavko Kvaternik je bio u posjetu Italiji od 12. do 18. veljače 1942. Teško je vjerovati da bi se na uhićenje bl. Stepinca, ako je to odlučeno, čekalo gotovo tri mjeseca. Vjerojatno se u vrijeme primitka predstavke nije ni znalo da će Kvaternik ići u Italiju. Zašto bi se bl. Stepinca lišavalo slobode ako on ne napada ni vladu ni Poglavnika nego im daje pohvale, a oni, potaknuti baš njegovom predstavkom, uvode značajne promjene na odgovornim mjestima Ustaškoga pokreta? Očito je da je tvrdnja o njegovu uhićenju samo nevješto sročena priča za malu djecu. Za razliku od 1. sveska, u kojemu tvrdi da je dr. Pavao Lončar zbog prosvjeda protiv ubijanja i terora te prisiljavanja pravoslavaca i Židova da prelaze na drugu vjeru bio osuđen na smrt, dr. Batelja u 2. svesku (str. 322., bilj. 199.) kaže da je dr. Lončar bio osuđen "zbog uvrjede poglavnika". Isto piše i dr. Giuseppe Masucci. No, nije se radilo samo o tomu. On je pred bogoslovima izvrgavao ruglu ne samo poglavnika nego i Nezavisnu Državu Hrvatsku, kako proizlazi iz pisanja dr. Stjepana Kožula, pa je zato bio osuđen na smrt, da bi nakon godinu dana i pet mjeseci izišao iz zatvora, a ne nakon dvije godine, kako navodi dr. Batelja. Kao i sve prethodne, jednako je neosnovana i tvrdnja dr. Batelje da je prijetnja prijekim sudom zbog intervencije u materijalnim i osobnim stvarima, sadržana u Izvanrednoj zakonskoj odredbi i zapovijedi od 26. lipnja 1941., uperena protiv bl. Stepinca. Gdje je dokaz za to? Nema ga. Zar je bl. Stepinac bio jedini čovjek u NDH koji je intervenirao? On nikada nije intervenirao zbog materijalnih ili zbog svojih osobnih razloga. Ali je intervenirao i ništa mu se nije dogodilo. Dapače, često se je udovolja-

valo njegovim intervencijama. To je najjači dokaz da se prijetnja zbog intervencije nije odnosila na nj.

Za dokaz tobožnje ugroženosti bl. Stepinca u NDH dr. Batelja nudi kojekakve isprave, kojima se u stvari ništa ne dokazuje. Ali se izostavljaju izjave dr. Stjepana Lackovića kojima se potvrđuje da su odnosi između hrvatskih državnih vlasti i bl. Stepinca bili korektni i da on od njih ničim nije bio ugrožen. U zbirku isprava uvršten je polemički članak dr. Makanca, objavljen u "Hrvatskomu narodu" 7. studenoga 1943. pod naslovom "Pozvani i nepozvani", kojim odgovara na propovijed bl. Stepinca pred zagrebačkom prvostolnicom 31. listopada 1943., ali nije uvršten članak Stipe Tomičića "Prvi prelat Hrvatske", pun hvalospjeva bl. Stepincu, objavljen 23. srpnja 1944., također u "Hrvatskomu narodu", inače službenomu glasilu Ustaškoga pokreta. Ovako selektivnim izborom dokumenata dr. Batelja daje potpuno iskrivljenu sliku odnosa između bl. Stepinca i hrvatske državne vlasti. On taj cilj pokušava postići i na drugi način: pozivajući se na pisma anonimnih pisaca (str. 126., 137., 297.) i ispuštanjem pojedinih dijelova iz inače autentičnih isprava. Na temelju anonimnoga pisma kojim se prijeti bl. Stepincu što nije tobože udovoljio Pavelićevu zahtjevu "da se župnikom župe sv. Marka imenuje vlč. Ivan Mikan, svećenik Riječke biskupije", on ističe Stepinčevu hrabrost u suprotstavljanju Paveliću. No, takvo anonimno pismo nije dokaz da je to Pavelić zaista tražio od bl. Stepinca i da su prijetnje upućene s Pavelićevim znanjem. A vlč. Mikan je tada bio župnik u Ogulinu, dakle svećenik Senjsko-modruške a ne Riječke biskupije, što bi dr. Batelja, naročito kao svećenik, morao znati. U 1. svesku su izostavljeni iz propovijedi bl. Stepinca od 31. listopada 1943. dijelovi koji se odnose na osudu komunizma (str. 161. – 162.), iz biskupske poslanice od 24. ožujka 1945. dijelovi u kojima se govori da su Srbi prvi započeli sa zločinima i da je u tadašnjoj hrvatskoj državi ostvarena misao hrvatske državne nezavisnosti (str. 326. – 328.), a obrambeni govor bl. Stepinca od 3. listopada 1946. donesen je u verziji bez riječi: "Hrvatski se narod plebiscitarno izjasnio za hrvatsku državu i ja bih bio ništarija kad ne bih osjetio bilo hrvatskog naroda..." (str. 422.), iako ta verzija postoji u 3. svesku (str. 374. – 379.), ali ničim nije obrazloženo zašto je prihvaćena druga a ne ta verzija. U svezi s propovijedi od 31. listopada 1943. su i tvrdnje dr. Batelje da je državni tajnik "u vladi Nezavisne Države Hrvatske rekao jednom svećeniku da 'nadbiskupu Stepincu ne nedostaje mnogo da dođe u jasenovački logor'" i da su "Nijemci i ustaše optuživali nadbiskupa Stepinca kao filokomunista, a to zbog njegova protivljenja režimskoj politici i progonu nedužnih ljudi" (str. 161.). Obje su te tvrdnje bez dokaza. Istina, za prvu tvrd-

nju dr. Batelja se poziva na fra Benigara, ali ni on ne nudi nikakakav dokaz. Kako ni jedan ni drugi ne navodi ime i prezime ni državnoga tajnika ni svećenika, a za to nema nikakva razloga, očito je da se radi o izmišljotini. U NDH su progonjeni rušitelji hrvatske države i njihovi suradnici a ne nevini ljudi. Analizom propovijedi od 31. listopada 1943. vidi se da se kleveta o filokomunizmu odnosi na Nijemce a ne na ustaše. Bl. Stepinac naime kaže: "Ona (Katolička crkva – op. I. G.) nije ustanova koja bi danas sklapala s komunizmom paktove, a sutra to isto negirala i vodila rat do istrebljenja". Tu se misli na pakt Ribbentrop-Molotov od 28. kolovoza 1939.

Površnost i tendencioznost je bitna značajka ovoga djela dr. Batelje. Usput budi rečeno, on tvrdi da je Ivan Meštrović bio u NDH "više puta zatvaran" (str. 174. bilj. 429.) i da je bl. Stepinac odmah nakon osnutka NDH intervenirao kako ne bi bili strijeljani Srbi taoci u Zagrebu (str. 255.). Meštrović je u NDH bio samo jednom zatvoren, a nema nikakva dokaza da je itko namjeravao u Zagrebu nakon osnutka NDH strijeljati Srbe taoce, pa je elementarno poštenje zahtijevalo da to dr. Batelja tako kategorički reče. Ali njegova tendencioznost nigdje ne dolazi tako do izražaja kao kad piše o vjerskim prijelazima. Najprije navodi tvrdnju iz spisa anonimnoga pisca, da su mnogo štete "nanijeli i zakoni, kojima je politička vlast, ne poštujući kompetencije crkvene vlasti, provodila vjerske prijelaze iz jedne vjere u drugu" (str. 126.) , a zatim i sam tvrdi da su vjerski prijelazi u NDH bili regulirani "posebnom odlukom dr. Antuna Pavelića, od 3. svibnja 1941., te uputama dr. Mile Budaka,... od 17. svibnja 1941.", s tim da je 10. listopada 1941. vodstvo NDH "problematiku vjerskih prijelaza posebnom odlukom prenijelo na 'vjerski odsjek kod državnog ravnateljstva za ponovu'" (str. 230.), da su nove vlasti, odmah nakon osnutka NDH, "poduzele oštre mjere protiv pravoslavaca", želeći "Srbe prisiliti da napuste Hrvatsku ili da stupe u Katoličku crkvu te postanu lojalnim građanima Hrvatske", odnosno da je pitanje vjerskih prijelaza bilo "u vlasti ustaških upravnih vlasti, a nije se pitalo Crkvu da li ih ona prihvaća ili odbija", što je navodno izričito spomenuo Budak u "uputama prigodom prelaza s jedne vjere na drugu" (str. 231.), da je Nadbiskupski duhovni stol "već 15. svibnja 1941., kao protulijek Zakonskoj odredbi dr. Pavelića o prijelazima od 3. svibnja 1941., objavio vrlo značajnu okružnicu u kojoj je jasno objavljen načelni stav Katoličke crkve u pitanju vjerskih prijelaza" (str. 232.), da je te prijelaze, "unatoč protivljenju Katoličke crkve, osmislila i provodila vlast NDH" (str. 272.) i sl.

Istina je da su vjerski prijelazi u NDH bili regulirani Zakonskom odredbom o prelazu s jedne vjere na drugu, što ju je donio Pavelić 3. svibnja 1941., i da je

dr. Mile Budak 27. svibnja 1941. donio Uputu prigodom prelaza s jedne vjere na drugu, kojom se tumači prije spomenuta Pavelićeva Zakonska odredba. Tim propisima se određuje da u uredovanje državnih upravnih vlasti "spada samo izdanje potvrde dotičnoj stranci o njezinoj prijavi vjerozakonskoga prelaza", a sve ostalo spada u djelokrug dotične vjere na koju stranka želi prijeći. Zato ni okružnica Nadbiskupskoga duhovnog stola u Zagrebu od 15. svibnja 1941. nije nikakav protulijek Pavelićevoj Zakonskoj odredbi nego javno objavljivanje uvjeta pod kojima se može prijeći na katoličku vjeru. Sve tvrdnje dr. Batelje da je vlast u NDH, unatoč protivljenju Katoličke crkve, prisiljavala Srbe da prelaze na katoličku vjeru, neistinite su. Istina je da nije bilo prisile ni s državne ni s crkvene strane. Da bi lakše proturio svoje neistinite tvrdnje o vjerskim prijelazima, dr. Batelja u bogatoj zbirci dokumenata uopće nije objavio Pavelićevu Zakonsku odredbu o prelazu s jedne vjere na drugu, kako bi je lakše mogao pogrešno tumačiti, a zatim očigledno krivo tumači Budakovu Uputu prigodom prelaska s jedne vjere na drugu i okružnicu Nadbiskupskoga duhovnog stola u Zagrebu od 15. svibnja 1941. i prešućuje odredbe okružnica MUP-a NDH od 10. listopada 1941. i od 21. listopada 1942., kojima se pod prijetnjom kaznenih posljedica zabranjuje upotreba svake fizičke i psihičke prisile da bi netko prešao s jedne vjere na drugu, te u cijelosti zapisnik o saslušanju bl. Alojzija Stepinca pred javnim tužiteljem tzv. Narodne Republike Hrvatske 19. rujna 1946., pismo Savića Markovića Štedimlije, inače Crnogorca i pravoslavca, upućeno Ivanu Mužiću iz Zagreba 20. prosinca 1968., i članak Miloša Obrkneževića, inače Srbina i pravoslavca, objavljeno 1979. u "Hrvatskoj reviji" br. 2, pod naslovom "Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i Hrvatska pravoslavna crkva", a u kojima sva trojica tvrde da hrvatska državna vlast nije prisiljavala pravoslavce da prelaze na katoličku vjeru. Ali umjesto da objavi i upotrijebi takve vjerodostojne isprave, dr. Batelja se poziva na nekakvu tajnu povjerljivu okružnicu bl. Stepinca, kojom on navodno poziva svećenike da prime Židove i pravoslavce u katoličku vjeru, kako bi im spasili živote (str. 249. – 250. i 274.). No ta "okružnica" nigdje nije objavljena u integralnomu tekstu, nema broja pod kojim je registrirana, a nema je ni među 34 dokumenta predana 31. svibnja 1943. Svetoj Stolici i sl. Ako ona zaista postoji, neka dr. Batelja objavi njezin faksimil sa Stepinčevim potpisom. Bez toga se javlja opravdana sumnja u to da ona postoji.

Dr. Batelja ostavlja u knjizi neke stvari neobjašnjenima. Tu mislim najprije na pismo bl. Stepinca Juretiću od 20. veljače 1943., u kojemu, između ostaloga, piše: "Žalosno je i bolno da narod u partizanima vidi danas najmanju

pogibelj, jer drže pametnu taktiku, dok se dočepaju vlasti" (str. 139.). Partizani su, npr., 1941. i 1942., sami ili zajedno s četnicima uništili sav hrvatski živalj u jugoistočnoj Lici i jugozapadnoj Bosni, počinili su masovne zločine u Prijedoru, poubijali su tridesetak svećenika, bogoslova i časnih sestara. Na njihove se zločine žale župnici Novske (str. 182.) i Grubišnoga Polja (BAS II., str. 410. – 411.) te biskupi banjalučki, splitsko-makarski i mostarski (str. 180. – 182.). Zato se je nemoguće složiti s tim pismom i s tvrdnjom dr. Batelje da je tek nakon hodočašća grada Zagreba u Mariju Bistricu od 8. do 9. srpnja 1945. započeo strašni teror "koji je KPJ vodila po uputama Staljina i SSSR-a" (str. 353.).

Unatoč svojoj opsežnosti, djelo dr. Batelje je nepotpuno. Ono uopće ne obrađuje zauzetost bl. Stepinca za slobodu hrvatskoga naroda protiv velikosrpskoga terora u Kraljevini Jugoslaviji, za očuvanje hrvatske državne nezavisnosti, protiv zločina četnika i partizana te osudu anglo-američkih zločina nad hrvatskim narodom. Naravno, ovim nisu iscrpljeni svi prigovori tomu djelu.

Zagreb, 24. svibnja 2010.

Ivan Gabelica

Pisma fra Martina Nedića
Uz 200. obljetnicu rođenja fra Martina Nedića (Tolisa, 1810. – 1895.)

Korespondencija svakoga čovjeka, pa tako i poznatih ljudi, ide u red osobnih tekstova koji nisu pisani kako bi bili objavljeni. Pisani su od pojedinca točno određenome pojedincu, sugovorniku; sadrže poruke osobne naravi, drugim čitateljima ponekad i nerazumljive. Kada nečija pisma ipak budu objavljena (obično nakon autorove smrti) i time dana javnosti na uvid, za to uvijek postoji razlog.

Budući da je fra Martin Nedić[1] tijekom života obnašao niz važnih dužnosti unutar Franjevačke provincije Bosne Srebrene, a bavio se i književnim radom, upućivao je pisma važnim osobama ondašnjega društvenoga (a to znači i crkvenoga) života. Pregršt njegovih pisama donosi dr. Andrija Zirdum u knjizi *Pisma bosanskih franjevaca 1850. – 1870.* (*Slovoznak*, Plehan, 1996.). U tim pismima, koja je fra Martin najčešće upućivao odvjetniku Andriji Torkvatu Brliću[2] u Brod i biskupu Strossmayeru u Đakovo, uz osobne misli i manje važne detalje (primjerice o financijskim odnosima među dopisivačima), nalazi se i niz podataka (ne uvijek otvoreno iznesenih) o tadašnjemu političkom stanju u Bosni, o odnosima u Bosni Srebrenoj, o problemima koje kršćani imaju u odnosu s Turcima i poturicama i slično. Upravo takvi podatci zanimaju povjesničare, koji u pismima vide autentičan prikaz stanja u onodobnoj Bosni. Taj je prikaz vjerodostojan upravo zato što nije pisan za širu javnost, za objavljivanje; napisan je u pismu prijatelju, izrečen povjerljivo, u uvjerenju da ga nitko drugi ne će pročitati. U tome smislu i fra Marti-

[1] Fra Martin Nedić (Tolisa, 1810. – 1895.), prvi je ilirac iz Bosne, graditelj, prosvjetitelj i književnik. Jedno je vrijeme obnašao dužnost provincijala Franjevačke provincije Bosne Srebrene, dva puta je putovao u Carigrad u poslanstvu koje je bilo zaduženo za rješavanje afere tadašnjega biskupa fra Rafe Barišića s franjevcima Bosne Srebrene, bio je primljen i na dvoru austrougarskoga cara Franje Josipa I., gdje je ishodio novčanu potporu za unapređenje školstva u Bosni. Njegova važnija književna djela su: *Razgovor koga vile ilirkinje imadoshe u pramalitje 1835, Poraz bašah a zavedenje nizama u Bosni, Pokret raje, Život fra Mariana Šunjića, Kitica od devet u raznih sgodah ubranih cvietova* i druga.

[2] Andrija Torkvat Brlić (Brod na Savi, 15. 5. 1826. – 21. 5. 1868.), sin književnika i jezikoslovca Ignjata Brlića, studirao je teologiju u Zagrebu i Beču (1843. – 1846.). Kao bogoslov, zanosio se idejama hrvatskoga narodnog preporoda i surađivao u Gajevoj *Danici*, a poslije i u njegovim *Narodnim novinama* te podržavao južnoslavenske i sveslavenske političke ideje. Sudjelovao je u revolucionarnim događajima 1848. godine te je napustio teologiju. Kratko je bio Strossmayerov vlastelinski provizor u Đakovu. Nakon studija prava u Beču (1853. – 1857.) postao je odvjetnikom u Brodu.

nova su pisma veoma dragocjena ostavština.

Niz je zanimljivih detalja o životu u Bosni u pismima fra Martina Nedića. U pismu lociranom Pod Bobovcem, a datiranom 4. 12. 1855. godine fra Martin, u to vrijeme provincijal Franjevačke provincije Bosne Srebrene, izvješćuje biskupa J. J. Strossmayera o slučaju koji se zbio na Plehanu kod Dervente. Naime plehanski je franjevac iz puške ubio Hasana Saliha Sarajliju koji je izazivao fratre hoteći ih ubiti. U tekst pisan hrvatskim jezikom Nedić umeće pasus pisan na latinskom:

"Ubijeni turčin bio je potaknut od Dervenćana da ide na Plehan i ubije, ako ne sve tri, ono barem jednog od svećenika, te ako isti razbojnik bude ubijen, spomenuti turci obećali su – kako govore – podići mu spomenik i njegove kosti častiti kao pravog mučenika. Takvim, dakle, fanatizmom zadojen čovjek nije se mogao potjerati od naše kuće; on je, naime, želio na Plehanu pasti kao žrtva svoje vjere. Budući da su, dakle, svi turci zadojeni sličnim fanatizmom, teško će upravitelj, i kad bi htio, zaštititi naše. Svuda na ulicama, krčmama, neprijateljski raspoloženi Saraceni raspredaju priče i govore kako su franjevci ubili čovjeka, njihova istomišljenika, pravedna, pobožna, nevina, koji je htio islamsku sablazan, tj. križeve, skinuti s naše kapele. I tako sad nama prijeti velika pogibelj, a samo je malo Saracena koji govore: Hasania, valah, što je tražio, našo je."

Slučaj s Hasanom Salihom Sarajlijom, koji je 5. studenog 1855. godine ubijen ispred župne kuće na Plehanu, imao je teške posljedice za djelovanje franjevaca u tome dijelu Posavine pa je zbog nesloge s Turcima franjevcima u tome kraju "petnaestak godina bio blokiran svaki rad".[3]

U pismu poslanom iz Kraljeve Sutjeske 17. 8. 1858. godine Andriji Torkvatu Brliću fra Martin piše (također latinskim jezikom) o teškome stanju u zatvorima u Bosni, ali i o odnosu franjevaca i austrijskoga konzula:

"Uz druge, i 13 katolika od Božića su u zatvoru u Sarajevu samo zato što su prošle godine uskratili gospodarima trećinu. Njih sam posjetio u Sarajevu te suznih očiju gledao nečistoću u kojoj žive i muke koje podnose pa molio gosp. austrijskog konzula da nastoji da ih puste, uz ostalo, i iz zdravstvenih razloga, a rečeni gospodin je obećao da će to poduzeti i uraditi. Njih, svih skupa 23, borave u zatvoru i, da ne bi umrli od gladi, mi im iz samostana šaljemo 60 kruhova, bačvicu sira i nešto voća."

U navedenome je ulomku riječ o kmetovima katolicima koji su bili progonjeni zbog odbijanja plaćanja trećine o kojoj je odluka bila donesena na saboru u Travniku 1848. godine. Na tome su saboru predstavnici starih

[3] Zirdum, navedeno djelo, str. 307.

samostana: kreševskoga, sutješkoga i fojničkoga, fra Luka Dropuljić, fra Martin Nedić i fra Marijan Šunjić zagovarali da odnosi između feudalaca i kmetova ostanu onakvi kakvi su od starine bili, to jest da kmet plaća desetinu. No njihovo zalaganje kod vezira nije urodilo plodom.

Pored ovih primjera, važnih za povijesna istraživanja, zanimljivi su i oni dijelovi pisama u kojima fra Martin piše o događajima koji se prepričavaju u narodu. Tako je u pismu pisanom u Kraljevoj Sutjesci 8. 3. 1859. godine, a upućenom u Brod Andriji Torkvatu Brliću, riječ o navodnim čudnim događajima u jednoj džamiji.

"Pričaju kako u nekoj džamiji, u kojoj se muslimani nisu odavno skupljali na propisane molitve, svi koji su u nju ušli iz nje su nijemi izlazili. Ni sam hodža nije mogao usta otvoriti. Tada su u džamiju pozvali drugoga hodžu, ali i on je doživio isto. Sad, dakle, proriču, budući da u toj džamiji ne mogu obavljati molitve po propisima proroka Muhameda, neka se one zamijene vlaškim Očenašem.

Naši muslimani imaju zlu slutnju i iz toga, što se ove godine istodobno slave: oba kršćanska korizmena posta, i muslimanski ramazan."

Ovaj napis, pisan latinskim jezikom, umetnut je u pismo pisano hrvatskim. Ta dvojezičnost, kojom se fra Martin u pismima često koristi, ukazuje na opasnosti u kojima se pošiljatelj pisma nerijetko nalazi (manje važne misli u pismu piše hrvatskim, a one važnije, ili po Turke nepovoljne, latinskim jezikom kako ih nepoželjni čitatelj, ukoliko do pisma dođe, ne bi mogao razumjeti).

U pismu upućenom iz Kraljeve Sutjeske 28. 2. 1860. godine Andriji Torkvatu Brliću fra Martin piše o još jednome slučaju koji se zbio u Tuzli, a u kojemu se oslikava stanje ondašnjih međuljudskih odnosa u Bosni.

"U poznatoj Vama Tuzli bila su se nastanila dva pekar, jedan rodom iz Bavarie a drugi iz Graca i bili su počeli liepo peći zemičke, kolače itd., ali zlobne oči ne mogu gledati. Dne 2. 2. (sva je prilika) nagovore jednog nizama, koji s još jednim pomoćnikom uleti sa sabljom u pekarnicu, nasrne na pekare hotiuć ji obadvoicu na peke izsjeći, ali pekari sa žarilom počnu se branit i biesne nasrtaoce od sebe otiskivat; ele, žarilo udari nizama, ali niti krvavi niti zadadne rane, a sablja dokle dohvati sa sobom ranu ostavlja, i tako su obadva pekara strašno izranjena, i tamo na viku, pomagaisanje, prilete i drugi ter razstave borce, a tko je što ulovio neka drži. Koja će biti satisfactio, ne znam. Kažu, ipak *po svom običaju lažnom, ići će se da tuzlanski napadan, vojnik, bude proglašen ludim i tako mu se ništa neće moći pripisati*[4]."

[4] Označeni je dio izvorno napisan na latinskome jeziku.

Zanimljivo je i ono što fra Martin Nedić u pismu upućenom iz Tolise 2. 12. 1861. godine biskupu Strossmayeru (a koje je prijepis pisma carskom medžlisu u Gradačcu) govori o prelasku osoba pravoslavne na katoličku vjeru.

"Carski medžlisu gradačke nahije, dragi gospodari!

Anica kći Sekule crkvenjaka iz sela Porebrice, oviu dana dvaput zaposebice dojde k meni, paroku u Tolisu, i kaza ovo: Ja imam želju prići u vašu krstjansku vjeru, a to sam odavna i želila i tražila. Al kad to moja mati – otac mi je umro – i konšie Vlasi doznadu, silom me zgrabe od kuće moje tetke kod koje sam radila u Žabaru. Tako zgrabiv me odvuku k popu Marku koi ne pitajuć, je li sila ili je draga volja, veli: Eto, te ja vjenča s Đurom Krunićem iz Čobić-polja i to je bilo naše Bjele nedelje, pa sam bila na silu kod Đure do prid vaše Gospoine, pa sam pobjegla u selo Slatinu i sada sam kod vaših ljudi, krstjana, al me oni ne smiju držat jer im Vlasi priete da će jih popalit. Sad, molim te, oče, da sa mnom uputiš i primiš me u vaš zakon, a ja sam Vlasim svagdi davudžia (tužiteljica) što me siluju da ostanem u njiovu zakonu i što su me silom oteli i vjenčali, a najviše sam davudžija bezdušnom popu Marku iz Žabara koi za dukate hotio je vjenčat me za nemila pa ja onog vjenčanja ne primam, a ne prima ga ni Đuro oni, jer je i njem sila bila pa me i ne traži.

Ovako meni sve iskaza, rečena Anica, hrisćanka, a ja znaduć da ima carski kanun koi zapovieda: Kad hoće čeljade u drugi zakon prići, ima doći na medžlis carski pa kazat prid medžlisom i prid ljudim od onog zakona u kom je prie živjelo. Porad toga, ja Anicu šaljem k vama, gospodari u Gradačac, gdi će na medžlisu, prid popom i prid drugim hristjanim kazat da je njezina prava volja prići u vjeru katoličku i da tude nejma nikakve sile, pritnje i privare, a što Anica bude govorit, vi ćete stavit u zapisnik, neka ne mogu posli – ako bi se ukazali koi protivnici – tu stvar pobrkat i uznemirit i nas i Anicu."

Na kraju, može se zaključiti da pisma fra Martina Nedića, uz osobne, obiluju i zanimljivim podatcima o životu u Bosni u 19. stoljeću. Ona donose uvid kako u njegove životne preokupacije, tako i u njegovu časopisnu lektiru (na koju se pretplaćivao posredovanjem Andrije Torkvata Brlića), u jezične konstrukcije kojima se služio (što je zanimljivo jezikoslovcima) te u njegove odnose s poznatim osobama onoga vremena (A. T. Brlića oslovljava s *Dragocieni priatelju!, Dragocieni moj Torkvatu!, Željni prijatelju!, Velecienjeni priajtelju, gospodine Andria!*, biskupa Strossmayera s *Preuzvišeni gospodine biskupe!, Preuzvišeni i prisvietli gospodine biskupe!*, a fra Grgu Martića, književnika i župnika u Sarajevu s *Mili brajane fr. Grgo!*; u pismima A. T. Brliću potpisuje se kao *Martin Nedić*, zatim *Vaš prijatelj Tolisanin, Vaš Tolisan* i sl., biskupu Strossmayeru službeno kao *fr. Martin Nedić, m.p., župnik toliški* ili *fr. Martin Nedić, vikar, namistnik biskupov*, a fra Grgu Martića pozdravlja riječima *Tvoj za vazda fr. M. Nedić, m.p.*).

Istraživanje epistolarne ostavštine fra Martina Nedića sigurno može pridonijeti boljem shvaćanju prilika u Bosni u posljednjim desetljećima turske vladavine. U tome smislu njegova je korespondencija dragocjen svjedok.

Mato Nedić

Uskoro objavljujemo knjigu

dr. Vojmila Rabadana

THEATRALIA & ALIA

Oteto zaboravu

(Josip Pavičić, *Bjelovarski list*, Mala knjižnica Društva hrvatskih književnika, Zagreb, 2009.)

Josip Pavičić gotovo je cijeli život proveo radeći kao novinar u zagrebačkim novinama *Studentski list, Večernji list, Vjesnik u srijedu, Vjesnik*. Najduže se zadržao u *Vjesniku* (1978. – 1991.). Nakon novinarske karijere odlučio se za drugi poziv: lektor hrvatskog jezika u Institutu za prevoditelje i tumače Sveučilišta u Grazu i na Sveučilištu Janusa Pannoniusa u Pečuhu. U tim institucijama proveo je oko sedam godina. Kao novinar najčešće se bavio kazališnom i književnom kritikom te jezičnom problematikom, a poznat je i kao žestok polemičar. Godine 2005. ponovo se vratio *Večernjem listu* gdje kao gost suradnik jednom tjedno objavljuje kolumne o raznim društvenim i kulturnim problemima. Dvije godine ranije osnovao je nakladničko poduzeće pod imenom *P.I.P. Pavičić* u kojem je objavio na desetke zapaženih djela, između ostalog i Araličine romane s ključem.

Poeziju je pisao još od školskih dana, objavljujući po raznim novinama, časopisima i zbornicima. Na kraju je sve pjesme koje je uspio sakupiti objavio u zbirci čudnog naslova: *Bjelovarski list* i tako sačuvao od zaborava još jedan vid svoje literarne djelatnosti. Ta je neobična zbirka podijeljena na devet nejednakih ciklusa. Neki ciklusi sadrže samo po jednu pjesmu.

Već prvi ciklus *Pet pjesama o smrti* iznenađuje stilom i tematikom. Tu se hladno i s medicinskom preciznošću iznose tehnike ubijanja životinja. Pjesme djeluju kao prozni tekstovi razlomljeni u stihove. Senzibilniji čitatelj mogao bi se zgroziti nad hladnokrvnim ubijanjem npr. tuna uzgojenih u kavezima ili nad uputama na koji se sve način može ubiti ptica. Tu je i dirljiva pjesma o malim plavim leptirima koji se okupljaju na masovnim grobnicama:

(...)
Kad
su
majci Kati Šoljić
koja
traži
četiri
mrtva
sina
rekli za divlji pelin i njegove ovisnike
male plave leptire,
osmjehnula se i rukom pokazala
na balkon:
"Sad znam sigurno da su mali plavi
leptiri duše ljudi
iz skrivenih grobnica"
Otkad ne zna za sinove,
svakog joj dana
od proljeća do jeseni
u zagrebački stan dolijeću četiri
mala plava leptira (...)

U ciklusu *Dvije političke rugalice* okomio se na SDP Ivice Račana i na HNS Stipe Mesića i Vesne Pusić. Za razliku od većine ostalih, ove su pjesme ispjevane vezanim stihom.

Sljedeća tri ciklusa sadrže četrnaest pjesama vezanih manje-više za studentski život ili za aktualne teme vremena u kojem su nastale. U jednoj od njih oslikava se atmosfera s filmskih matineja u kinu Studentskog centra:

Šiiiiic!
Navali, mali!
Ostavi to, seronjo!
Drkadžijo!
Curo, jel' ti zima!
Jebi, ne jedeš u studentskoj menzi!
Majmune, pusti to!
Udri!
Jebo te Mustafa Herenić!

Ili duhovita pjesma o opsjednutosti Krležom i njegovom veličinom:

On
sjedi
na Gvozdu
i jede
kokošju juhu
s rezancima,
a
oni
se
sa svih strana
pitaju
– Što on o tome misli.

U ciklusu *Dvanaest samoupravnih* karikiraju se političke prilike u vrijeme tzv. radničkog samoupravljanja i iznose zgode iz života radnika i seljaka.

Dvadest pjesama ciklusa *Mladenačke* nastalo je, kako se navodi, uglavnom 1953. i 54. To je poezija modernog izraza, psihološki intonirana, često složenih i teško odgonetljivih metafora. Dotiče se univerzalnih pitanja ali i svakidašnjih mladalačkih dosjetki i igre riječima. Složenom metaforičnošću poprima dublji smisao.

Ovom ciklusu blizak je ciklus *Dječačke pjesme* koje kao da su nastale u glavi starca, a objavljene su većinom u *Bjelovarskom listu* do 1962. godine. Autor je rođen i odrastao u Bjelovaru, pa otud vjerojatno i naslov cijeloj zbirci. U taj dječački ciklus uvršteno je pet pjesama: *Čežnja, Sumnja, Samo još jednom, Bez naslova* i Nedovršeno putovanje.

Prasak
Rasprsla se kristalna kugla
starih uspomena
neiscrpno mnoštvo

trulih osjećaja
kulja
nagrizajući svijet ljubavi
prodirući bespućem očekivanja
mrzeći dane sadašnjosti
razarajući sve
sve postojano.
Tišina

U zbirku su uvršteni i kupleti za koje autor kaže: "Svi su kupleti napisani sredinom devedesetih kao dio *Gradišćanskohrvatskog robijaškog kabareta* pod naslovom *Ste čuli?* koji je sastavljen prema knjizi Stjepana Babića *Hrvatski politički vicevi*, a s namjerom da budu izvedeni na pozornici. Radnja kabaretske igre zbiva se sedamdeset i neke u KPD-u Stara Gradiška. Zatvorenici i stražari nadmeću se u pričanju zabranjenih političkih viceva i pjevaju kuplete."U toj kabaretskoj igri ukupno je sedamnaest songova koje naizmjence pjevaju sljedeći likovi: Skupina zatvorenika: Andrija (Artuković), Dražen (Budiša), Ivan Zvonimir (Čičak), Vlado (Gotovac) i Franjo (Tuđman); zatvorski čuvari: Vladimir (Bakarić), Jakov (Blažević), Mika (Špiljak), Milka (Planinc) i Stipe (Šuvar); direktor KPD-a Josip (Broz), sekretarica Jovanka (Broz), vozač Marko (Aleksandar Ranković). Malu ulogu Zlog Duha ima i KGB (književnik Goran Babić). Svi su songovi pisan vezanim stihom. Neki od njih su svojevrsne travestije pjesama naših poznatih pjesnika: Cesarića (Voćka poslije kiše), Tadijanovića (Dugo u noć), Pupačića (Dobro jutro more) i Šiška Mančetića, čiju *Blažen čas i hip* Jakov (Blažević), jedan od zatvorskih čuvara, kazuje Alojziju Stepincu u stilu ličke ikavštine:

O Alojzije, duše blažene,
kleta sudbino,
žrtvo moje niti crvene,
nedjelo Udbino.

Vraženi časi kobni hip najprvo
kade sam ja
vidija tvoj obraz babama lip,
koj' zaludu sja.

Vražena sva mista kada tebeka
gdigod vidih,
dni, noći, godišta koja te s(a)
drugovim slidih.

Vraženi čas i vrime najprvo
kade ja dočuh
kobnosti tvoje ime koje mi uze
sav posluh.

Vražene radosti kojekarce ćutih
noć i dan
zbog tvoje žalosti koja menika
okrijepi san.

Vražena upornost tva,
vražena tvoja dobrota,
pokli se meni sva darova
ka vična sramota.

Oj, Alojzije, duše blažene,
kleta sudbino,
žrtvo moje niti crvene,
nedjelo Udbino.

U songu *Paritet* koji pjevaju Ivan Zvonimir (Čičak), Marko (A. Ranković) i Josip (Broz) preuzeti su politički vicevi iz knjige Stjepana Babića. Čičak pjeva:

U predsjedništvu saveznom
ne mogu do pariteta
jerbo nikako da nađu:

tri Slovenca koji auto nemaju,
tri Hrvata koji Srbe vole,
tri Makedonca koji
su bez kredita potresnog,
tri Crnogorca koji
nemaju penziju,
tri Srbina koji
nisu šovinisti,
tri Bosanca koji
sve to mogu zapamtiti.

Ovaj ciklus završava songom *Uznička balada* koji pjevaju zajedno i robijaši i čuvari.

Zbirka pjesama *Bjelovarski list* jednim dijelom predstavlja mladalačke preokupacije srednjoškolca i studenta pretočene u stihove bliske krugovaškima, jednim dijelom političku satiru na račun socijalističke Jugoslavije i njene vrhuške, a dotiče se i suvremene neovisne Hrvatske, uz izrazitu simpatiju prema Tuđmanovoj politici i mnogo manju prema Račanu, Mesiću i V. Pusić, dok jednim dijelom obuhvaća mnoštvo tema i motiva koji se dotiču najrazličitijih životnih područja.

Jure Karakaš

Knjiga o Zadarskoj nadbiskupiji

(Pavao Kero, *Zadarske nadbiskupija od 1918. do 1948. godine*. Zadar: Stolni kaptol Sv. Stošije, 2009.)

Sedamnaest stoljeća duga i burna povijest Zadarske nadbiskupije nije do danas dobila sveobuhvatnu, znanstveno utemeljenu i suvremenom metodologijom napisanu monografiju. Najbliža takvom djelu je dvosveščana *Zara cristiana* iz pera zadarskog crkvenog povjesničara Carla Federica Bianchija, koja je objelodanjena davnih 1877. – 1879. godina. Djelo je to vrsnog znalca zadarske crkvene povijesti koji je podatke skupljao u zadarskim pismohranama i knjižnicama u vrijeme što je prethodilo strahovitim savezničkim bombardiranja tijekom Drugoga svjetskog rata, od kojih je u Zadru u plamenu i pod ruševinama nestalo mnogo i premnogo dragocjenih javnih i privatnih knjižnica i pismohrana.

Podaci koje je Bianchi iznio u svom djelu pouzdani su, ali je ta njegova sinteza daleko od suvremene historiografske metodologije i znano-

sti. Bili su toga svjesni i organizatori znanstvenog skupa "Sedamnaest stoljeća zadarske Crkve", koji je održan u Zadru 2004., i na kojem su sudjelovali brojni stručnjaci. Među njima svoj je referat pročitao i mons. dr. Pavao Kero, a u njemu je obradio razdoblje od 1918. do 1948. godine. Tekst njegova izlaganja pojavio se sada u posebnoj knjizi od 117 stranica.

Na istom znanstvenom skupu ondašnji je zadarski nadbiskup mons. Marijan Oblak održao referat "Povijest Zadarske nadbiskupije od 1948. do 70-ih godina 20. stoljeća", koji je tiskan postumno u "Zborniku radova Znanstvenog skupa održanog 21. studenog 2007. godine. Zadar i okolica od Drugog svjetskog rata do Domovinskog rata"(Zagreb-Zadar, 2009., str. 80 – 121). Iz naslova toga izlaganja razvidno je da se ono nadovezuje na referat mons. Kere i da zajedno obrađuju skoro cijelo jedno stoljeće povijesti Zadarske nadbiskupije.

Mons. Kero je u svojoj knjizi obradio jedno od najburnijih i najnesretnijih razdoblja u povijesti Zadarske nadbiskupije. U relativno kratkom vremenu tada su se u Zadru i Zadarskoj nadbiskupiji odigrali dramatični događaji koji su Crkvu stavili na velika iskušenja. Odmah nakon završetka Prvog svjetskoga rata Zadar potpada pod vlast Kraljevine Italije. Mnogi su svećenici i časne sestre iz Zadra i okolice morali napustiti svoje župe i preseliti se na teritorij tadašnje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a na njihova mjesta dolaze Talijani doseljeni iz Italije. Tada dolazi na red i novo uređenje crkvene hijerarhije u Dalmaciji. Sveta Stolica naime, u skladu s novonastalom političkom situacijom, donosi bulu *Pastorale munus* kojom se ukida dalmatinska metropolija i osniva Zadarska nadbiskupija u novim granicama. Nadošao je Drugi svjetski rat, tijekom kojega su anglo-američki zrakoplovi razorili grad. Mnoge su crkve bile teško oštećene ili porušene. Propast talijanske vojske u rujnu 1943. god. donosi nove nevolje. Grad okupiraju Nijemci, a potkraj 1944. dolaze partizani. Crkva doživljava tada svoju kalvariju. Mnogi su svećenici ubijeni, drugi su utamničeni, treći su osuđeni na robiju i progonjeni – sve u suglasju s protucrkvenom i protuhrvatskom ideologijom komunističkih vlasti.

Ovom knjigom mons. Kero nije rekao posljednju riječ o Zadarskoj nadbiskupiji u tim teškim godinama, ali je pedantno i znalački postavio solidne temelje budućim povjesničarima za rasvjetljavanje dramatičnih okolnosti što ih je nadbiskupija proživjela – i sretno nadživjela. Posebno upozoravamo na veći broj originalnih dokumenata koje je mons. Kero donio u knjizi, te na opsežnu literaturu kojom će se budući znanstvenici moći koristiti u svojim daljnjim istraživanjima.

Aleksandar Stipčević

Obrambeni govor u osam svezaka za hrvatske generale

(*Haški sud – "Zajednički zločinački pothvat" – Što je to?* Izlaganja na osmom stručno-znanstvenom skupu u Zagrebu 4. prosinca 2009. godine. Zagreb, Hrvatsko kulturno vijeće, 2010., str. 134.)

Ovih je dana izašao iz tiska osmi zbornik stručno-znanstvenog skupa koji je prvi put održan u Zagrebu 4. prosinca 2000. godine, a prvi zbornik tiskan je 2006. godine. Skupovi se održavaju dvaput na godinu (u lipnju i prosincu). Organizira ih i vodi dr. Milan Vuković, sudac Ustavnog suda, u suradnji s Hrvatskim kulturnim vijećem, na čelu kojeg je Hrvoje Hitrec.

Na tim se skupovima govorilo o tzv. haškom sudovanju protiv hrvatskih branitelja, generala Hrvatske vojske. U stoljetnoj i tisućljetnoj pravnoj povijesti zapravo se prvi put samoobrana ocjenjuje kao kazneno djelo, naime hrvatski se obrambeno-osloboditeljski pothvat pokušava prikazati kao *zločinački*. Polazna točka haškog tužiteljstva nepravna je, nelogična, neodrživa, ona ruši temelje međunarodnoga prava.

U Hrvatskoj i u svijetu našlo se ljudi koji su odlučili razotkriti pozadinu takva sudovanja. Već su osam puta na tim skupovima iznijeli svoja pravna, logična razmišljanja te dokazali da je rad toga suda zapravo politički rad onih kojima smeta postojanje hrvatske države. U optužnicama protiv hrvatskih generala ima mnogo tvrdnji koje nisu ni pravne, ni logične, ni istinite. Spomenut ćemo samo neke. Na tom se sudu ne prestaje pričati o tzv. *prekomjernom granatiranju Knina* u osloboditeljskom pohodu *Oluji*. Od toga *prekomjernoga granatiranju* sve su kuće u Kninu ostale čitave, a poginuo je jedan civil, ali ta činjenica ništa ne kazuje haškom tužiteljstvu, ono i dalje tvrdi da je bilo *prekomjernog granatiranja*. U tom *prekomjernom granatiranju* ostala je netaknuta pravoslavna crkva, ali ta činjenica nikoga ne zanima. Oslobodioci su našli samo spaljenu katoličku crkvu, ali ta činjenica nikoga ne zanima!

Optužnica protiv hrvatskih generala protupravno je podignuta, naime najprije ih se optužilo, a onda su se počeli tražiti dokazi i još se uvijek traže, kao npr. *topnički dnevnici*. Nakon Drugoga svjetskog rata na Nürnberškom se procesu sudilo dvadesetorici nacista: čitav je postupak trajao samo jednu godinu. Na haškom se sudu međutim sudi skoro jedno desetljeće samo jednom čovjeku – gen. Gotovini. Je li to suđenje *u razumnom roku*, kako propisuje zakon? Oslobođenje Knina bilo je za haško tužiteljstvo *zločinački pothvat*, ali Vukovar i Škabrnja, koji su nestali s lica zemlje, nisu ocijenjeni kao žrtve zločinačkog pothvata!

Ovaj osmi zbornik ima dvanaest priloga, iz pera Hrvoja Hitreca, Milana Vukovića, Mile Prpe, Josipa Pečarića, Edwarda Yambrusica, Sonje Gospočić i dr. Čitav je zbornik zapravo govor za utamničene hrvatske generale, i kao što mi danas čitamo poznati obrambeni govor Marka Tulija Cicerona *Za Milona* (*Pro Milone*), tako će jednog dana neopterećeni sudci i pravnici čitati tih osam svezaka zbornika kao cjelovit obrambeni govor u prilog hrvatskih generala kojima se sudi na haškom sudu. Povijest je već zapisala imena najzaslužnijih – dr. Milana Vukovića i Hrvoja Hitreca.

Treba se ipak nadati da će i haški sudci proučiti ovaj naš govor u osam svezaka (za njih je napisan!) te bez straha suditi i presuditi na temelju rimskog prava, logičnog zaključivanja i moralnih načela: samoobrana je utemeljena na prirodnom i pozitivnom pravu.

Pavao Galić

Hram riječi

(Petar Milić Periša: *Otajstva slobode*, Naklada Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne i Pokret za kulturu i društvena pitanja *Ivan Pavao Veliki*, Mostar, 2009.)

Pjesnički govor u "Otajstvima slobode" Petra Milića Periše čitljiv je na više razina: na simboličnoj ponajprije, zatim na poetsko-formalnoj, grafostilističkoj, misaono-teološkoj. Stihozbirka "Otajstva slobode" sastoji se od dvadeset poetskih ciklusa od kojih je šesnaest već objavljeno u četirima ranijim Milićevim zbirkama, a četiri se ciklusa prvi puta pojavljuju u ovoj zbirci. Na taj način, Milić stvara knjigu svojih sabranih pjesama (što je možda rano za autora koji se prvom pjesničkom zbirkom pojavio 1995. godine, a bila je to zbirka „Sunčani snovi", no, s obzirom na kvalitetu ponuđenih pjesama, očito je da autor ima što ponuditi čitatelju te ovako uređena zbirka sabranih pjesama daje mogućnost cjelovitoga pristupa poeziji Petra Milića Periše). Ciklusi koje Milić donosi u ovoj zbirci nisu poredani onim redom kojim su bili objavljeni u prethodnim zbirkama, nego su presloženi te im autor daje novi redoslijed i time stvara novu zbirku, čime zadržava ono pravo autorske slobode po kojemu autor dok je živ može prerađivati svoja djela, kako u izraznom, tako i u formalnom smislu.

Temeljni motiv kojega se pjesnik u svojim pjesmama dotiče svakako je motiv slobode viđene očima poklonika, uzdignute na oltar, ali i ugrožene u vremenu našega življenja, zaplašene ratom i stradanjem. Autor odgovore traži u dubini vlastitoga bića, ali i u dubini riječi kojom je obujmio pojam slobode. U pjesmi *Bijeg* kaže: *ugledat ćemo rascjepe / života / što su hranili / djecu našu / što su pazili / potomke naše / za bolje sutra / koje izgubismo / zbog zaborava / slobode / istine / i dostojanstva*. Zastati i naći vremena, posvetiti se drugome – to znači osloboditi se obveza koje nas odvlače od nas samih, a biti daleko od sebe znači biti daleko od slobode.

Stihovi Petra Milića Periše uvezani su u vizualno neobične tvorevine koje ponekad podsjećaju na žrtvenike i na hramske svijećnjake. Time, osim grafostilskoga postignuća, pjesnik ukazuje i na drugo, simbolično značenje vlastitoga pjeva – sloboda je boginja, a riječ je hram u kojemu on, pjesnik, iznosi svoju molitvu njoj, Uzvišenoj.

U biranu izrazu Milićevih pjesama stihovi su često ogoljeni poput hercegovačkoga (ili hramskoga) kamena; u tome izrazu nema dorečenih rečenica (osim u manjem broju pjesama): nedorečenost omogućava pjesniku novi pjev, a čitatelju domišljanje pročitanoga. U pojedinim pjesmama nalazimo i dodire s biblijskim tekstom, u pjesmi naslovljenoj *Pjesma* autor zapisuje: *pjesniče, pjesniče / zašto me progoniš / reče pjesma*, a u pjesmi *Pjesnik* iščitavamo: *pjesmo, pjesmo / zašto si me ostavila / reče pjesnik*. Pronašavši nadahnuće u Bibliji, pjesnik je došao do izvorišta iskonske slobode koju je Bog u trenutcima stvaranja dao ljudima. Dodirnuvši vrelo biblijske misli o slobodi, Milić odlazi u poetskom promišljanju u nove spoznaje o razlozima koji čovjeka vode gubitku slobode, približava se filozofsko-teološkim tumačenjima, pitanju izdaje čovjeka i, time, Boga, pitanju grijeha, u kojemu je korijen ljudskih patnja.

Zbirka "Otajstva slobode"otvara pred čitateljima novi vidik u cjelinu pjesničkoga izričaja Petra Milića Periše i omogućava im zaći u dubinu njegove pjesničke misli; susresti se s uspjelim, ali i manje uspjelim pjesničkim ostvarajima. Ostaje dojam da je Milićeva misao dublja u kraćim pjesmama, da se u manje riječi pjesnik uspjelije izrazio, bolje očuvao misao koja mu je bila vodiljom.

Mato Nedić

Freska Bosne

(Anto Zirdum, *Carski rez*, romansirani životopis fra Mije Sučića, prvog bosanskohercegovačkog kirurga, Književna zaklada/fondacija "fra Grgo Martić", Kreševo, 2010.)

Da je franjevački život u Bosni, osobito u Bosni turskoga vremena, neiscrpno vrelo nadahnuća, već je davno svojim književnim djelom pokazao Ivo Andrić, stvarajući nezaboravne likove poput fra Petra ili fra Marka Krnete (iz *Proklete avlije* i pripovjedaka iz zbirke *Žeđ*). Franjevci, od davnine sljubljeni s Bosnom, s njezinim teškoćama, s njezinom ljepotom, bjehu ondje prvi prosvjetitelji, moglo bi se reći jedini obrazovani ljudi među

katolicima, bjehu zagovornici svojega naroda i kod Turaka i kod Austrijanaca te tako zaslužiše trajan spomen u narodu.

Bez pretenzija da svojim književnim radom ostvari djelo koje bi, u umjetničkome smislu, bilo mjerljivo s Andrićevima, nastojeći izraziti vlastiti odnos prema povijesti općenito, a napose prema povijesti na tlu Bosne, Anto Zirdum djelom *Carski rez* oslikava poseban trenutak u toj povijesti, trenutak kada Bosna dobiva svojega prvoga liječnika, kirurga, domaćega sina fra Miju Sučića. Stvarajući Sučićev romansirani životopis, Zirdum uspijeva na pozadini povijesnih događaja koji su obilježili devetnaesto stoljeće prikazati sudbinu čovjeka koji se, zahvaljujući zanimanju za medicinu, uspijeva vinuti u, za ondašnje prilike, dalek svijet, upoznati Veneciju i Padovu, steći znanja i veze u tome svijetu, a onda se, na poziv franjevačke subraće, iz toga svijeta vraća u Bosnu služiti narodu iz kojega je potekao, radi kojega je, u konačnici, i stjecao znanja, radi kojega se školovao. Govor o životnome putu fra Mije Sučića govor je o Bosni i o njezinim vrijednostima, što biva na kraju knjige osobito zorno prikazano u slici ujedinjenja tada suvremenih medicinskih znanja koja je ovaj franjevac stekao u svijetu i narodne medicine koja je u Bosni stoljećima postojala, koja je zapisana u fratarskim zbornicima liječničkih i ljekarničkih znanja, takozvanim *likarušama*.

Povijest je u romanu *Carski rez* viđena očima autora koji svoje književno djelo želi prodahnuti stvarnošću. Deskripcija i piščevi komentari ublažavaju moguću grubost i šturost kazivanja koje bi bilo primjereno historiografskom djelu, čime literarnost ostaje neupitna, ali roman u isto vrijeme odiše dahom starine zahvaljujući vješto umetnutim dijelovima stvarnih tekstova, kao što je primjerice cjelovito navođenje pisma fra Martina Nedića austrijskome glavnom konzulu u Sarajevu (Nedić u tom pismu, 5. svibnja 1863. godine, piše o svojemu susretu s vezirom Osman-pašom u Tolisi 19. travnja iste godine), koje Zirdum donosi u poglavlju naslovljenom *Povratak novim drumom*. Premda citiranje pisma, s gledišta razvoja fabule njegovoga romana, nije potpuno opravdano, upravo ono omogućava autoru da izvornim jezikom, iz pera onodobnoga čovjeka, na pravome mjestu i na pravi način ukaže na stvarnu povijesnu pozadinu svojega pripovijedanja i na odnose franjevaca s turskim vlastima, kao i na poteškoće koje su te odnose pratile.

Stvarajući fresku Bosne kakva je bila u devetnaestom stoljeću, Anto Zirdum romanom *Carski rez* zalazi u književno još nedovoljno iskorištene, bogate i zanimljive prostore života i djelovanja naših predaka, prostore

koji su svima nadohvat i koje mogu posjetiti ako se upuste u istraživanje, a put do spoznaje prošlosti i njezine vrijednosti svakako može biti i čitanje Zirdumova romana, koji je povjerenstvo za dodjelu književne nagrade Zaklade "fra Grgo Martić" u 2009. godini nagradilo u kategoriji književnoga rada inspiriranoga Bosnom Srebrenom, i koji se zbog svojega jednostavna stila i nenametljiva rječnika čita u jednom dahu.

Mato Nedić

Hrvatska prepoznatljivost u Darmstadtu

(Fra Josip Klarić /glavni urednik/, *Hrvatska katolička misija u Darmstadtu 1969. – 2009. – Četrdeset ljeta pastoralnog djelovanja*, Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja – Zbornik "Kačić" i Hrvatska katolička misija u Darmstadtu, Split-Darmstadt, 2010., 242 str.)

Pred nama je još jedna u nizu vrijednih monografija što su ih objavile hrvatske katoličke misije, zajednice ili župe u Njemačkoj. Objavljena je u povodu 40. obljetnice Hrvatske katoličke misije (HKM) Darmstadt. To je ponajbolji način da se sačuva od zaborava sve ono vrijedno i dobro što je nastajalo u toj zajednici od 1969., a toga je bilo u izobilju, kako svjedoče stranice ove vrijedne i lijepo oblikovane knjige protkane brojnim fotografijama. Na taj se način stvara dobar temelj za sutavno proučavanje života i djelovanja Hrvata katolika u Njemačkoj i njihove vjerske i nacionalne posebnosti. To će biti od velike važnosti ne samo prvoj, već i drugoj i trećoj generaciji Hrvata u Darmstadtu i šire, kako nikad ne bi zaboravili svoje korijene te da se uvijek s ponosom osjećaju dijelom hrvatske domovine i domovinske Crkve.

Radi se zapravo o dvije iste knjige objavljene na hrvatskom i na njemačkom jeziku, a to je novost u objavljivanju monografija o hrvatskim misijama u Njemačkoj, jer dosad su objavljivane ili samo na hrvatskom jeziku ili dvojezično na hrvatskom i njemačkom jeziku u istoj knjizi.

Monografija je posvećena hrvatskim vjernicima koji su u Darmstadtu četrdeset ljeta svjedočili svoju kršćansku vjeru i predstavljali svoju domovinu i njemačkim sugrađanima, koji su ih prihvatili kao kršćansku braću i sestre. Počinje prigodnim čestitkama i pozdravima istaknutih osoba: fra Josipa Klarića, voditelja misije, kardinala Karla Lehmanna, biskupa Mainza, zadarskog nadbiskupa mons. Želimira Puljića, predsjednika Vijeća HBK i BK BiH za hrvatsku inozemnu pastvu, Rudolfa Mochea, dekana Darmstadta, fra Josipa Bebića, delegata za hrvatsku pastvu u Njemačkoj, i gradonačelnika Darmstadta Waltera Hoff-

manna. U prvom dijelu donosi se pregled povijesti Savezne Republike Njemačke, s posebnim osvrtom na povijest pokrajina Hessen i Rheinland-Pfalz te povijest gradova Darmstadta, Bensheima, Wormsa i Gross-Zimmerna. U drugom je dijelu kratka, ali iscrpna povijest Katoličke Crkve u Njemačkoj s posebnim osvrtom na Biskupiju Mainz. U trećem dijelu, s podnaslovima "Zajedno vjerovati" i "Vjeru živjeti", govori se o Hrvatskoj katoličkoj misiji Darmstadt. U četvrtom se dijelu donose misijske pastoralne aktivnosti (liturgijske službe, misna slavlja, sakramenti, pučke pobožnosti, blagoslov obitelji i hodočašća). U petom dijelu govori se o vjerskoj naobrazbi (misijskim tečajevima, prigodnim slavljma, vjeronaučnoj pouci i drugim misijskim aktivnostima, župnom uredu i tajništvu, župnom listu i katoličkom tisku). Šesti dio govori o izvanmisijskim aktivnostima (hrvatskoj nastavi i Nogometnom klubu "Croatia"). Sedmi dio donosi ljetopis u kojem se riječju i slikom bilježe događaji tijekom četrdeset misijskih godina. U osmom je dijelu zanimljiva prigodna "Privremena priča koja traje". U devetom se govori o pastoralnom osoblju, s kratkim osvrtom o Franjevačkoj provinciji Presvetoga Otkupitelja sa sjedištem u Splitu. Potom se ističu župnici koji su djelovali u misiji, mahom članovi spomenute provincije (fra Roko Romac, fra Frano Bilokapić, fra Nediljko Budimir Bekan, fra Ivan Vidović i sadašnji župnik fra Josip Klarić). Tu su i pastoralne suradnice školske sestre Franjevke Krista Kralja Provincije Presvetoga Srca Isusova u Splitu (s. Božena Duvnjak, s. Vitalija Križan, Rozarija Župić i sadašnje s. Damjana Damjanović i s. Anđela Milas). Tu je i župna tajnica dipl. ekomonistica Marija Lovrić-Holenda. U desetom dijelu može se pratiti župna statistika: krštenici, prvopričesnici, krizmanici, vjenčani i umrli. Na kraju je pogovor glavnog urednika "Kačića" fra Gabrijela Jurišića, stvarno kazalo i kazalo osobnih imena i zemljopisnih naziva, što predstavlja vrlo važan znanstveni aparat.

Kako to lijepo stoji u sažetku: "Godine 2009. navršilo se četrdeset ljeta postojanja Hrvatske katoličke misje u Darmstadtu. Osnovana je 1969. godine, u vrijeme kad je, nakon oporavka od ratnoga vihora i naglog privrednog rasta u Njemačkoj postojala velika potreba za radnom snagom s jedne strane i s druge strane potreba hrvatskog čovjeka da u tuđem svijetu osigura sebi i svojoj obitelji bolju egzistenciju." Biskup Mainza, kardinal Karl Lehmann u svom pozdravnom slovu ističe: "Zajednice drugih materinskih jezika razvijale su se drugačije nego je prvenstveno bilo zamišljeno. Zajednica drugoga materinskog jezika može se osjećati uistinu kod kuće, ako istodobno stoji u bliskom kontaktu i suradnji s mjesnom župom. U Darmstadtu je to dobro uspjelo. Zadivljuju me subraća, koja su već desetljećima napustila svoju domovinu, kako bi se ovdje brinula o svojim sunarodnjacima."

Preporučiti je ovu knjigu široj javnosti, a i istaknuti kako će ona ostaviti prepoznatljiv hrvatski trag u HKM Darmstadt i u Njemačkoj.

Adolf Polegubić

Časopis za filozofiju i religijske znanosti "Obnovljeni život", br. 2./2010., objavljuje, iz pera dr. *Aleksandre Golubović* ogled "Kierkegaardova epistemologija religije – Odnos vjere i razuma". Rad se temelji ponajviše na knjizi "Filozofsko trunje", koja je, prema autoričinu mišljenju, jedno od najsustavnije napisanih *Kierkegaardovih* djela. U njemu danski filozof vjeru označava kao nešto što se ponajprije očituje kao strast za egzistiranjem i težnja za konačnim samoostvarenjem.

* * *

Krajem lipnja ove godine Stalno vijeće HBK objavilo je, povodom žalbe Republike Italije pred Velikim vijećem Europskog suda za ljudska prava, službenu izjavu o javnom izlaganju kršćanskih vjerskih simbola, u kojoj se naglašava kako javna prisutnost kršćanskih vjerskih simbola, osobito križa, koji odražava vjerske osjećaje kršćana svih denominacija, ne znači namjeru da se ikoga isključi, ali izražava tradiciju koju svi poznaju i prepoznaju. Ističe se također da je Europa upravo zbog svojega kršćanstva potvrdila autonomiju duhovnih i zemaljskih sfera, te je već neko vrijeme otvorena vjerskom pluralizmu, iskazujući poštovanje i pravima vjernikâ i onih koji to nisu.

* * *

Mjesečnik za kršćansku kulturu "Zvona", br. 6./2010., donosi razmišljanje *Zvonimira Despota* o manipulacijama brojem žrtava u ustaškom logoru Jadovno. Nema sumnje, kaže autor, da je kompleks logora Jadovno bio jezivo mjesto smrti, ali to ne opravdava manipulaciju brojem njegovih žrtava, u koju se nedavno uključio i predsjednik RH, uzimajući zdravo za gotovo broj od 40 000 do kojeg je znanstveno sumnjivim metodama stigao povjesničar *Đuro Zatezalo*. Na kraju teksta kaže se da je *Ivo Josipović* naivno nasjeo na srpsku mitomaniju, koja nema granica, a to si kao hrvatski predsjednik ne bi smio dopustiti.

* * *

Liturgijsko-pastoralna revija "Služba Božja", br. 2./2010., donosi, u prijevodu s talijanskog jezika, esej *Jeana-Louisa Skaa* "Biblijsko pravo i zapadna demokracija", autorov prilog raspravi o projektu europskog ustava, s naglaskom na promišljanju o biblijskim izvorima temeljnih načela zapadne demokracije te uz ukazivanje također na suglasja s načelima biblijskog prava i drugdje, primjerice u zakonima prvih grčkih demokracija ili u rimskom pravu.

* * *

U književnom mjesečniku "Republika", 6./2010., *Ante Stamać* piše o temeljnim odrednicama hrvatskoga kulturnog identiteta, koje bi se danas trebale kretati smjerom od razgradnje pojma identiteta prema ustanovljavanju pojma različitosti i mnoštvenosti. U istome broju *Antun Pavešković* ocjenjuje novi roman *Ante Tomića*, zaključujući kako se autor zapravo potvrdio nastavljačem budakovske proze, a to što je se nastoji intenzivno stidjeti, samo je njegov problem.

* * *

U "Crkvi u svijetu", br. 2./ 2010., *Boris Vidović* piše o Crkvi i problemu pedofilije, ističući kako medijski interes za to pitanje ne proizlazi iz brige za žrtve, nego iz nastojanja da se Crkvu napadne u onoj točki koju ona smatra temeljnom za ostvarivanje svoje zadaće. S druge strane, kaže autor, selektivni način prikazivanja tog problema ne bi trebao biti izgovor za njegovo nepriznavanje kao ni za nepriznavanje vlastite odgovornosti za postojanje pedofilije u redovima Crkve, tim više što svećenik prolazi nemalu formaciju i što je riječ o službi koja se poziva na najviše moralne zahtjeve.

* * *

Krajem lipnja ove godine državni tajnik Svete stolice kardinal *Tarcisio Bertone* oštro je osudio postupak belgijskih sudskih vlasti u sklopu istrage o slučajevima pedofilije u koje su umiješani neki belgijski svećenici. Belgijski sud pritvorio je neke biskupe i naložio da se pretraže ne samo njihovi uredi nego i grobovi dvaju posljednjih briselskih kardinala. Bertone je u izjavi dnevniku "L'Osservatore Romano", izrazivši spremnost na suradnju sa sudskim vlastima u konkretnim slučajevima, ali na suradnju sukladnu zakonima, a ne proizvoljnu, naglasio kako Sveta stolica neće dopustiti opću kriminalizaciju klera i napad na Crkvu.

* * *

Glasilo Hrvatskog društva političkih zatvorenika (HDPZ) "Politički zatvorenik", lipanj 2010., objavljuje, pod naslovom "*Tito* – maligni tumor na hrvatskoj državi", komentar *Josipa Ljubomira Brdara* o nelaskavom naslijeđu jugoslavenskog diktatora. Hrvatska je nažalost, kaže autor, danas jedina europska država u kojoj se sustavno zataškavaju zločini i slavi zločinac. Najveća opasnost za Hrvatsku, po njegovu sudu, nisu oni koji mu još i danas odaju počast i nose štafete, nego njihovi biološki i ideološki nasljednici što sjede u Hrvatskom saboru i raznim državnim institucijama, zakrabuljeni svojom socijaldemokratskom pojavnošću.

* * *

U u Hrvatskom domu u Ilači 25. lipnja 2010. premijerno je prikazan četrdesetominutni dokumentarni film redatelja *Branka Ištvančića* "Draga gospa Ilačka", za koji su scenarij napisali *Nevenka Nekić* i *Branko Ištvančić*, a proglašen je najboljim na 1. filmskom festivalu hrvatskih vjerskih filmova, koji je održan početkom lipnja ove godine u marijanskom svetištu na Trsatu. Redatelj Ištvančić primio je glavnu nagradu trsatskog filmskog festivala – statuu Ivana Pavla II., a filmu je pripala i nagrada za najbolju glazbu, autora *Pere Ištvančića*.

* * *

Hrvatski katolički mjesečnik "Naša ognjišta", br. 7-8, donosi upozoravajući tekst *Ivana Kaleba* naslovljen "Široki Brijeg: Istražiti sve partizanske zločine u Hercegovini". Nakon 65 godina šutnje o velikim pokoljima što su ih partizanske snage izvršile na tom području, širokobriješka općina prva je u Bosni i Hercegovini započela s iskapanjem masovnih grobnica. Autor naglašava kako će biti potrebno puno truda da bi se razotkrili svi partizanski zločini u Hercegovini, jer samo je na području Širokoga Brijega do godine 1951. stradalo oko 2200 žrtava.

* * *

Glasilo Vrhbosanske biskupije "Katolički tjednik", br. 28./2010., donosi, pod naslovom "Napadaj na srce same Crkve, na svećenike i svećenstvo", komentar fra *Tomislava Pervana* o sve češćim napadima na katoličke dušobrižnike. U tekstu se kaže da je od samih početaka svijet najavio rat Crkvi, koji se i danas, pred našim očima, nastavlja. Autor upozorava i na to da u samoj Crkvi postoji cijela vojska petokolonaša angažiranih na njezinu rušenju.

* * *

U Ljubljani su 2. srpnja ove godine Katolička crkva i Islamska zajednica u Sloveniji objavile zajedničku izjavu o važnosti zaštite bračne zajednice i obitelji, koju sačinjavaju muž, žena i djeca, kao temelja vjerskog i društvenog života. Izjava je dana u povodu rasprava o zakonu koji bi promijenio sliku obitelji u slovenskome društvu, a u njoj se također izražava duboko uvjerenje kako je izjednačavanje istospolnih zajednica s bračnom zajednicom osoba različitog spola neprimjereno jer ne uvažava bitnu i nenadomjestivu ulogu oca i majke u obiteljskom životu i skladnu razvoju supružnika i djece.

* * *

U reviji za suvremenu kulturu "Études", srpanj-kolovoz 2010., objavljen je ogled *Francka Damoura* "L'Eglise catholique au miroir des fictions contemporaines" (Katolička crkva u ogledalu suvremene fikcije). Autor piše kako Katolička crkva zauzima relativno važno tematsko mjesto u suvremenoj umjetnosti. Bilo da se radi o romanesknom ili filmskim žanrovima, lik svećenika čest je, a povijesne i institucionalne dimenzije Crkve također se često predočuju u umjetničkom mediju, premda ponekad na pretjerano polemične načine.

* * *

Odbor za proslavu Dana hrvatskih mučenika na Udbini održao je 6. srpnja u Krasnom, pod predsjedanjem gospićko-senjskog biskupa *Mile Bogovića*, sastanak na kojemu su utvrđeni svi detalji ovogodišnje proslave (11. rujna). Misu će predvoditi kardinal Vinko Puljić, nadbiskup vrhbosanski, a obavit će se i blagoslov Crkve hrvatskih mučenika.

* * *

U "Riječkom teološkom časopisu", 1/2010., objavljeni su radovi s Teološko-pastoralnog tjedna na temu "Svećenik i euharistija", održanog u Rijeci 28. rujna 2009.

* * *

U dvorani Matice hrvatske u Zagrebu 9. srpnja 2010. predstavljena je knjiga dr. *Ivana Markešića* "Religija u političkim strankama – na primjeru Bosne i Hercegovine". U svome izlaganju prof. dr. *Anđelko Milardović*, jedan od recenzenata knjige, istaknuo je da je Markešićevo djelo, u kojem se susreću sociologija religije i sociologija političkih stranaka, važno kako za buduća istraživanja tako i za opću političku kulturu društva na koje se odnosi, te ga preporučio široj publici kao i besposlenim akademskim krugovima.

* * *

Glasnik sv. Antuna Padovanskog, "Veritas", srpanj/kolovoz 2010., objavljuje, pod naslovom "Je li alternativna medicina više od placeba?", razgovor s dr. *Giorgiom Dobrillom* o njegovoj knjizi "Alternativna medicina: kritički vodič kroz nekonvencionalne načine liječenja", koja je nedavno izašla u hrvatskom prijevodu. Talijanski gastroenterolog u razgovoru ističe kako se znanstvenici prema homeopatiji i svim drugim alternativnim terapijama odnose vrlo kritički zbog toga što nijedna grana alternativne medicine ne poštuje dva temeljna znanstvena zahtjeva: za potvrdom novih teorija i za sposobnošću autokorekcije u skladu s eventualnim novim znanstvenim podatcima.

* * *

Kršćanska obiteljska revija "Kana", srpanj-kolovoz 2010., donosi intervju s mons. *Nikolom Radićem* o opasnostima redefiniranja ljudske naravi putem "gender-ideologije". Radić ukazuje na to da spol u rodnoj ideo-

logiji gotovo i ne postoji, odnosno trebao bi biti potpuno nevažan, a taj cilj ne može se postići drukčije nego tako da se spolne razlike između muškaraca i žena što više zamute i dvospolnost ljudstva naposljetku posve obezvrijedi i isključi. Nadalje, Hrvatska je izglasavanjem Zakona protiv diskriminacije učinila već prve korake u afirmaciji te ideologije, a tek treba uslijediti efikasna provedba apstraktnih ideja kakva je već na djelu u mnogim europskim državama.

* * *

Časopis Matice hrvatske "Hrvatska revija", 2/2010., objavljuje tematski blok naslovljen "Svećeničke pustinje", o pustinjacima i pustinjačkim nastambama na splitskome Marjanu i na otoku Braču, a za moto uzete su riječi svetog Jeronima koje su uklesane na nadvratniku marjanske pustinjačke crkvice toga sveca: "Meni je grad tamnica, a samoća raj." U istom broju pišu, među ostalima, *Zdenko Kremer* o razvoju baza podataka, *Vlatka Štimac Ljubas* o prvim ženskim modnim listovima u Hrvatskoj, *Ivan Šugar* o povezanosti organizacijskih oblika života ljudi i biljaka, *Margareta Matijević* o knjizi *Zdravke Jelaske Marijan* "Grad i ljudi: Split 1918. – 1941.", a *Jasna Čapo Žmegač* o knjizi *Valentine Gulin Zrnić* "Kvartovska spika. Značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu".

* * *

U "Bogoslovskoj smotri", 2/2010., *Stjepan Baloban, Gordan Črpić* i *Ivan Štengel* u članku "Desolidarizacija hrvatskoga društva", uspoređujući rezultate Europskoga istraživanja vrednota 1999. i 2008., ustanovljuju da je u Hrvatskoj u vremenu između ta dva istraživanja: došlo do smanjenja socijalne distance prema određenim skupinama ljudi (ali da je pitanje radi li se tu o povećanju tolerancije ili indiferentnosti, koja samo odgađa sukobe); da se građani sve više priklanjaju od liberalnoga k etatističkom modelu društvene odgovornosti (pri čemu danas jedva još četvrtina populacije smatra da je komunistički politički sustav generalno bio loš); da su u sve manjem broju solidarni i zabrinuti za opće dobro (u čemu prednjače obrazovaniji i imućniji građani) te da sve manje njih vjeruje u sposobnost Katoličke crkve da na zadovoljavajući način odgovori na socijalne probleme ljudi.

U istom broju *Josip Grbac* piše o knjizi *Petra Tomašića* "Nezaposlenost u tranzicijskoj Hrvatskoj pod socijalno-etičkim vidom", ocjenjujući je pionirskom na našim prostorima jer nezaposlenost u Hrvatskoj rastumačila je sa stajališta teološke socijalne etike a u skladu sa sociološkim, ekonomskim i psihološkim pokazateljima. U drugoj recenziji u istom broju časopisa *Jasna Ćurković* prikazuje knjigu

Marcella Pere "Zašto se trebamo zvati kršćanima?" o kršćanskim korijenima liberalizma, Europe i moralnosti. Naravno, ni ta knjiga ne daje dokraja zadovoljavajuće objašnjenje zašto bi, kako Pera smatra, bilo poželjno "živjeti kao da Bog postoji".

* * *

Na ovogodišnjem Pula film festivalu Velika Zlatna arena za najbolji film pripala je *Grlić* filmu "Neka ostane među nama", a nagrada publike, Zlatna vrata Pule, debitant filmu "Sedamdeset i dva dana" *Danila Šerbedžije*.

* * *

Gradska knjižnica Nova Gradiška organizira za 8. studenoga obilježavanje 40. obljetnice glazbenog djelovanja skladatelja *Nikole Garašića*, koji je rođen u tom kraju, a živi u Zagrebu. Bit će predstavljen njegov CD i notni album, a jedno će se otvoriti izložba njegovih nosača zvuka i notnih knjiga njegovih skladbi te raznih publikacija u kojima je objavio svoje pjesme.

* * *

Stanislav Pejković dobitnik je ovogodišnje nagrade "Ivan Raos" za najbolju monodramu ("Bilo jednom u Zagori").

Sadržaj

Perica Grgec: Oporuka i popudbina Jeana Guittona 681
Jean Guitton: Moja smrt 683
* **Mladen Jurčić:** Pohođenje; Ostala si; Prazne pobude 690
Ivan Armanda: Iz ratnoga dnevnika (1943. – 44.) fra Antonina Zaninovića 692
* **s. Marija od Presvetog Srca:** Dozivaš me; Tlo zemlje moje; Moj bijeli Galeb 705
Mladen Jurčić: Posljednji učitelj 708
* **Jelica Farkaš:** Nemir; Scile i Haribde 712
Jerko Grgec: Eros i tanatos u tamnoj noći duše *(O tri knjige Fabricea Hadjadja)* 713
* **Branka Mlinar:** Njegujemo kamen; Prije izlaska sunca; Sunčano jedro; Zdravi bili, šjor Marule 731
John Henry Newman: Nastupni kardinalski govor; Stanje članova kršćanskoga kraljevstva 734
* **Rajko Glibo:** Zakon šutnje; Zanavljanje 748
Jakob Böhme: Dva dijaloga između učenika i učitelja o temi nadosjetilnog života 750
* **Zoran Vranjican:** Protjecanja 763
Dubravko Krstić: Drvarnica 764
* **Ljubomir Radovančević:** Božje nebo 770
Đuro Bošnjak: "Tko je moj bližnji..." 771
* **Gabrijela Rajković:** Pobjednik ostaje sam; San crne kose; Tragaču školjke 775
Ruža Zubac-Ištuk: Providnost Božja 777
* **Velimir Milošević:** Moja zastava; Sonet; Umjesto hvala 782
Ljerka Schiffler: Hommage Virgiliju 784
* **Lana Pavlaković:** Ni Mjesec niti zvijezde ne zanima; Vrtlog života 792
Pavao Galić: Pedagogija profesora dr. Veljka Gortana 793
* **Adolf Polegubić:** oči zemlje; Rotterdamski fragment 800
Vladimir Rem: Zemlja i šuma u slavonskom književnom pismu 802
* **Tomislav Maretić:** Ljetni dan (*haiku*) 808
Dobrila Zvonarek: Ogrizovićev rukopis *Hasanaginice* u Dubrovačkoj bilježnici (II.) 810
* **Ljiljana Vasilj:** Njega nema 827
Nove publikacije 828

Mišljenja i reagiranja

Zdenko Kremer: O novinarskim fantazmagorijama 829
Ivan Gabelica: Površno i pristrano djelo o bl. Alojziju Stepincu 833

Mozaik

Mato Nedić: Pisma fra Martina Nedića 845

Knjige

Jure Karakaš: Oteto zaboravu (Josip Pavičić, *Bjelovarski list*, Mala knjižnica Društva hrvatskih književnika, Zagreb, 2009.) 850
Aleksandar Stipčević: Knjiga o Zadarskoj nadbiskupiji *(Pavao Kero, Zadarska nadbiskupija od 1918. do 1948. godine* Zadar: Stolni kaptol Sv. Stošije, 2009.) 853
Pavao Galić: Obrambeni govor u osam svezaka za hrvatske generale (*Haški sud – "Zajednički zločinački pothvat" – Što je to?* Izlaganja na osmom stručno-znanstvenom skupu u Zagrebu 4. prosinca 2009. godine. Zagreb, Hrvatsko kulturno vijeće, 2010.) 855
Mato Nedić: Hram riječi (Petar Milić Periša: *Otajstva slobode*, Naklada Društva hrvatskih književnika Herceg Bosne i Pokret za kulturu i društvena pitanja *Ivan Pavao Veliki*, Mostar, 2009.) 856
Mato Nedić: Freska Bosne (Anto Zirdum, *Carski rez*, romansirani životopis fra Mije Sučića, prvog bosanskohercegovačkog kirurga, Književna zaklada/fondacija "fra Grgo Martić", Kreševo, 2010.) 857
Adolf Polegubić: Hrvatska prepoznatljivost u Darmstadtu (Fra Josip Klarić /glavni urednik/, *Hrvatska katolička misija u Darmstadtu 1969. – 2009. – Četrdeset ljeta pastoralnog djelovanja, Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja* – Zbornik "Kačić" i Hrvatska katolička misija u Darmstadtu, Split-Darmstadt, 2010.) 859

Vijesti

Iz domovine i svijeta 862

MARULIĆ - hrvatska književna revija, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.
Uređuje redakcijski kolegij.

Autori priloga u ovom broju:

Ivan Armanda

Jakob Böhme

Đuro Bošnjak

Jelica Farkaš

Ivan Gabelica

Pavao Galić

Rajko Glibo

Jerko Grgec

Perica Grgec

Jean Guitton

Mladen Jurčić

Jure Karakaš

Zdenko Kremer

Dubravko Krstić

Tomislav Maretić

Velimir Milošević

Branka Mlinar

Mato Nedić

John Henry Newman

Lana Pavlaković

Adolf Polegubić

s. Marija od Presvetog Srca

Ljubomir Radovančević

Gabrijela Rajković

Vladimir Rem

Ljerka Schiffler

Aleksandar Stipčević

Ljiljana Vasilj

Krešimir Veselić

Zoran Vranjican

Ruža Zubac-Ištuk

Dobrila Zvonarek

ISSN 0350-4220
9 770350 422005